

**UNIVERZITA PARDUBICE
FAKULTA FILOZOFICKÁ**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2010

Adam KULHAVÝ

**Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická**

Carská idea v historické a literární tradici druhého bulharského státu

Adam Kulhavý

**Bakalářská práce
2010**

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2009/2010

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE
(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Adam KULHAVÝ**
Studijní program: **B7310 Filologie**
Studijní obory: **Slavistická studia zemí Evropské unie (dvouoborové)**
Historie (dvouoborové)
Název tématu: **Carská idea v historické a literární tradici druhého bulharského státu**
Zadávací katedra: **Katedra historických věd**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Úvod 1. Kontinuita a diskontinuita carské ideje ve vztahu k prvnímu bulharskému státu a období byzantské nadvlády 2. Problematika byzantských vlivů na formování carské instituce v Bulharsku 3. Církevní otázka a její vliv na carskou ideu v druhém bulharském státu 4. Obraz carské instituce v písemnictví druhého bulharského státu Závěr

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

ZLATARSKI, Vasil Nikolov. Istorija na balgarskata daržava prez srednite vekove Tom2: Balgaria pod vizantijsko vladičestvo (1018 - 1187). Sofia, 2007. 9547399306. ZLATARSKI, Vasil Nikolov. Istorija na balgarskata daržava prez srednite vekove Tom2: Vtoro balgarsko carstvo. Sofia, 2007. 9547399314. GJUZELEV, Vasil. Papstvoto i balgarite prez srednoviekovieto. Sofia, 2009. 9789549198348. BAKALOV, Georgi. Srednoviekovnijat balgarski vladetel: Titulatura i insignii. Sofia, 1985. 954-426-109-5. PETKANOVA, Donka. Balgarska srednoviekovna literatura. Veliko Tarnovo, 2001. DUJČEV, Ivan. Iz starata balgarska knižina II: Knižovni i istoričeski pametnici ot vtoroto balgarsko carstvo. Sofia, 1943. ANGELOV, Dimitar. Balgarinat v srednoviekovieto: svetogled, ideologia, duševnost. Varna, 1985.

Vedoucí bakalářské práce:

PhDr. Marek Příhoda, Ph.D.
Katedra historických věd

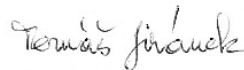
Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2009**

Termín odevzdání bakalářské práce: **31. března 2010**

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

L.S.

doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2009

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 29. 3. 2010

Adam Kulhavý

SOUHRN

Práce je věnována vývoji idejí spjatých carskou institucí v druhém bulharském carství. Sleduje jejich vztah k tradicím prvního bulharského státu a roli byzantské tradice při formování bulharské carské instituce na především základně dochovaných bulharských pramenů z 12-14. století.

KLÍČOVÁ SLOVA

dějiny Bulharska, druhé bulharské carství, 13. – 14. století, dějiny institucí, vladařská idea

TITLE

Czarist idea in historical and literary tradition of The Second Bulgarian Empire

ABSTRACT

This Bachelor's Thesis is devoted to the development of the ideas connected with in czarist institution in The Second Bulgarian Empire. It follows their connection with traditions in the First Bulgarian State and role of the byzantine tradition in forming of the Bulgarian tsarist institution primary on the basis of the extant Bulgarian sources from the 12th to 14th century.

KEYWORDS

history of Bulgaria, Second Bulgarian Empire, 13th-14th century, history of institutions, ruler's idea

Obsah

Úvod.....	1
1. Kontinuita a diskontinuita carské ideje s obdobím prvního bulharského státu a obdobím byzantské nadvlády	4
1. 1. Období byzantské nadvlády: specifika vývoje komnenovské Byzance a jejich recepce v bulharském prostředí	4
1. 2. Kontinuita s prvním bulharským státem: úspěchy a neúspěchy ideje „renovatio imperii“	8
2. Problematika byzantských vlivů na formování carské instituce v Bulharsku.....	15
2. 1. Sakralizace instituce.....	15
2. 2. Dynastie a nástupnický řád	18
2. 3. Budování centra.....	26
3. Církevní otázka a její vliv na carskou ideu v druhém bulharském státu.....	32
3. 1. Vztah mezi světskou a církevní mocí v Byzanci a jeho přijetí v druhém bulharském carství	32
3. 2. Car a úsilí o nezávislý patriarchát	34
3. 3. Získání patriarchátu a jeho důsledky pro druhé bulharské carství.....	38
4. Obraz carské instituce v písemnictví druhého bulharského státu	41
4. 1. Role vládců prvního bulharského státu v písemnictví druhého carství.....	41
4. 2. Carové druhého bulharského carství a jejich role v pravoslavném světě	44
4. 3. Vláda Ivana Alexandra a nástup hésychasmu: střet „starého“ a „nového“	50
4. 4. Ivan Šišman a patriarcha Evtimij: Poslední proměny carské ideje pod vlivem hésychasmu	55
Závěr.....	60
Resumé	62
Seznam pramenů a literatury	63
Přílohy	71

Úvod

Středověký bulharský stát vznikl v roce 681 jako spojení turko-tatarských Bulharů a několika slovanských kmenů na území mezi pohořím Stará Planina a řekou Dněstr. Jeho vývoj byl od počátku spjat jak s neustálými střety s Byzantskou říší, tak se specifickým domácím vývojem, který se byzantským vlivům bránil. Tento vývoj byl však násilně ukončen christianizací Bulharska v roce 864, kdy kontakty mezi Byzancí a Bulharskem získaly zcela nový rozměr. Došlo k masivnímu průniku byzantské kultury a idejí do bulharského prostředí, které byly umocněny rozvinutím spisovného církevněslovanského jazyka, který do Bulharska přinesli žáci Cyrila a Metoděje. Nejvýrazněji se byzantský vliv projevil u idejí spjatých s vladařskou institucí, jejíž podoba se stala předmětem neustálého střetu mezi oběma zeměmi. Bulhaři se různými cestami snažili vyrovnat s prestiží svého vládce a státu Byzanci a ta se jim v tom naopak snažila neustále bránit. Období vzájemných střetů bylo násilně ukončeno v roce 1018, kdy se císaři Basileovi II. podařilo po dlouhé válce první bulharský stát¹ dobýt. Bulharská státnost tak na více jak 200 let přestala existovat, ale před svým zánikem již dokázala vytvořit natolik silnou tradici, díky které neupadla v zapomnění. S její pomocí mohlo dojít k jevu ve středověké Evropě velmi neobvyklému. Po více než dvou stech letech v roce 1185 byl bratry Petrem a Asenem bulharský stát obnoven, aniž by mohl rodově či institucionálně navázat na svého předchůdce. Jediné, na co mohl nový stát přímo navázat, byla samotná idea bulharského státu a vzpomínky, které si na něj Bulhaři dokázali uchovat. Cílem této práce je představit, nakolik tradice spjatá s prvním bulharským státem byla silná a nakolik mohla formovat vývoj druhého bulharského carství. Tuto „domácí tradici“ pak chceme konfrontovat s tradicí byzantskou, na které druhé bulharské carství výrazně stavělo a která mu byla důležitou inspirací. Chceme postihnout důležitost této inspirace a ve srovnání s idejemi spjatými s prvním bulharským státem určit, které z těchto dvou tradic dávali Bulhaři při jejich vzájemné konfrontaci přednost, zda pro ně byla důležitější minulost spjatá s jejich vlastní tradicí nebo současnost spjatá s jejich byzantským vzorem.

Těmto cílům je přizpůsobena i struktura práce. První část se zaměřuje na výchozí podmínky, které Bulharsko při svém obnovení v roce 1185 mělo. Čím vším vůbec mohlo navazovat na ideje a tradice prvního bulharského státu a čím naopak na období byzantské nadvlády. V druhé části na základě několika konkrétních jevů spjatých s bulharskou carskou institucí zkoumáme, nakolik byly tyto jevy ovlivněny tradicí existující v prvním bulharském státě,

---

¹ Vzhledem k různým označením vládců prvního bulharského státu (chán, kníže a car) používáme pro tento útvar pouze pojem „stát“, ačkoliv někdy je v bulharské historiografii označován jako „první bulharské carství“.

nakolik aktuálním vývojem byzantským a zda mohly v rámci bulharské carské ideje vzniknout tradice nové, které by nasměrovaly její vývoj novým směrem nezávislým na obou předchozích. Druhá polovina práce se kromě výše zmíněných bodů zaměřuje také na vývoj představ o funkci carské instituce a o postavení bulharského carství v pravoslavném světě, na němž je dobře patrný vývoj vztahu k tradici prvního bulharského státu a aktuálnímu byzantskému vývoji. S touto problematikou je úzce spjata otázka existence nezávislé bulharské církve vedené patriarchátem, jež pro vládce prvního i druhého bulharského státu představovala významný faktor ovlivňující jejich politiku vůči Byzanci. Tato „církevní otázka“ měla vzhledem k velmi úzkému vztahu mezi nejvyšší světskou a duchovní institucí v Bulharsku pro vývoj carské ideje zásadní význam a nelze ji tedy opominout. V poslední části pak sledujeme obraz carské instituce v písemnictví druhého bulharského carství. Na jeho základě popisujeme vývoj carské ideje ve vztahu k Byzanci i ke starší tradici, ať už vlastní či převzaté z prvního bulharského státu, a pokoušíme se hlavní principy tohoto vývoje definovat. Naše závěry by pak měly odpovědět na tyto otázky: 1) Do jaké míry tradice a ideje spjaté s vladařskou institucí v prvním bulharském státě ovlivňovaly podobu carské instituce v druhém bulharském carství. 2) Jaký byl vztah mezi bulharskou a byzantskou vladařskou idejí a jak tento vztah ovlivňoval formování bulharské carské instituce. 3) Jak silné byly nové ideje spjaté s carskou institucí, které se během existence druhého bulharského carství postupně vytvořily.

Základ pramenného materiálu, který jsme v této práci použili, tvoří originální bulharská díla období druhého bulharského carství, ať už se jedná o hagiografickou či jinou církevní literaturu, právní literaturu nebo o prameny epigrafického charakteru. V omezené míře jsme též využili pramenů neliterární povahy jako např. mincí, pečetí, knižních iluminací, či nástěnných maleb. Zohlednili jsme také informace z některých byzantských děl dostupných v novobulharském překladu, především z historických prací předních byzantských historiků 13.-14. století a několika dokumentů oficiálního charakteru. Vztahy druhého bulharského carství s katolickým světem pak mapujeme na základě dopisů bulharských carů s papežskou carskou kanceláří a vzácně i s využitím křižáckých kronik.

V případě sekundární literatury jsme vycházeli především z prací bulharských historiků, neboť množství prací česky či anglicky píšících historiků, věnovaných druhému bulharskému carství, je více než skromné. Bulharské práce sice bývají často ovlivněny silným bulharským nacionalismem, představují však jediný vsutku obsáhlý a dostupný zdroj informací. Z nich nejdůležitější jsou práce Jordana Andreeva, předního bulharského historika období druhého bulharského carství, a práce uveřejněné ve sbornících z konferencí, zastřešených názvem

Tarnovska knihovna škola, které představují nedocenitelný zdroj informací pro mnoho specifických problémů spjatých s dějinami a kulturou druhého bulharského carství. Pro dějiny Byzance a problematiku různých jevů s ní spjatých jsme pak využívali kromě prací našich předních byzantologů,² především základní práce ruských historiků (v anglickém jazyce) Georgije Ostrogorského a Dimitrije Obolenského. Opomenuta nezůstala ani díla bulharská.

---

² Jedná se především o první českou syntézu dějin Byzance vydanou autorským kolektivem pod vedením Bohumily Zástěrové. Viz ZÁSTĚROVÁ, Bohumila et al. *Dějiny Byzance*. Praha, 1992.

1. Kontinuita a diskontinuita carské ideje s obdobím prvního bulharského státu a obdobím byzantské nadvlády

Hledání ideových kořenů druhého bulharského carství si žádá pozornost především díky roli, kterou hrál vztah k minulosti během celé dvousetleté historie tohoto státu. Nově vzniklé carství již od počátku své existence silně čerpalo z tradic svých předchůdců, prvního bulharského státu a Byzantské říše. Ačkoliv sám první bulharský stát byl Byzanci výrazně ovlivněn a snažil se ji postupně napodobovat, uchoval si až do svého zániku celou řadu vlastních specifík. Zároveň však přímá vláda Byzantské říše, která předtím více než sto šedesát let (1018-1185) území zaniklého bulharského státu kontrolovala, zanechala v bulharském prostředí trvalou stopu. Kontinuita a diskontinuita s těmito dvěma státy do značné míry určila mnoho cílů a problémů nového Bulharska a tak považujeme za nezbytné zabývat se těmito jevy podrobněji.

1. 1. Období byzantské nadvlády: specifika vývoje komnenovské Byzance a jejich recepce v bulharském prostředí

Když se Bulharsko roku 1018 dostalo po dlouholetých bojích pod nadvládu Byzance, ocitla se říše na vrcholu své moci v rozsahu, jaký od arabského vpádu nepoznala. Zároveň ovšem tento vrchol moci Byzance trval velice krátce, a tak bylo území a obyvatelstvu bývalého bulharského státu souzeno prožít si spolu s říší všechny turbulence a krize 11. století, které vyústily v rozpad dosavadního systému a ztrátu značné části maloasijských území. Situace se začala stabilizovat až od roku 1081 díky Alexiu I. Komnenovi (1081-1118). Tomu se díky energické politice podařilo udržet celistvost státu, dobýt zpět některá území v Malé Asii a především udržet mezinárodní pozici Byzance jako důležité evropské mocnosti. Říše ale pod jeho vedením vyšla z krizí 11. století značně proměněná, což mělo mít do budoucna velký význam i pro Bulhary. Sto čtyři let pod nadvládou Komnenovců (1081-1185)³ se výrazně odrazilo i na nich a na bulharském státě, jenž krátce po zavraždění posledního Komnenovce na byzantském trůně vznikl. Rozhodujícím a určujícím faktorem pro kontinuitu mezi nově vzniklým (či obnoveným) bulharským carstvím a komnenovskou Byzancí byla *taxis* (τάξις) . Tento pojem označoval v Byzanci pořádek vládnoucí ve světě, jak v přírodě, tak ve společnosti. Jejím výrazem byla i struktura státu, jenž měl ztělesňovat ideální nebeskou

---

³ Do této doby nepočítáme krátkou vládu Alexiova strýce Izáka I. Komnena v letech 1057-1059.

taxis.⁴ A právě tento pořádek v podobě vytvořené Komnenovci představoval pro Bulhary významný vzor. Byť sami Asenovci pravděpodobně vyrůstali v provincii a není známo, že by někdo z čelních představitelů druhého bulharského státu byl součástí politického či intelektuálního života v Konstantinopoli,⁵ komnenovská *taxis* nebyla jen něčím vzdáleným, sousedním, byla ideou, ve které sami vůdcové budoucího carství vyrůstali. Vznik bulharského státu neměl znamenat negaci tohoto řádu, ale naopak jeho naplnění v rámci bulharské carské ideje.

Během vlády Komnenovců došlo k dovršení podoby císařského titulu. Za Alexia Komnena se dosud různě se měnící carský titul ustálil na podobě znějící „*v Kristu Bohu věrný císař a samovládce Římanů*“.⁶ S doslovným přijetím této formule se setkáváme až u Ivana Asena II. (1218-1241), není ale vyloučené, že jej mohli užívat již dřívější carové. V případě Ivana Asena II. je tato podoba carského titulu doložena pouze v jeho nápise dochovaném na sloupu v chrámu sv. Čtyřiceti mučedníků. Nápis byl vytesán krátce po carově vítězství v bitvě u Klokotnice roku 1230.⁷ V prvních dochovaných listinách vydaných carskou kanceláří se formule nevyskytuje,⁸ což znemožňuje vyloučit její používání u předchozích carů na základě faktu, že ani car Kalojan (1197-1207) takové formy titulu ve své korespondenci s papežem Inocencem III. (též zpracovávané carskou kanceláří) nepoužívá.⁹ Přítomnost úplné formy císařského titulu tak nelze v Bulharsku zcela vyloučit. Nelze ji ovšem ani potvrdit, neboť prameny z prostředí carské kanceláře z doby před Ivanem Asenem II., s výjimkou Kalojanových dopisů, chybějí, takže se nedá říci, jestli v případě podoby titulu šlo o přímou inspiraci Komnenovci či prosté přijetí z dob pozdějších. Že je ale snaha o kontinuitu s Komnenovci ustavenou *taxis* v bulharském státě přítomna, dokládá i sama institucionální podoba nového státu, která se jak v centrální,¹⁰ tak v provinciální¹¹ správě snažila kopírovat

---

⁴ БИЛЯРСКИ, Иван. *Институциите на средновековна България: Второ българско царство (XII-XIV век)*. София, 1998, s. 11-12.

⁵ To se projevovalo jak v oblasti světské, kdy není známo, že by se velký vliv Západu na Byzanc v době vlády Manuela I. Komnena (1143-1180) nějak odrazil v druhém bulharském carství, tak ve sféře duchovní, kdy nám s výjimkou ponechání odsouzení Jana Itala v *Synodiku cara Borila* chybí jakékoliv zprávy, že by Bulhaři nějak reflektovali čilý intelektuální život v Konstantinopoli v komnenovské epoše.

⁶ БАКАЛОВ, Георги. *Средновековният български владетел: Титулатура и иснигнии*. Второ издание. София, 1995, s. 57.

⁷ Text a bulharský překlad nápisu v ДУЙЧЕВ, Иван. *Из старата българска книжнина: Книжовни и исторически паметници от второто Българско царство*. София, 1943, s. 39.

⁸ Poprvé je bulharský car v oficiálním dokumentu nazván plným titulem v dohodě, kterou uzavřel Michal II. (1246-1256), druhý syn Ivana Asena II., roku 1253 s Dubrovníkem. Viz ДУЙЧЕВ, Иван. *Из старата българска книжнина: Книжовни и исторически паметници от второто Българско царство*. София, 1943, s. 46.

⁹ Doklady o tom, jak zněl plný titul Petra a Asena, bohužel zcela chybí.

¹⁰ БИЛЯРСКИ, Иван. *Институциите на средновековна България: Второ българско царство (XII-XIV век)*. София, 1998, s. 147.

¹¹ Тамtéž, s. 258.

řád vzniklý za Komnenovců a dokonce pro něj doslovně přebírala řecké pojmy.¹² Tím, že se bulharští carové rozhodli zachovat při výstavbě státu kontinuitu se svým byzantským vzorem a nehledat pro ni vzor ani v prvním bulharském státu (otázka je, jestli to vůbec bylo možné), ani na Západě, s sebou přineslo i jeden problematický jev, který měl pro předpokládaný ideální řád představovat téměř nepřekonatelnou výzvu. Tím byl vztah centrální moci ztělesněné carem a velké pozemkové šlechty.

Když Alexios Komnenos usedl na císařský trůn, dostal do vínku říši nalézající se v naprostém rozkladu. Byzanc neměla funkční armádu, loďstvo, ani správní systém. Alexios se rozhodl přebudovat od základů organizaci říše a podpořit vývoj, proti kterému jeho předchůdci z makedonské dynastie tolik bojovali. Učinil základní oporou státu ne drobné vlastníky půdy s jejich vojenskými statky,¹³ ale velké feudální magnáty, kteří jako jediní měli v tu chvíli sílu obnovit vojenské kapacity říše. Tím se vyřešil dávný spor pozemkových provinciálních magnátů a civilní konstantinopolské aristokracie o vliv ve státě ve prospěch magnátů. Tito pozemkoví vlastníci se zázemím nejčastěji v odlehlejších oblastech říše dokázali velmi dobře využívat postupného rozpadu starého thematového systému.¹⁴ Významně se obohatili na úkor bývalých vojenských statků a dovedně využívali přízně, již se těšili u dvora. Zároveň feudálové získávali často i soudní práva nad svými poddanými a jejich postavení ještě bylo umocněno systémem tzv. imunit, které výrazně posilovaly postavení šlechty, neboť s výjimkou skutečně vážných případů pak ústřední moc neměla právo v oblastech chráněných imunitou do vnitřních záležitostí šlechticova panství zasahovat.¹⁵ Říše se výrazně militarizovala. Armádě bylo podřízeno vše a každý, kdo chtěl skutečně udělat kariéru, se musel do jejích struktur nějakým způsobem zařadit. Ti, kdo tvořili vojenskou sílu říše, získávali čím dál víc privilegií, ať už se to týkalo držitelů *pronie*,¹⁶ nebo tradičních

---

¹² Až na některé výjimky docházelo k poslovanštění názvů služeb a titulů až během 14. století a i tehdy se jednalo o doslovné překlady řeckých pojmů. Tamtéž, s. 10.

¹³ Od 8. do poloviny 10. století tvořili základ armády tzv. *stratioté* (*στράτιοται*), tj. rolníci, kteří výměnou za držbu půdy vykonávali vojenskou službu. Od poloviny 10. století však jejich význam postupně upadal. Vojenskou povinnost vystřídala peněžní renta a z poměrně nezávislých rolníků se stali závislí, tzv. *paroikové*, ať již byli závislí na státu či na velkém pozemkovém vlastníkovi. Pojem *stratiotai* se užíval i za vlády Komnenovců, tehdy však již označoval držitele *pronie*.

¹⁴ *Thema* byla administrativní jednotka zavedená v Byzanci během 2. poloviny 7. století. V jejím čele stál *stratégos* (*στρατηγός*), v jehož rukou se soustřeďovala civilní i vojenská pravomoc, což bylo třeba vzhledem k neustálým obranným válkám, jež Byzanc od arabského vpádu vedla. Spolu se systémem vojenských statků tvořilo *thema* základní pilíř vojenské moci Byzance až do konce 11. století. Tehdy ve vnitřních *thematech* říše, která již nebyla vojensky ohrožována, nabyli převahy civilní úředníci. ZÁSTĚROVÁ, Bohumila et al. *Dějiny Byzance*. Praha, 1992, s. 226-227. V 11. století titul *stratégos* zmizel docela a byl nahrazen titulem *dux*, tehdy se však již velikost a význam jednotlivých *themat* rapidně snižovaly. OSTROGORSKY, George. *History of the Byzantine State*. New Brunswick; New Jersey, 1957, s. 326.

¹⁵ АНГЕЛОВ, Димитър et al. *История на България. Том 3. Втора Българска държава*. София, 1982, s. 44

¹⁶ *Pronie* byl typ služby, kdy *proniár* dostával výměnou za vojenskou službu k užívání určitý pozemek. Není jisté, zda její podstatou byla fiskální či pozemková držba nebo obojí. Viz ZÁSTĚROVÁ, Bohumila et al. Op.

pozemkových vlastníků. Velikost administrativních jednotek (*themat*) se neustále zmenšovala, což jen nahrávalo velkým pozemkovým magnátům, pro které tak nebylo těžké zajistit si nad regionální administrativou kontrolu, neboť disponovali mnohem větší mocí, než správci jednotlivých *themat*. Šlechta se uzavřela více, než tomu bylo dříve. Sociální mobilita, již byla Byzanc dříve vyhlášená, se zmenšila a rod hrál v životě aristokrata důležitější roli, než kdy dříve (byť stále zdaleka ne tolik jako na Západě). Vliv a sebevědomí pozemkové šlechty tak v komnenovské epoše významně narostly a zlepšovaly se podmínky pro jejich případné separatistické, či uzurpační snahy. Ty sice byly pod silnými komnenovskými vládci drženy na uzdě, ale již po smrti Manuela I. Komnena v roce 1180 se tato tendence začala důrazně projevovat. Pro nás je důležité, že součástí této sebevědomé šlechty byli i Bulhaři.¹⁷ Lze předpokládat, že ta část bulharské pozemkové aristokracie, která spojila svůj osud s povstáním Asenovců a účastnila se i dění v druhém bulharském státě, si toto sebevědomí a nároky zachovala,¹⁸ k čemuž jí nahrával i z Byzance přejatý model státu. Svou roli hrála i specifika zemí na sever od pohoří Stará Planina (řecky Χέμους). Ty tvořily především nárazníkové pásmo proti nájezdům kočovných kmenů ze severu. Byzanc nebyla schopna zastavovat jejich nájezdy (ať už se jednalo o Pečeněhy, Kumány či Uzy) na Dunaji a faktickou linií obrany se tak stala právě Stará Planina,¹⁹ byť ani tato linie nebyla příliš pevná. V těchto oblastech byla přítomnost byzantské správy poměrně slabá a šlechta (často etnicky bulharská či kumánská) si zde udržovala silné a na ústřední moci málo závislé postavení. Právě z tohoto prostředí pocházeli Petr a Asen a nejspíše i značná část jejich spolubojovníků, kteří v budoucnu měli vytvořit jádro bojarské elity nového státu.²⁰ Všechny tyto faktory měly v budoucnu výrazně (a spíše negativně) ovlivnit i charakter vztahu mezi carskou institucí,

---

Cit., s. 262-263. Není jisté, zda instituce *pronie* existovala i v Bulharsku. V *Dějínách Bulharska* od Bulharské akademie věd se však její existence na základě některých pramenů předpokládá. Viz АНГЕЛОВ, Димитър et al. Op. cit., s. 195.

¹⁷ ЗЛАТАРСКИ, Васил. *История на българската държава през средните векове. Том 2: България под византийското владичество (1018-1187)*. Трето фототипично издание. София, 2007, s. 420-422.

¹⁸ Vystoupení Dobromira Chriza je toho dobrým příkladem, byť s připomínkou, že jeho domény se nalézaly mimo území vybojované Petrem a Asenem a nikdy o něm nelze mluvit jako o přímém poddaném bulharských carů. Chriz se objevuje na scéně spolu s Asenovci, byť není jasné, zda jednal ve spolupráci s nimi či samostatně. Mezi lety 1185-1187 však dokázal vytvořit fakticky samostatný státní útvar rozprostírající se na velké části území dnešní Republiky Makedonie s centrem v pevnosti Prosek. Byl fakticky suverénním vládcem, který neustále lavíroval mezi Bulharskem a Byzancí, aniž by fakticky přijímal autoritu kohokoliv z nich. Sliby věrnosti, které vládcům obou států skládal, porušil kdykoliv se mu to zdálo výhodné. Jeho země nakonec byla dobyta roku 1202 carem Kalojanem (1197-1207), konkrétní Chrizův osud je však neznámý. АНДРЕЕВ, Йордан – ЛАЗАРОВ, Иван – ПАВЛОВ, Пламен. *Кой е кой в средновековна България*. София, 1994, s. 93-96.

¹⁹ АНДРЕЕВ, Йордан. *История на Второто българско царство: Курс лекции*. Велико Търново, 1997, s. 117.

²⁰ V tomto případě bohužel můžeme zůstat jen u dohadů. Prameny o původu či charakteru bulharské šlechty téměř chybí. Na původu Petra a Asena z prostředí šlechty oblasti Staré Planiny se ale historici vzácně shodují.

prisvojující si po byzantském vzoru právo na absolutní vládu, a šlechtou, toužící po co největší nezávislosti na ústřední moci.

Nutno podotknout, že přejímání všeho byzantského jako celku nebylo zdaleka jednotné a absolutní, a navíc se dělo často velmi opožděně.²¹ Bylo to dáno jednak provinciálním charakterem elit nového státu, tak i jeho podstatně skromnějšími finančními možnostmi a kratší tradicí. To se však netýká samotných institucí cara a carství, které, jakožto základ pozemského světového řádu, považovali Bulhaři za nutné přijmout v pokud možno autentické podobě. Stojí za zmínku, že nikdy tuto inspiraci nehledali v dávné minulosti Byzance, ale vzorem jim byla současná podoba byzantského státu, jakožto přirozený vývoj pozemského obrazu dokonalé nebeské *taxis*. Díky tomu druhý bulharský stát velmi rychle přejal model státu, který podle Georgije Ostrogorského „*s vypětím všech svých zdrojů byl stále schopen příležitostně velkých vítězství v zahraničí, ale nebyl schopen vydržet obrat či neúspěch*“.²² A byla to právě tato *taxis*, jejíž krize a následné zhroucení v Byzanci významně napomohly obnovení bulharského státu.

1. 2. Kontinuita s prvním bulharským státem: úspěchy a neúspěchy ideje „renovatio imperii“

Byzantská říše sice představovala pro Petra a Asena model ideálního státu, avšak idea, jež byla příčinou jeho vzniku, byla spjata s prvním bulharským státem. Vzpomínka na zaniklou státnost přežívala v lidové tvorbě a byla důrazně vyjádřena v protibyzantských povstáních Petra Deljana (1041-1042) a Konstantina Bodina (1072).²³ Dokonce se odrazila i v myšlení samotných Byzantinců, kteří se již nedokázali dívat na Bulhary jako na nevyhraněnou součást obyvatelstva říše.²⁴ A právě živá paměť na minulý stát (alespoň v myslích těch, kdo byli schopni číst a psát) umožnila bratrům Petrovi a Asenovi zmobilizovat hnutí, jehož hlavní ideou nebylo „*osvobození celého bulharského národa*“, jak tvrdí Vasil Zlatarski,²⁵ ale

---

²¹ Například Bulhaři nezachytili nástup despotského titulu, který od roku 1163 začal nahrazovat v byzantské hierarchii titul *sebastokrator* (možná i proto, že oba tituly ještě dlouhou dobu poté fungovaly v Byzanci vedle sebe). Ať už byly důvody jakékoliv, první despota, jenž dostal titul z rukou bulharského cara, se objevil až o více než sto let později. Viz АТАНАСОВ, Георги. Севастократори и деспоти в Средновековна България – личности, инсигнии, костюми. In ДАНЧЕВ, Георги (ed.). *Търновска книжовна школа. Т. 7. Търновската книжовна школа и християнската култура в източна Европа. Седми международен симпозиум, Велико Търново, 8-9 октомври 1999 г.* Велико Търново, 2002, s. 467.

²² OSTROGORSKY, George. *History of the Byzantine State*. New Brunswick; New Jersey, 1957, s. 350.

²³ Povstání bývá někdy označováno jménem jeho druhého vůdce, Jiřího (Georgiho) Vojtěcha. Pro podrobnosti o tomto povstání viz RYCHLÍK, Jan et al. *Dějiny Bulharska*. 2. vydání. Praha, 2000, s. 82-83.

²⁴ I autoři z období byzantské nadvlády nahlíží na Bulhary jako na „barbary“, ačkoliv byli součástí říše. Viz АНГЕЛОВ, Петър. *България и българите в представите на византийците: VII – XIV век*. София, 1999, s. 11.

²⁵ ЗЛАТАРСКИ, Васил. *История на българската държава през средните векове. Т. 2. България под византийското владичество (1018-1187)*. Трето фототипично издание. София, 2007, s. 457.

restaurace bulharského carství.²⁶ Na tento cíl neměl vliv ani etnický původ Asenovců,²⁷ ani výše zmíněné vidění Byzance jako vzoru, jehož podobu je správné napodobovat. Je nepochybné, že úspěch povstání byl dán mnoha vnějšími faktory, především postupující vnitřní krizí Byzance provázející dynastickou změnu na císařském trůně a velice složitou mezinárodní situací říše. Navíc slabá přítomnost centrální vlády v horách Staré Planiny a na sever od nich do značné míry umožnila rychlé rozšíření povstání a brzké ovládnutí klíčových měst a pevností. Nicméně právě navázání na ideové dědictví prvního bulharského carství umožnilo Petrovi a Asenovi vytvořit celek, jenž se nestal jen obyčejnou vzbouřeneckou doménou, ale který dokázal obhájit své místo v prostoru jihovýchodní Evropy a dát svým vládcům ideový podklad pro uskutečňování jejich ambicí.

Když roku 1185²⁸ byl starší z obou vůdců povstání Teodor korunován na bulharského cara,²⁹ přijal zároveň s korunovací jméno Petr. Tento akt měl přinejmenším stejný význam jako sama korunovace, neboť se jím nový car jednoznačně přihlásil k idejím spjatým se vzpomínkami na svatého cara Petra (927-969), prvního Byzancí uznaného bulharského cara. Tímto jednoznačně deklaroval návaznost na carskou ideu prvního bulharského státu. Byl to právě car Petr, za jehož vlády se utvořil konečný model bulharského státu (carství a patriarchát). Zároveň je připomínán jako člověk ztělesňující křesťanské ctnosti a vladař, s jehož panováním jsou dle *Bulharského apokryfního letopisu* spjaty časy největší hojnosti.³⁰

Ivan Biljarski poukazuje ve své studii na vzájemnou blízkost kultů svatého cara Petra a svatého císaře Konstantina, přičemž právě s funkcí kultu prvního křesťanského císaře (dle

---

²⁶ S touto myšlenkou si pohrávalo více historiků, detailně ji ale rozvedl až Ivan Božilov. Viz jeho poslední studie k tomuto tématu v БОЖИЛОВ, Иван. *Седем етюда по Сердновековна история*. София, 1995, s. 131-215.

²⁷ Většina historiků (např. Petar Angelov či Vasil Zlatarski) se přiklání k teorii smíšeného kumánsko-bulharského původu obou bratrů, ale například Jordan Andreev hledá původ Asenovců ve starých prabulharských rodech z období prvního bulharského státu. Celý spor se točí především kolem původů jmen Teodor a Belgun (původní jména Petra a Asena), které je obtížné jednoznačně přiřadit k té či oné skupině. „Vlašský“, tedy románský původ obou bratrů, který se někdy snaží prosadit rumunská historiografie, bulharští historici odmítají.

²⁸ Jak se zmiňuje Petar Angelov, v bulharské historiografii se setkáváme i s datem 1186, přičemž ani sám Angelov jej neodmítá. S tímto rokem se setkáváme ještě v pracích Dimitara Angelova a Ivana Božilova (který je o jeho správnosti skálopevně přesvědčen), viz АНГЕЛОВ, Димитър. *Българинът в средновековието: Светоглед, идеология, душевност*. Варна, 1985, s. 287. a БОЖИЛОВ, Иван. *Седем етюда по Сердновековна история*. София, 1995, s. 158. Tradiční rok 1185 však v bulharských pracích stále převažuje.

²⁹ Vasil Zlatarski zastával názor, že Petr se za cara pouze prohlásil, přičemž samotná korunovace se uskutečnila až po uzavření tzv. Lovečského míru, kdy už ovšem nebyl korunován Petr, ale Asen. Viz ЗЛАТАРСКИ, Васил. *История на българската държава през средните векове. Том 2: България под византийското владичество (1018-1187)*. Трето фототипично издание. София, 2007, s. 477-8. S jeho názorem se ztotožňuje i Georgi Bakalov a setkáváme se s ním také v *Dějínách Bulharska* vydaných Bulharskou akademií věd. АНГЕЛОВ, Димитър et al. *История на България. Том 3: Втора българска държава*. София, 1982, s. 83. Avšak ostatní historikové vesměs Petrovu korunovací z rukou tarnovského arcibiskupa přijímají a k této variantě se přikláníme i my.

³⁰ ТЪПКОВА-ЗАЙМОВА, Василка – МИЛТЕНОВА, Анисава. *Историко-апокалиптическая книжнина във Византия и в средновековна България*. София, 1996, s. 196.

pravoslavné tradice) byl Petrův kult úzce spjat. Neboť právě s Petrem, stejně jako s Konstantinem, je spjata idea duchovního obnovení říše ve smyslu vybudování ideálního modelu státu, pravoslavného císařství, které Biljarski připisuje právě Petrovi.³¹ Tento jeho názor podrobila kritice Bistra Nikolova, která Biljarskému oponuje tvrzením, že služba svatého cara Petra zdaleka nemá jednoznačně politický charakter a že carův kult byl rozšířen příliš lokálně, než aby mohl plnit funkci oficiální státní ideologické opory.³² Nikdo však nepochybně, že vázání ideje obnovení carství na cara Petra však v Bulharsku existovalo. Právě s jeho jménem jsou spjata i povstání Petra Deljana a Konstantina Bodina, jejichž vztah k svatému caru Petrovi Ivan Biljarski charakterizuje jako náboženský,³³ nikoliv dynastický.³⁴ Přijetí jména Petr tak mohlo symbolizovat obnovení těch nejctnostnějších idejí spjatých s osobou cara tak, jak zůstaly v bulharské paměti. Jasným deklarováním kontinuity také Petr a Asen mohli legalizovat povstání přinejmenším zevnitř, neboť carství, které ve vzpomínkách Bulharů bylo jedinou známou formou bulharského státu,³⁵ tak nepotřebovalo v očích Bulharů žádnou vnější legitimizaci. Mezinárodní uznání Bulharska bylo pro jeho vládců jistě důležité, ať už k němu došlo v roce 1187 či 1201,³⁶ samotná carská idea na něm ale závislá nebyla. Idea kontinuity tak nesloužila jen jako záminka k vystoupení proti Byzantské říši, ale byla skutečnou státotvornou ideou, která bezprostředně ovlivňovala jednání obou vůdců povstání. Nikdo v bulharské historiografii nepochybuje o tom, že snaha obou bratrů hned po vypuknutí povstání oblehnout a dobýt Preslav, bývalé hlavní město prvního bulharského státu, byla v přímé souvislosti se snahou ukázat kontinuitu mladého státu se svým předchůdcem. Bohužel chybí jakákoliv informace, která by nám umožnila s jistotou říct, zda Petr a Asen zamýšleli učinit Preslav, v případě jejího rychlého dobytí i centrem carství.

Otázka církevní kontinuity byla složitější, byť se i zde nepochybně nový bulharský stát hlásil ke kontinuitě se svým předchůdcem. Jednalo se však o širší problém, než jen o vnitřní

---

³¹ БИЛЯРСКИ, Иван. *Покровители на Царството: Св. цар Петър и св. Параскева-Петка*. София, 2004, s. 33.

³² Nikolova také nesouhlasí s Biljarského datací kanonizace cara Petra a klade ji až do období byzantské nadvlády, a ne do období krátce po Petrově smrti, jak činí Biljarski. Více viz v НИКОЛОВА, Бистра. Цар Петър и характерът на неговия култ. *Paleobulgarica/Старобългаристика*, 2009, roč. 33, č. 2, s. 63-78.

³³ Petr Deljan i Konstantin Bodin byli krevně spjati s carem Samuilem, nikoliv s rodem cara Petra. Viz РҮСНЛІК, Jan et al. *Dějiny Bulharska*. 2. vydání. Praha, 2000, s. 81-82.

³⁴ БИЛЯРСКИ, Оп. cit., s. 34.

³⁵ Knižecí titul Borise (jako kníže vládl od roku 865 poté, co byl pokřtěn, do té doby nosil titul *chán*) a Symeona se v originálních dílech písemnictví druhého bulharského carství, ani v bulharské apokryfní literatuře, téměř nevyskytuje. Oba vládců jsou titulováni jako carové.

³⁶ Opět mnozí autoři uvádějí pro Lovečský mír datum 1188, časové rozpětí povstání je neustále předmětem diskusí. Ivan Božilov dokonce zcela popírá samotnou existenci mírové dohody, která, jak správně poukazuje, není v pramenech explicitně zmíněna. Pro své tvrzení uvádí zajímavé argumenty, byť jiná fakta, která hovoří pro existenci dohody, přechází ne zrovna korektním způsobem. Jako první mírovou dohodu mezi Bulharskem a Byzancí pak uvádí až tu, jež byla uzavřena v roce 1201. БОЖИЛОВ, Иван. *Седем етюда по Сердновековна история*. София, 1995, s. 159-162.

záležitosti Bulharska nebo jeho vztah k Byzanci. Proti případnému svévolnému postupu obou bratrů zde stála silná církevní tradice, která do značné míry znemožňovala samostatný postup při povyšování církevních hodností či vytváření nových.³⁷ Před Petrem a Asenem tak stála nutnost navázat nějakým způsobem na staré bulharské struktury, které se zachovaly i v období byzantské nadvlády, nebo najít cestu, jak vytvořit nové. To všechno ještě na začátku povstání, neboť pokud měl být budoucí car skutečně náležitě korunován a stát se tak i po formální stránce nositelem obnovené státní ideje, muselo se tak stát z rukou vůdce nezávislé bulharské církve.

Velice problematická je otázka územní kontinuity, tj. v jakém rozsahu měli Petr a Asen v úmyslu bulharský stát obnovit. Když pomineme klišé o „sjednocení bulharského národa“, zůstává nám jenom jeden pramen z období byzantské nadvlády, který se o rozloze starého bulharského státu zmiňuje. Tím je *Bulharský apokryfní letopis*, v němž se píše, že car Symeon vládl říši prostírající se „po město řečené Zvečan a po Soluň“.³⁸ Je možné, že tento velmi schopný vladař dokázal svými vojenskými úspěchy stvořit říši, jejíž rozsah se v hrubých obrysech vtiskl do historické paměti Bulharů, a myšlenka na obnovu tohoto „Bulharska tří moří“ hrála svoji roli při směrech expanze nového státu. Odkazem na Symeonovu vládu by mohl být ještě jeden skutek Petra a Asena, a to snaha dostat se do Konstantinopole s pomocí Fridricha Barbarossy. Ten, jako vůdce části vojsk třetí křížové výpravy, při průchodu byzantským teritoriem v letech 1189-1190 kvůli neustálým obstrukcím a útokům Izáka I. Angela skutečně o útoku na byzantské hlavní město uvažoval a bratři plánovali, že by přišli Fridrichovi na pomoc a pod jeho patronátem by jeden z nich usedl na trůn byzantského císaře.³⁹ Zda se jednalo skutečně o pokus navázat na starší ideologický koncept či jen o náhodný pokus využít příležitosti, která se nabízela, zůstává nejasné. Z některých pramenů však můžeme soudit, že pro Asenovce a jejich nástupce, podobně jako pro Symeona, představovalo obsazení Konstantinopole sen, k jehož naplňování jim za příznivých podmínek vůle nechyběla.⁴⁰ Je paradoxní (a bulharskými historiky taktně ignorované), že zatímco se

---

³⁷ Tj. s nepřilíš kanonickým obnovením nezávislé bulharské církve se Byzanc postupně musela smířit, svévolné obnovení patriarchátu by však pro ni bylo nepřijatelné.

³⁸ Převzato z českého překladu v BECHYŇOVÁ, Věnceslava – HAUPTOVÁ, Zoe - DUJČEV, Ivan. *Zlatý věk bulharského písemnictví: Výbor textů od X. do počátku XV. století*. Praha, 1982, s. 222. Pro originální text viz ТЪПКОВА-ЗАИМОВА, Василка – МИЛТЕНОВА, Анисава. *Историко-апокалиптическата книжнина във Византия и в средновековна България*. София, 1996, s. 196.

³⁹ V kronice *Historia peregrinorum* se dozvídáme, že se tak stalo při druhém setkání Petra a Asena s Fridrichem v Adrianopoli (dnešní Edirne v Turecku), kdy bratři nabídli Fridrichovi pomoc v podobě čtyřiceti tisíc Kumánů proti Byzanci, výměnou za „korunu řeckého království“. Viz ДУЙЧЕВ, Иван et al (edd.). *Латински извори за българската история III*. София, 1965, s. 241.

⁴⁰ V nápise Ivana Asena II. na sloupu v chrámu sv. Čtyřiceti mučedníků je jasně deklarováno, že Frankové v Konstantinopoli „byli podřízeni ruce mého carství a neměli jiného cara krom mě a díky mě přežívali své dny“

Byzantinci po roce 1204, kdy se jejich říše pod nápořem čtvrté křížové výpravy rozpadla,⁴¹ s existencí Bulharska smířili⁴² a již nikdy proti němu nevedli kampaň mající za cíl jeho zničení, u Bulharů byla myšlenka na ovládnutí Konstantinopole živá. Byla pro ně přitažlivá i v dobách, kdy jí faktické mocenské postavení Bulharska již příliš neodpovídalo.⁴³ Jak si ale ukážeme později, tato volba Byzance jako hlavního protivníka mohla mít i hlubší kořeny, než jen vzpomínku na Symeona, byzantskou nadvládu a ambici byzantských vládců na části (v danou chvíli) bulharského území.

Zjednodušeně řečeno, Asen a Petr se pokusili navázat na první bulharský stát ve dvou formách. V ideové, spjaté se svatým carem Petrem a s ním spojenou obnovitelskou tradicí, a v mocenské, spjaté se vzpomínkou na Symeona. Zde je nutno si položit otázku, do jaké míry byli bratři ve svém snažení úspěšní. Petr dokázal carství institucionálně obnovit, ale jinak ve své misi neuspěl, a ať už byly důvody jakékoliv,⁴⁴ vedoucí úlohu v povstání převzal Asen. To on se stal obnovitelem, nahradil Petra v roli prvního cara a spolu s Tarnovem a svatým Dimitrijem⁴⁵ položil ideový základ druhého bulharského carství. O vzniku druhého bulharského carství nerozhodly ideje obnovení carství spjaté s Petrem, ale Asenovy vojenské

ДУЙЧЕВ, Иван. *Из старата българска книжнина: Книжовни и исторически паметници от второто Българско царство*. София, 1943, s. 39. Z něho vyplývá, že si Ivan Asen II. po vítězství v bitvě u Klokotnice nad epirským despotou (a v Soluni korunovaným císařem) Teodorem Komnenem roku 1230 činil nárok na vládu nad Konstantinopolí a nehodlal se nijak ohlížet na nároky nikájského císaře, jenž se považoval za jediného zákonného dědice Byzantské říše.

⁴¹ Čtvrtá křížová výprava, jejímž cílem mělo být znovudobytí Svaté země, se místo svého původního cíle obrátila proti Konstantinopolí, neboť jejím účastníkům slíbil pretendent na byzantský trůn Alexios III. bohatou odměnu, pokud mu pomohou císařskou korunu získat. Události však nakonec vyvrcholily dobytím Konstantinopole a rozpadem Byzance na tři samostatné státy. Nejdůležitějším z nich bylo Nikájské císařství, kam přesídlil konstantinopolský patriarcha a jehož vládci se považovali za přímé následníky konstantinopolských císařů. Dalšími dvěma státy byly Epirský despotát nacházející se v západní části Balkánu, a malé Trapezuntské císařství, ležící na maloasijských březích Černého moře. Elity těchto „nástupnických“ států si však uchovaly byzantské povědomí a samy sebe stále nazývaly „Římany“, proto je možné je nadále označovat jako „Byzantince“, ačkoliv Byzantská říše fakticky v letech 1204-1261 neexistovala. Podrobnosti viz v ZÁSTĚROVÁ, Bohumila et al. *Dějiny Byzance*. Praha, 1992, s. 275-292.

⁴² АНГЕЛОВ, Петър. *България и българите в представите на византийците: VII – XIV век*. София, 1999, s. 237.

⁴³ Tím je myšlena snaha cara Michaila III. Šišmana (1323-1330) využít poslední fáze války v Byzanci mezi císaři Andronikem II. a Andronikem III., probíhající v letech 1327-1328, k eventuelnímu obsazení Konstantinopole. Viz БОЖИЛОВ, Иван. *Фамилията на Асеневици (1186-1460): Генеалогия и просопография*. София, 1985 s. 123-124.

⁴⁴ O samotné povaze rozporu mezi Petrem a Asenem se dodnes vedou spory. Předpokládá se, že po prvním úspěšném tažení Izáka II. Angela projevil Petr větší ústupnost ke kompromisu s císařem. Není však známo, jestli díky své ústupnosti Petr získal určitou autonomii a mohl si dál podržet svá území, nebo jestli překročil spolu se svým bratrem Dunaj a u Kumánů pak hledali podporu společně. Se současným množstvím pramenů není možné události kolem rozporu mezi oběma bratry spolehlivě rekonstruovat. Viz např. АНГЕЛОВ, Петър. *Българско средновековие: Лекционен курс*. Второ издание. София, 2007, s. 63.

⁴⁵ Bulharsky sv. Димитър. Obecně se přijímá ličení byzantského kronikáře Nikéty Choniata, jak se po dobytí Soluně Normany roku 1185 ikona světce dostala do Tarnova, čehož Petr a Asen neváhali využít. Byl to právě chrám svatého Dimitrije, kde bylo podle Choniata povstání zahájeno. Viz ВОЙНОВ, Михаил et al (edd). *Гърци извори за българската история XI*. София, 1983, s. 27.

úspěchy. Idea návaznosti na první carství zůstala,⁴⁶ ale jeho obnovitelem se stal Asen. Hlavním městem carství se stalo Tarnovo, které bylo centrem povstání, a nikoliv Preslav. Ta se stala pouze sídlem „druhého“ cara Petra a toto spojení jakoby symbolizovalo ústup tradice, která sice stále byla vážená, ale patřila již minulosti. Budoucnost symbolizovali nový car, nový světec a nové město. Město, které dříve žádnou relevantní úlohu v životě Bulharska nehrálo a nemohlo se tedy o žádnou tradici opřít. Jedinými ideovými oporami mu byly jeho sláva jakožto města, v němž bylo zahájeno povstání,⁴⁷ a přenesený kult svatého Dimitrije. Přesto však kontinuita s prvním bulharským státem nezůstala v Bulharsku jen jakousi odosobněnou ideou. Kromě samotného carského titulu byla nejviditelnějším a nejvýraznějším prvkem kontinuity slovanská písemnost. Ta měla pro cara a carství značný význam, neboť právě ona umožňovala Bulharsku odlišit se od svého byzantského vzoru a postavit proti řecké vzdělanosti vlastní tradici (jakkoliv velmi ovlivněnou Byzanci). Těsné sepětí prvního bulharského státu se slovanským písemnictvím bylo natolik výrazným jevem, že návazání na tradici Borise I. a jeho následníků bez něj prakticky nebylo možné.⁴⁸ Zpráva, že území, které dosud bylo pod nadvládou řeckého jazyka, se opět stává územím pod nadvládou jazyka slovanského,⁴⁹ byla i jasně srozumitelným sdělením pro všechny sousedy Bulharska (samozřejmě především pro Byzanc) o kontinuitě bulharského státu a o tom, že úspěšné povstání má znamenat návrat Bulharska na pozice, které kdysi zastávalo.

Kontinuita a diskontinuita s prvním bulharským státem tak stavěla před druhé bulharské carství řadu úkolů i po jeho vzniku a stabilizaci. Z hlediska kontinuity jimi bylo obnovení modelu Petrova carství (tj. carství a patriarchát) a obnovení slávy Symeonovy říše tak, jak si ji Bulhaři koncem dvanáctého století představovali. Z hlediska diskontinuity pak bylo třeba nahradit struktury a ideové opory, které se nepodařilo obnovit spolu se státem, nebo z nějakého důvodu již nemohly hrát roli, kterou hrály za dob prvních knížat a carů. Pomáhat

---

⁴⁶ Snad nejjasnější důkazem této návaznosti je seznam bulharských carů v *Synodiku cara Borila*, kde je za prvního bulharského cara označen Boris. Viz ПОПРУЖЕНКО, Михаил. *Синодикъ царя Борила*. София, 1928, s. 77.

⁴⁷ První zmínka o Tarnovu, jako centru bulharského státu, se sice objevuje u Nikéty Choniata až v souvislosti s událostmi roku 1196 (vražda Asena I. a boj Petra proti uzurpátorovi Ivankovi). ВОЙНОВ, Михаил et al. *Гърци извори за българската история XI*. София, 1983, s. 51. Dosud se jej ale nikdo nepokusil zpochybnit jako místo, kde povstání Petra a Asena začalo.

⁴⁸ Knížata i carové prvního bulharského státu slovanské písemnictví všemožně podporovali a slovanský jazyk byl též jazykem státním. Angažovanost bulharských vládců je odražena v mnoha textech té doby. Viz např. *Pochvalu na cara Symeona v ДУЙЧЕВ, Иван. Из старата българска книжнина I: Книжовни и исторически пометници от първото Българско царство*. София, 1943, s. 77.

⁴⁹ Snad nejvýstižnější ukázkou této ideje je přepracování traktátu mnicha Chrabra (jedná se o nový text, nikoliv o pouhou redakci Chrabrova díla), kde se jednoznačně nabádá k preferenci církevní slovanštiny při liturgii a zpěvu, pokud by se mělo rozhodnout mezi ní a řečtinou. Pro text tohoto přepracování viz КУЕВ, Куйо. *Черноризец Храбър*. София, 1967, s. 167-170.

mu a zároveň jej svazovat měly struktury a společenské vztahy vybudované za období komnenovské Byzance a proměny, které Byzanc postihly v následujících obdobích.

2. Problematika byzantských vlivů na formování carské instituce v Bulharsku

Od poloviny 9. století představovaly vztahy mezi Bulharskem a Byzancí svéráznou kombinaci vojenských střetů a intenzivních kulturních kontaktů. Pohanské Bulharsko se ještě byzantské kultuře a idejím poměrně intenzivně bránilo,⁵⁰ ale velmi krátce po konverzi Borise I. ke křesťanství v roce 865 došlo i k masivnímu průniku byzantských vlivů do bulharského prostředí. Právě instituce bulharského vládce byla těmito vlivy ovlivněna nejvíce, jelikož tvořila nejdůležitější prvek v byzantské státní hierarchii. Boris I. se sice nikdy nepokusil zcela napodobit byzantský model státu, ale za jeho syna Symeona (893-927) už byl tento cíl jasně deklarován a roku 927 byl jeho nástupcem Petrem dovršen,⁵¹ když mu byl Byzancí přiznán carský titul⁵² i patriarchát. Pro vládce druhého bulharského carství byl již tento model samozřejmostí. Ihned přijali carský titul a v rámci svých možností obnovili i nezávislou bulharskou církev, byť cesta k patriarchátu byla ještě dlouhá. Samotné obnovení bulharské carské instituce však neznamenalo její okamžité zformování do definitivní podoby. Toto formování představovalo dlouhodobý proces, při kterém se Bulharsko víceméně pokoušelo napodobovat Byzantskou říši. Nacházelo se však ve zcela odlišné situaci než Byzance, a tak byl proces formování carské instituce provázen celou řadou specifických jevů, které v Byzanci přítomny nebyly. K pochopení role Byzance při formování bulharské carské instituce je nezbytné některá specifika těchto jevů postihnout.

2. 1. Sakralizace instituce

Byzantská císařská instituce byla s říší nerozlučně spjata po celou dobu její existence. A jakkoliv za dlouhou dobu své existence prodělala jisté proměny, zůstávala spolu s církví

---

⁵⁰ БОЖИЛОВ, Иван. *Седем етюда по Сердновековна история*. София, 1995, s. 81-94.

⁵¹ Otázka, zda byla dovršena ještě za Symeona, tj. zda už Symeon dostal od Byzance carský titul, je natolik široce a různorodě interpretována, že uvedeme pouze dvě nejkrajnější stanoviska. První je, že Symeon byl po jednání s patriarchou Mikulášem Mystikem v Konstantinopoli skutečně korunován za císaře Bulharů a že mu dokonce mělo být svěřeno regentství nad nezletilým Konstantinem VII. Porfyrogenetem. БОЖИЛОВ, Иван. *Седем етюда по Сердновековна история*. София, 1995, s. 114-119. Podle druhého naopak Symeon od Byzance žádný titul nedostal, prohlásil se za cara sám a jeho prohlášení mělo pouze lokální charakter. Viz БАКАЛОВ, Георги. *Средновековният български владетел: Титулатура и иснигии*. Второ издание. София, 1995, s. 151-168.

⁵² Ta však v očích Byzantinců nebyla v žádném případě rovnocenná s jejich titulem, neboť Petr svůj titul obdržel od byzantského císaře a nikoliv „od Boha.“ Byl nazýván pouze „císařovým synem“ a ke svému titulu nemohl připojit žádná další přízviska, která s ním byla v Byzanci spojována, jako „v Kristu Bohu věrný“, nebo „samovládce“. ЗЛАТАРСКИ, Васил. *История на българската държава през средните векове. Том 1: Първо българско царство. Част 2: От славянизацията на държавата до падането на Първото царство*. София, 2007, s. 527-528.

jednoznačně nejkonzervativnějším prvkem byzantského státního systému. Byla totiž úzce spjata se světovým řádem tak, jak si jej Byzantinci představovali. Císař měl představovat nejvyšší autoritu v celém křesťanském světě a Byzantinci si dali velmi záležet na tom, aby tato skutečnost byla manifestována ve všem, co bylo s jeho osobou nějak spojeno. Pokud bulharský car nechtěl, aby jeho země nebyla v rámci hierarchie křesťanských vládců byzantskému císaři podřízena, musel i on dávat prestiž své instituce jasně najevo, což se snažil činit co nejvěrnějším napodobováním vnějších znaků svého byzantského protějšku.

V byzantských představách byl císař ustanoven přímo od Boha. To zdůrazňovalo jeho absolutní moc, neboť tak nebyl nikomu kromě Boha podřízen a nikomu jinému než Bohu nebyl odpovědný. V Bulharsku byla myšlenka božského původu moci přítomna již v pohanském Bulharsku⁵³ a tak bulharskému vládci nečinilo její přijetí v rámci křesťanství žádný problém. Z doby prvního bulharského státu se dochoval vynikající popis božského původu moci v *Besedě proti bogomilům* od Presbytera Kozmy. Kozma nejen že jasně píše, že „*panovníci a šlechta jsou ustanoveni Bohem*“,⁵⁴ ale také toto tvrzení pak dokládá mnoha citáty z Bible a nenechává nikoho na pochybách, že myšlenka ustavení carské instituce přímo Bohem byla v prvním bulharském státě pevně ukotvena. O přijetí tohoto konceptu i v druhém bulharském carství svědčí nápis Ivana Asena II. na sloupu v chrámu sv. Čtyřiceti mučedníků a souvisí s již zmíněným titulem „*v Kristu Bohu věrný car a samovládce*“.⁵⁵ Zcela jednoznačně pak hovoří listiny některých bulharských carů, kde o sobě například Ivan Alexandr přímo píše jako o člověku, jehož Bůh vybral, aby vládl bulharskému carství.⁵⁶ Stejně jednoznačným důkazem jsou pak pochvaly věnované stejnému carovi, kde je například v doslovu k *Londýnskému čtyřevangeliu* z roku 1356 Ivan Alexandr zcela explicitně nazván jako „*Bohem korunovaný samovládce*“.⁵⁷ Idea ustanovení bulharské carské instituce Bohem nebyla pouhou formalitou. Právě jí bulharští carové zcela jasně dávali najevo svoji naprostou nezávislost na

---

⁵³ Veselin Beševliev tak soudí podle analogie s ostatními turko-tatarskými etniky. Zároveň dokládá přímý důkaz této teorie v dochovaném řeckém nápisu bulharského chána Omurtaga (815-831) z roku 822, kde je tento panovník titulován jako „*od Boha (postavený) vládce*“ (vvejk tou θεου ажrcwn). Ať již byla tato titulatura inspirovaná byzantským vzorem, jak se domnívá Beševliev, nebo se skutečně jednalo o překlad původní prabulharské titulatury, jak tvrdí Petar Angelov, existence ideje božského původu panovníkovy moci v pohanském Bulharsku je bulharskými historiky všeobecně přijímána. Viz БЕШЕВЛИЕВ, Веселин. *Първобългарите: История, бит и култура*. Пловдив, 2008, s. 276-279. a АНГЕЛОВ, Петър. *Българско средновековие: Лекционен курс*. Второ издание. София, 2007, s. 131.

⁵⁴ Převzato z českého překladu v ВЕЧУНОВА, Věnceslava – НАУПТОВА, Zoe - ДУЙЧЕВ, Иван. *Zlatý věk bulharského písemnictví: Výbor textů od X. do počátku XV. století*. Praha, 1982, s. 178-179. Zvláštní je, že mezi těmi, kdož jsou ustanoveni Bohem, zmiňuje Kozma i šlechtu, což je věc v Byzanci zcela neznámá, která se neopakuje ani jinde v bulharské literatuře.

⁵⁵ ДУЙЧЕВ, Иван. *Из старата българска книжнина 2: Книжовни и исторически паметници от второто Българско царство*. София, 1943, s. 38-39.

⁵⁶ ДАСКАЛОВА, Ангелина – РАЙКОВА, Мария. *Грамоти на българските царе*. София, 2005, s. 38.

⁵⁷ ДУЙЧЕВ, Иван. Op. cit., s. 150.

císaři byzantském, což byl prvek, jenž ještě v prvním bulharském carství za cara Petra ve vztahu k Byzanci chyběl.⁵⁸ Nejpozději od Ivana Asena II.⁵⁹ tak carové druhého bulharského carství byli skutečně teoreticky nezávislími a absolutními vladaři nad svou říší, kteří v duchu tradice vytvořené císařem Lvem VI. Moudrým (886-912) měli být odpovědní pouze Božím zákonům. Nadpozemský původ císařské moci se měl odrážet i v panovníkových insigniích. Ty nebyly vlastnictvím panovníka, ale posvátnými odznaky moci, kterým byl v byzantském prostředí postupně připsán nadpozemský původ. V bulharských písemných pramenech sice nemáme svědectví o těchto legendách, z některých náznaků lze ale vyčíst, že sakrálnost carských insignií byla přejata spolu s jejich byzantskými vzory. Především se jedná o naprostou shodu oblečení anděla a cara Ivana Alexandra v *Londýnském čtyřevangeliu*,⁶⁰ pořízeném na carovu zakázku, která by mohla evokovat jejich nadpozemský původ podle byzantské tradice, ve které byl císařův oděv donesen císaři Konstantinu I. Velikému (309-337) „andělem Páně“.⁶¹ Ačkoliv císařské insignie byly přítomny již u Asena I., o čemž svědčí dochovaná panovníkova pečeť,⁶² k jejich naprostému srovnání včetně nejprestižnějších odznaků moci došlo až za Ivana Asena II., který je podle Georgi Atanasova na své pečetě jako první vladař druhého bulharského carství zobrazen již s nejposvátnější císařskou korunou zvanou *kamelavkion*⁶³ a prestižními insigniemi, jakými byly *labarum*⁶⁴ a *glób s křížem*.⁶⁵ I

---

⁵⁸ Georgi Bakalov zmiňuje, že Petrův titul v žádném z dochovaných pramenů neobsahuje formuli „v Kristu Bohu věrný“ a že Petr je svým byzantským protějškem nazýván jeho „duchovním synem“, přičemž obě tyto skutečnosti vylučují, aby jeho moc podle tehdejších představ pocházela přímo od Boha. Viz БАКАЛОВ, Георги. *Средновековният български владетел: Титулатура и insignии*. Второ издание. София, 1995, s. 171-172. Nezmiňuje se ovšem, jak se tato teorie shoduje s výše citovaným výrokiem Kozmy, jehož dílo většina autorů umísťuje právě do doby cara Petra.

⁵⁹ Nesmí se zapomínat, že plná podoba titulu i dřívějších bulharských vládců není zachována, tudíž není zcela jisté, že i oni odvozovali svoji moc přímo od Boha, byť je to pravděpodobné.

⁶⁰ Viz přílohy č. 1 a č. 2.

⁶¹ БАКАЛОВ, Георги. Op. cit., s. 31.

⁶² Její zobrazení a popis viz v ЮРКОВА, Йорданка – ПЕНЧЕВ, Владимир. *Български средновековни печати и монети*. София, 1990, s. 50-51.

⁶³ АТАНАСОВ, Георги. За владетелските insignии на първите Асеновци. In ДАНЧЕВ, Георги (ed.). *Търновска книжовна школа. Т. 6. Българската литература и изкуство от търновския период в историята на православния свят. Шести международен симпозиум, Велико Търново, 26-28 септември 1994 г.* Велико Търново, 1999, s. 371-374. Určení koruny, již Ivan Asen II. nese na své pečetě, není jednoznačné. Atanasov vychází především z jejich specifických tvarů a z údajné přítomnosti této koruny na dnes již neexistujícím portrétu cara na vnější fasádě kostela u vesnice Berende. Bistra Nikolova však ve své studii přesvědčivě dokazuje, že zobrazenou osobou nebyl Ivan Asen II., ale Ivan Alexandr. Viz НИКОЛОВА, Бистра. За т. нар. „родословно дърво“ от църквата при с. Беренде (Софийско). In ДАНЧЕВ, Георги (ed.). *Търновска книжовна школа. Т. 7. Търновската книжовна школа и християнската култура в източна Европа. Седми международен симпозиум, Велико Търново, 8-9 октомври 1999 г.* Велико Търново, 2002, s. 657-668. ISBN 954-524-339-2. Tento argument tedy nespočívá na příliš přesvědčivých základech. S jistotou se s tímto typem koruny setkáváme až u Konstantina Ticha Asena (1257-1277) na jeho portrétu v Bojanském kostele z roku 1259, viz příloha č. 3.

⁶⁴ Vojenská standarda se zobrazením jednoho z nejstarších křesťanských monogramů. Podle Eusebia s Kaisareie ji poprvé použil Konstantin I. Veliký. Viz < <http://en.wikipedia.org/wiki/Labarum> > [cit. 2010-1-23].

⁶⁵ Glób s křížem symbolizoval celou zemi, nad kterou císař absolutní moc díky své víře v Boha. Viz АТАНАСОВ, Георги. Op. cit., s. 371.

později carské insignie zcela odpovídají svým byzantským vzorům a svědčí o tom, že bulharští carové usilovali o vnější prestiž své instituce, která by si v ničem nezařadila s byzantskou.

Sakralizaci prostoru kolem byzantského vládce představoval jeho dvůr, který měl být vyjádřením hierarchie ve společnosti, jakožto obrazu dokonalé nebeské hierarchie.⁶⁶ V druhém bulharském carství jeho složení známe jen velmi zřetelně a podrobnosti o jeho fungování zcela chybí. Přesto se Ivan Biljarski domnívá, že se bulharští carové snažili o napodobení konstantinopolského dvora nejen tituly, ale že se skutečně pokoušeli vytvořit dvůr, jenž by ideově odpovídal svému konstantinopolskému vzoru.⁶⁷ Bulharský car tak měl všechny prostředky k tomu, aby svou osobu obklopil podobnou sakrální autoritou a disponoval Bohem danou mocí, jakou teoreticky disponovali byzantští císařové, a tak se mohl považovat za jim rovného.

2. 2. Dynastie a nástupnický řád

Existence dynastie a nástupnického řádu v Byzanci představuje velmi specifický problém, neboť oficiálně byl byzantský trůn až do svého zániku trůnem voleným, což mělo svůj základ nejen v římské tradici císařské instituce, ale i v jejím přímém vztahu k samotnému Bohu. Ustanovení císařské instituce přímo Bohem znamenalo, že i samotný vládce byl vybrán přímo z jeho vůle a ta nemohla být omezována existencí jakýchkoliv vazeb na zemi. Příbuzenské vztahy tak neměly teoreticky hrát při výběru nového císaře žádnou roli a pro jakýkoliv vládnoucí rod bylo velice těžké své postavení na trůně upevnit. Úzké sepětí vládnoucího rodu se státní ideou tak v Byzanci nebylo možné a ani dlouho vládnoucí dynastie nemohly upevnit svůj nárok na trůn způsobem, jaký se podařil některým vládnoucími rodům v katolickém světě. Tím se značně komplikoval problém úzce spojený s postavením vládnoucího rodu, jímž byl nástupnický řád. Císaři nemohli určit svého nástupce s tím, že bude bezpodmínečně přijat, neboť tato volba teoreticky neležela na nich. Proto se vydali poněkud odlišnou cestou. Místo pevného nástupnického řádu se snažili různými opatřeními počet potencionálních kandidátů na trůn co nejvíce omezit a učinit z těchto opatření pokud možno tradici, která by postavení jimi vybraného nástupce co nejvíce podepřela a tím by omezila časté krize a boje spojené s nástupem nového císaře. Tradice velela určit za nástupce nejstaršího syna, nicméně císař

---

⁶⁶ БИЛЯРСКИ, Иван. *Институциите на средновековна България: Второ българско царство (XII-XIV век)*. София, 1998, s. 139.

⁶⁷ Tamtéž, s. 143-144.

v případě potřeby či osobní preference neváhal určit i jiného kandidáta.⁶⁸ S prvním systematicky používaným pokusem o omezení okruhu potencionálních dědiců trůnu se setkáváme za makedonské dynastie, kde se poprvé u císařova syna objevuje přízvisko „v purpuru zrozený“,⁶⁹ díky kterému měl vládcův syn získat přednost před jakýmkoliv dalším kandidátem, který by snad „v purpuru zrozený“ nebyl. Snaha zajistit trůn pro svého potomka byla ještě zesílena za Komnenovců, přičemž za Manuela I. Komnena (1143-1180) byla dle Georgiho Bakalova myšlenka dědičnosti trůnu dokonce zcela explicitně vyjádřena,⁷⁰ byť nikdy nenabyla formu zákona. Určitá pevná tradice se ustanovila až po roce 1261, kdy již v čele říše nestál nikdo jiný než příslušník dynastie Paleologů. Dokonce se s výjimkou posledního byzantského císaře Konstantina XI. (1449-1453) vždy jednalo o přímého potomka předchozího vládce, ať už o syna nebo o vnuka.⁷¹ Ten byl ještě za svého života jmenován vládcovým spoluvladařem, což mělo zajistit hladký přechod moci do jeho rukou a tento postup se pravidelně opakoval až téměř do zániku říše,⁷² byť pokusům o uzurpaci trůnu zabránit nedokázal. Myšlenka dědičnosti trůnu v rámci jednoho rodu tak v Byzanci zřejmě existovala. Nikdy však nepřekročila rámec tradice a podpora, kterou mohla potencionálnímu následníkovi poskytnout, se mnohem více odvíjela od konkrétní politické situace.

V Bulharsku ovšem až do zániku prvního bulharského státu existovala tradice značně odlišná, kterou nedokázalo narušit ani usilovné přejímání byzantské císařské ideje. Postavení vládnoucího rodu zde bylo mnohem silnější než v Byzanci, a ačkoliv není známo, že by bylo definováno nějakým zákonem, nebylo za vlády Borisova rodu nikým zpochybněno nebo uzurpováno. O síle tohoto postavení svědčí vláda Romana I. (976-997), kdy veškerou moc ve státě fakticky držel jeho vojevůdce Samuil. Ani za této situace se však neodvážil prohlásit

---

⁶⁸ To učinil Andronikos II., když po smrti svého syna Michala IX. a vnuka Manuela nechtěl přenechat říši svému druhému vnukovi a spolucísaři Andronikovi III., který byl smrtí svého bratra Manuela vinen. Místo něho preferoval svého druhého vnuka Michala Kathara, což ovšem Andronikos III. odmítal přijmout a zahájil dlouho trvající válku proti svému dědovi, která znamenala počátek období dlouhých vnitřních konfliktů, jež měly pro říši katastrofální následky. Viz LAIOU, Angeliki. *Constantinople and the Latins: The Foreign Policy of Andronicus II 1282-1328*. Massachusetts, 1972, s. 284-300.

⁶⁹ Přízvisko „v purpuru zrozený“ (πορφυρογεννης) získával syn císaře, který se narodil ve zvláštní „purpurové“ komnatě císařského paláce a následně byl představen v hipodromu konstantinopolskému lidu. Viz ZÁSTĚROVÁ, Bohumila et al. *Dějiny Byzance*. Praha, 1992, s. 159-160. Fakticky se tak muselo jednat o syna narozeného až v době císařovy vlády.

⁷⁰ Bakalov se opírá především o synodální výnos Cařihradského patriarchátu ze dne 24. 3. 1171, ve kterém se nachází text přísahy, kterou by měli všichni archijerejové složit Manuelu I. Komnenovi. Viz БАКАЛОВ, Георги. *Византия: Культурно-политическы очерци*. София, 1993, s. 313-316.

⁷¹ Rodokmen dynastie Palaiologů viz v OSTROGORSKY, George. *History of the Byzantine State*. New Brunswick; New Jersey, 1957, s. 515.

⁷² Jmenování předpokládaného následníka spoluvladařem se samozřejmě objevovalo v Byzanci už od počátku její existence, nikdy ale nebylo tak kontinuálně aplikováno, jako za Paleologů. Spolucísaři byli jmenováni všichni vládcové Byzance po roce 1261 s výjimkou Jana V. (1341-1376, 1379-1390, 1390-1391), kterému bylo v době otcovy smrti 9 let, a Konstantina XI., který sice byl svým předchůdcem Janem VIII. (1425-1448) prohlášen za následníka trůnu, ale spolucísařem korunován nebyl.

carem dříve, než bylo zcela jisté, že Roman I. zemřel, což znamenalo vymření Borisova rodu po meči.⁷³ Také princip volitelnosti trůnu nebyl pravděpodobně v prvním bulharském státě přejat, neboť podle dostupných pramenů závisel výběr následníka trůnu zcela na panovníkovi.⁷⁴ Petr a Asen však této tradice při obnovení státu využít nemohli. Nebyli nijak spjatí s Borisovým nebo Samuilovým rodem, jehož příslušníci byli navíc dávno mrtví, případně zcela splynuli s byzantskou aristokracií.⁷⁵ Přesto jejich rod zůstal neodmyslitelně spjat s druhým bulharským carstvím, byť se toto sepětí značně lišilo od toho, jež bylo přítomno v prvním bulharském státě. Bulharští historici se tomuto tématu sice věnují, spokojují se však s konstatováním, že to bylo obnovení carství, co zajistilo Asenovcům legitimní postavení na carském trůně.⁷⁶ Toto tvrzení lze těžko zpochybnit, avšak ono „obnovení carství“, které zajistilo Asenovcům jejich specifické postavení v rámci státní ideje, nebylo jednorázové a bylo dílem hned několika vládců. Asen I. hrál rozhodující úlohu při úspěchu povstání a byl to právě on, kdo zůstal v bulharské paměti uchován jako skutečně první car.⁷⁷ Pozoruhodné však je, že nikde v bulharských pramenech není psáno, že by Asen I. bulharské carství obnovil. K obnovení carství dochází vždy z Boží vůle, jak se můžeme dočíst v krátkých životech sv. Ivana Rilského z *Draganovy mineje*⁷⁸ a ze *Sofijského sborníku*,⁷⁹ stejně jako ve známém životě světce od bulharského patriarchy Evtimije Tarnovského⁸⁰ (1375-1393). Tím bylo jasně naznačeno, že obnovení carství nebylo v očích Bulharů jevem náhodným, nýbrž mělo být Božím záměrem. Asen I. však byl za obnovitele považován také, o čemž svědčí zásluhy, které jsou mu v životech sv. Ivana Rilského

---

⁷³ Roman I. z biologických důvodů nemohl mít děti a jeho bratr a předchůdce Boris II. (969-971) byl omylem zabit bulharskou hlídkou, když spolu s Romanem utíkal roku 979 z konstantinopolského zajetí, kde byli oba bratři drženi císařem Janem Tzimiskem. Viz ЗЛАТАРСКИ, Васил. *История на българската държава през средните векове. Том 1: Първо българско царство. Част 2: От славянизацията на държавата до падането на Първото царство*. София, 2007, s. 646-659.

⁷⁴ Boris I. i Symeon své nástupce zcela jednoznačně určili a není známo, že by jejich volba narazila na aktivní odpor. Viz ЗЛАТАРСКИ, Васил. *История на българската държава през средните векове. Том 1: Първо българско царство. Част 2: От славянизацията на държавата до падането на Първото царство*. София, 2007, s. 253, s. 516-517.

⁷⁵ ЗЛАТАРСКИ, Васил. *История на българската държава през средните векове. Том 2: България под византийското владичество (1018-1187)*. Трето фототипично издание. София, 2007, s. 426.

⁷⁶ Viz БАКАЛОВ, Георги. *Средновековният български владетел: Титулатура и иснигии*. Второ издание. София, 1995, s. 191.; БОЖИЛОВ, Иван. *Фалилията на Асеневици: Генеалогия и просопография*. София, 1985, s. 19.

⁷⁷ O Petrově prvenství, ať už mělo oficiální charakter či ne, se dozvídáme pouze z kroniky byzantského historika Nikéty Choniata. Viz ВОЙНОВ, Михаил et al (edd.). *Гърци извори за българската история XI*. София, 1983, s. 27. V dalších byzantských a bulharských pramenech je jako první car obnoveného státu uveden již pouze Asen I.

⁷⁸ ИВАНОВ, Йордан. *Жития на св. Иван Рилски. Годишник на Софийския университет I: Историко-филологически факултет*, 1936, роč. 32, s. 58.

⁷⁹ Tamtéž, s. 54-57.

⁸⁰ KALUŽNIACKI, Emil. *Werke des patriarchen von Bulgaren Euthymius (1359-1393)*. Wien, 1901, s. 5-26.

připisovány. Asen I. tak obnovil „obnovil bulharský rod“⁸¹ a především „obnovil a upevnil bulharská města“,⁸² což byla činnost provázející v byzantské tradici obnovení minulého ideálního pořádku.⁸³ U Asena I. tato role byla umocněna tím, že byl i obnovitelem či osvoboditelem „bulharského rodu“. Naprostým obnovitelem carství však Asen I. být nemohl. Nedokázal totiž vytvořit ideální model státu a jeho vláda nebyla spjata s mírem a stabilitou, což byly nejdůležitější jevy provázející vládu ideálního panovníka, ale s válkami proti Byzanci. Proces obnovení carství byl tak završen až Ivanem Asenem II. Teprve on dokázal v roce 1235 skutečně obnovit instituci bulharského patriarchátu. Navíc tento patriarchát mohl požívat dokonce větší autority než jeho předchůdce, neboť kromě ekumenického patriarchy v Konstantinopoli byl uznán i všemi ostatními východními patriarchy a v církevní hierarchii jim byl zcela roven. To znamenalo nejen posílení prestiže státu a carské instituce, ale i pozvednutí autority samotného cara a jeho rodu. Stejně jako kdysi svatý car Petr i Ivan Asen II. dovršil budování institucí státu, neboť teprve s nezávislým patriarchátem se carský titul stával plnohodnotným. Ivan Asen II. se tak stal skutečným obnovitelem carství, „Novým Asenem“,⁸⁴ jenž navrátil stát k ideálním starodávným pořádkům, které byly rozrušeny proudem času.⁸⁵ A ač se on a jeho synové stále ještě budou odkazovat na Asena I., pozdější carové, jejichž vazba na asenovskou dynastii bude již jen velice vzdálená, budou za „praděda svého carství“ považovat právě Ivana Asena II.⁸⁶ Dynastie Asenovců tak dokázala obnovit jak „bulharský rod“, tak bulharský patriarchát, a zůstala tak s ideou státu nerozlučně spjata. Pro další cary pak bylo otázkou prestiže se k ní přihlásit. Učinil tak Konstantin Tich (1257-1277), který se oženil s Irenou Laskarinou, vnučkou Ivana Asena II a přijal rodové jméno Asen. Stejným způsobem se pokusil spojit s dynastií i car Jiří Terter I. (1280-1292), jehož druhý

---

⁸¹ ИВАНОВ, Op. cit., s. 58., KALUŽNIACKI, Emil. Op. cit., s. 23.

⁸² ИВАНОВ, Йордан. Жития на св. Иван Рилски. *Годишник на Софийския университет I: Историко-филологически факултет*, 1936, roč. 32, s. 54.

⁸³ O tomto jevu se zmiňuje Paul Alexander a dokládá jej především na životopise Basilea I. (867-886), napsaném jeho vnukem Konstantinem Porfyrogenetem. ALEXANDER, Paul. The Strength of Empire and Capital as Seen Through Byzantine Eyes. *Speculum: A Journal of Medieval Studies* XXXVII, 1962, č. 3, s. 349-350.

⁸⁴ Tak je Ivan Asen II. nazván v nepojmenovaném vyprávění o získání ostatků svaté Petky z rukou konstantinopolských křižáků. Jeho text viz v КОЖУХАРОВ, Стефан. Неизвестен летописен разказ от времето на цар Иван Асен II. *Литературна мисъл*, 1974, roč. 18, č. 2, s. 128.

⁸⁵ Tento princip byl silně přítomen v Byzanci, viz ALEXANDER, Paul. Op. cit., s. 351-356.

⁸⁶ Tato formulace se objevuje v řecky psané listině Ivana Alexandra pro Klášter svatého Mikuláše v Mesembrii (dnešní Nesebar). Viz ДУЙЧЕВ, Иван. *Из старата българска книжнина: Книжовни и исторически паметници от второто Българско царство*. София, 1943, s. 144-145. Přímý odkaz na Ivana Asena II. pak nacházíme v *Rilské listině* Ivana Šišmana. Viz ДАСКАЛОВА, Ангелина – РАЙКОВА, Мария. *Грамоти на българските царе*. София, 2005, s. 46. Pravost listiny je sice některými vědci zpochybňována, přesvědčení o její autenticitě však převažuje. Tamtéž, s. 10.

sňatek s Marií Aseninou, vnučkou Ivana Asena II., byl však zmařen kvůli odporu tarnovského patriarchy Joakima III., který donutil cara vrátit se ke své první ženě.⁸⁷

Tato událost, při které křesťanské zákony získaly navrch nad otázkou dynastické kontinuity, jasně ukazuje limity dynastické myšlenky v bulharském prostředí. Ta se nikdy nestala zákonnou oporou carské moci a nebyla nijak definována. Ani příslušnost k dynastii nebyla nijak zákonně regulována a fakticky se k ní mohl přihlásit kdokoli, kdo mohl vysledovat krevní pouto s Asenovci alespoň po linii své manželky. Ani to však nebylo nezbytné pro legitimní držení carského titulu. Když Jiří Terter I. neuspěl se snahou připojit se k dynastii, neváhal pokusit se budovat dynastii vlastní, s největší pravděpodobností na Asenovcích nezávislou.⁸⁸ Sepětí Asenovců se státem však bylo natolik veliké, že se jméno Asen ve 14. století opět v Bulharsku objevilo jako rodové jméno bulharského cara.⁸⁹ Vzdálená krevní příbuznost s bývalou dynastií dávala carovi možnost navázat na tradice úspěšných budovatelů státu, a tím pádem posílit vlastní autoritu vztahem k slavné minulosti, která s nimi byla spojena. Carové tímto přihlášením se k Asenovcům nerezignovali na budování vlastní rodové politiky a na jméno svého rodu. Proto je možné vidět zvláštní kombinace rodových jmen například u synů Ivana Alexandra.⁹⁰ Snaha ztotožnit se s úspěšnými „cary obnoviteli“ je však zřejmá. Takový „návrat rodu“ byl jevem v Byzanci nevídaným. Ačkoliv se nejednalo o žádné

---

⁸⁷ БИЛЯРСКИ, Иван. Животът и страданиято на един български предстоятел от втората половина на XIII век. In ДАНЧЕВ, Георги (ed.). *Търновска книжовна школа. Т. 7. Търновската книжовна школа и християнската култура в източна Европа. Седми международен симпозиум, Велико Търново, 8-9 октомври 1999 г.* Велико Търново, 2002, s. 429.

⁸⁸ Neznáme žádný dokument carské kanceláře z doby dynastie Terterovců, ani jiný reprezentativní text, který by nám umožnil jednoznačně potvrdit či vyvrátit přítomnost odkazu na Asenovce u terterovské dynastie, jejíž doba je na zachovalé prameny domácí provenience mimořádně chudá. Nic ovšem nenasvědčuje tomu, že by odkaz na Asenovu dynastii u Terterovců přítomen byl, a zatím se jej ani žádný bulharský historik nepokusil hledat.

⁸⁹ S Asenovým rodem byl vzdáleně spjat již Michal Šišman, u něhož se podle některých autorů dokonce objevuje rodové jméno Asen na jeho mincích (viz např. ЮРКОВА, Йорданка – ПЕНЧЕВ, Владимир. *Български средновековни печати и монети*. София, 1990, s. 109-120). Stojan Avdev však připisuje tyto mince Michalu Asenovi IV., synu a spoluvládci Ivana Alexandra. Převažující názor v této otázce mezi bulharskými numismatiky není. Jméno Asen se prokazatelně objevuje až u Ivana Alexandra (taktéž vzdáleného potomka Asenovců), kde je doloženo na nápisech v kostelech ve vesnicích Berende a Staničane. Viz НИКОЛОВА, Бистра. За т. нар. „родословно дърво“ от църквата при с. Беренде (Софийско). In ДАНЧЕВ, Георги (ed.). *Търновска книжовна школа. Т. 7. Търновската книжовна школа и християнската култура в източна Европа. Седми международен симпозиум, Велико Търново, 8-9 октомври 1999 г.* Велико Търново, 2002, s. 664-665. Jako „Ivan Alexandr Asen“ je pak car uveden v rozhodnutí konstantinopolského patriarchátu, které potvrdilo uzavření sňatku mezi dětmi Ivana Alexandra a Jana V. Paleologa, což by mohlo naznačovat, že Ivan Alexandr používal jméno Asen i v některých dokumentech oficiálního rázu, byť v dochovaných bulharských pramenech tomu tak není. Text dokumentu a jeho bulharský překlad viz v ГЮЗЕЛЕВ, Васил. *Извори за средновековната история на България (VII-XV в.) в австрийските ръкописни сбирки и архиви. Т. 1. Български, други славянски и византийски извори*. София, 1994, s. 174-176.

⁹⁰ Z pěti synů Ivana Alexandra tři nosili rodové jméno Asen (Michal Asen IV., Ivan Asen IV. a Ivan Asen V.), jeden rodové jméno Sracimir (Ivan Sracimir, budoucí car vidinský v letech 1356-1396) a jeden rodové jméno Šišman (Ivan Šišman, poslední bulharský car vládnoucí v letech 1371-1395). Viz БОЖИЛОВ, Иван. *Фалилията на Асеневици: Генеалогия и просопография*. София, 1985, Tabulka I.

výrazné narušení byzantské tradice, přece jen bylo úzké sepětí asenovské dynastie se státem něčím, co tuto tradici překračovalo, a druhé bulharské carství by s trochou nadsázky skutečně mohlo být nazváno „Asenovskou říší“.

Chronickým problémem druhého bulharského carství se stala otázka nástupnictví. Když Bulharsko přejalo byzantský model státu, tak jak jim ho zanechali Komnenovci, přejali s ním i nestabilitu tohoto systému a problémy které provázelo téměř každé střídání moci. Za více než 200 let existence druhého bulharského carství bylo pouze čtyřem carům dáno nastoupit bez problému na trůn, aniž by tento nástup vyvolal vnitřní krizi či rovnou otevřené povstání.⁹¹ Jak již víme, byzantská císařská idea zákonem dané nástupnictví na trůn vylučovala, a tudíž ani v Bulharsku, které se snažilo o její co nepřesnější převzetí, nebylo možné něco takového zavést. V druhém bulharském státu byla přijata nejen idea božského původu panovnické moci, ale nově se objevil princip volitelnosti trůnu.⁹² V druhém bulharském carství si již aristokracie činila nárok do volby císaře zasahovat. Právě bojaři volili nového panovníka v případě, že předchozí vládce zemřel, aniž by po sobě zanechal dědice, jako tomu bylo v případě smrti Jiřího Tertera II., po jehož smrti byl carem zvolen Michal Šišman. Bojaři však neváhali zbavit se v případě potřeby i legitimního panovníka a dosadit na trůn vlastního kandidáta,⁹³ čímž úspěšně bránili vytvoření jakékoliv stabilní tradice nástupnictví. Přesto se o ustanovení určitého řádu bulharští carové několikrát pokusili. Dlouhodobému řešení v prvních desetiletích existence státu bránily téměř neustálé vojenské konflikty, které Asen I., Kalojan a Boril vedli se svými sousedy, a násilné změny na bulharském trůně. Za Ivana Asena II. pak žádná zákonná úprava nástupnictví potřeba nebyla, neboť carova autorita byla natolik veliká, aby i po jeho smrti zajistila Kalimanovi I. a Michalu I. Asenovi hladký nástup na trůn. Teprve po smrti přímých potomků Ivana Asena II. a po nástupu Konstantina Ticha Asena na trůn můžeme pozorovat první snahy o ustanovení nějaké zákonné formy následnictví. Tyto snahy lze rozdělit do tří kategorií, přičemž všechny představovaly pokus o převzetí již existující byzantské tradice.

Prvním pokusem bylo ustanovení „v purpuru zrozeného“ následníka trůnu Konstantinem Tichem Asenem. Omezení následnictví na syny narozené za císařova života bylo nepochybně prvkem, který měl potvrdit postavení Konstantinova syna Michala (vládl v letech 1277-1279

⁹¹ Bez výrazných či zaznamenaných problémů nastoupili na trůn synové Ivana Asena II. Kaliman I. a Michal I. Asen, dále Jiří Terter II. (1321-1322) a nejspíše také Michal Šišman (1323-1330), který nastoupil díky podpoře aristokracie. Stalo se tak ale po vymření předchozí dynastie. Jeho nástup na trůn tak není možno považovat za uzurpací a ta také nevyvolala žádné vnitrostátní třenic. Ostatní carové byli buďto uzurpátory nebo jejich autorita byla záhy zpochybněna a byli z trůnu rychle odstraněni. Způsoby úmrtí jednotlivých carů viz v БОЖИЛОВ, Иван. *Седем етюда по Сердновековна история*. София, 1995, s. 196.

⁹² Volbou byli uvedeni na trůn na příklad Konstantin Tich Asen nebo Michal Šišman., viz Tamtéž, s. 195.

⁹³ To se stalo např. při odstranění Ivana Asena III. a následném nástupu Jiřího Tertera I. na trůn.

jako spoluvládce cara Ivajla) jako jeho nástupce. Není známo, proč Konstantin pocítoval takovouto nutnost, jistý vliv však mohlo mít, že malý Michal již nebyl nijak svázán s asenovskou dynastií⁹⁴ a pro jeho pohodlný nástup bylo třeba hledat jiné opory než rodovou tradici. Přízvisko „*v purpuru zrozený*“ však Michalovi nijak v udržení se na trůně nepomohlo, a ačkoliv se jím snažil posílit svůj nárok na trůn při svém tažení proti Teodoru Svetoslavovi,⁹⁵ nezdá se, že by jeho „purpurovému“ původu někdo přikládal váhu. Tuto teorii podporuje také skutečnost, že následujících několik desetiletí se přízvisko „*v purpuru zrozený*“ nikde v bulharských pramenech neobjevuje⁹⁶. Znovu jej do Bulharska přinesl až Ivan Alexandr, a to v poněkud odlišné souvislosti. „*V purpuru zrozeným*“ byl nazván jeho nejstarší syn z druhého manželství Ivan Šišman,⁹⁷ aby se tak mohl odůvodnit jeho nárok proti staršímu nevlastnímu bratru Ivanu Stracimirovi, který se narodil ještě před carovým nástupem na trůn a který byl tímto aktem z následnictví fakticky odstraněn. Lze tedy tvrdit, že princip „*v purpuru zrozeného*“ následníka byl v druhém bulharském carství využíván příležitostně a nebyl nějakou systematickou snahou o řešení nástupnického problému.

Za tu by teoreticky bylo možno považovat druhý způsob zajištění následnictví, kterým bylo jmenování vlastního potomka za spolucara či mladšího cara. O jeho využití se mluví již v souvislosti s Konstantinem Tichem Asenem⁹⁸ a následně i Jiřím Terterem I.⁹⁹ a Todore

---

⁹⁴ Michal byl synem druhé Konstantinovy manželky Marie Kantakuzeny, která na rozdíl od Ireny Laskariny již nebyla s Asenovci nijak příbuzná, byla pouze neteří císaře Michaela VIII. Paleologa. Pro podrobnosti o ní viz АНДРЕЕВ, Йордан – ЛАЗАРОВ, Иван – ПАВЛОВ, Пламен. *Кой е кой в средновековна България*. София, 1994, s. 254-258.

⁹⁵ Michal se takto tituluje v skalním nápise u vesnice Rojak. Ačkoliv je v bulharské historiografii nápis spojován i s jinými osobami, argumenty Jordana Andreeva považujeme za dostatečně přesvědčivé na to, aby jej bylo možné vztáhnout s jistotou k synovi Konstantina Ticha Asena. Viz АНДРЕЕВ, Йордан. *Кой е „багренородният“ цар Михаил от скалния надпис при село Рояк, Провадийско?*. In ДАНЧЕВ, Георги (ed.). *Търновска книжовна школа. Т. 5: Паметници, поезика, историография. Пети международен симпозиум, Велико Търново, 06-08 септември 1989 г.* Велико Търново, s. 441-453 1994.

⁹⁶ Opět je třeba připomenout, že vzhledem k minimálnímu výskytu písemných pramenů z doby vlády Terterovců a cara Smilece, nelze toto tvrzení brát zcela kategoricky. Není vůbec vyloučeno, že se písemné prameny, které by nás mohly informovat o použití přízviska „*v purpuru zrozený*“ carey vládnoucími v letech 1280-1330, zkrátka nedochovaly.

⁹⁷ ИВАНОВА-МИРЧЕВА, Дора. „Героманов сборник“ – български писмен паметник от X век в препис от 1359 г. *Български език: орган на Института за Български език при Българската академия на науките*. 1965, č. 4-5, s. 316.

⁹⁸ V případě Konstantina Asena tvoří hlavní oporu pro korunování carova syna Michala za spolucara příspěvek k *Tarnovskému evangeliu*, kde jsou Konstantin i jeho syn nazváni „*vládci všech Bulharů*“. Viz ДУЙЧЕВ, Иван. *Из старата българска книжнина: Книжовни и исторически паметници от второто Българско царство*. София, 1943, s. 65. Michal však explicitně není nazván carem či spolucarem.

⁹⁹ Dříve se soudilo, že Teodor Svetoslav byl korunován za spolucara za vlády svého otce Jiřího Tertera I., což měly dokazovat Terterovy mince (měděná emise), na kterých jsou údajně spolu oba vladaři vyobrazení. Viz ЮРКОВА, Йорданка – ПЕНЧЕВ, Владимир. *Български средновековни печати и монети*. София, 1990, s. 93-99. Tato domněnka však byla vyvrácena Stojanem Avdevem, který jednoznačně vylučuje možnost, že by tato mince mohla náležet Jiřímu Terterovi I. Zkoumanou měděnou mincí se zobrazením dvou carů klade až do období vlády Teodora Svetoslava, ať už je druhým carem na minci Teodorův syn a budoucí car Jiří Terter II. nebo Teodorův otec Jiří Terter I., který byl za jeho pomoci propuštěn roku 1301 z konstantinopolského vězení. Tam byl držen od svého sesazení a útěku do Byzance roku 1292. АВДЕВ, Стоян. *Българските средновековни*

Svetoslavem, avšak u těchto panovníků to není jednoznačně potvrzeno. S jistotou se s ním setkáváme v souvislosti s Ivanem Alexandrem, který prokazatelně korunoval za spoluvládce svého syna Michala Asena a nechal se s ním vyobrazit i na mincích,¹⁰⁰ čímž jasně vyjádřil jeho přednost při nástupnictví před dalšími dvěma korunovanými syny. Se značnou opatrností je možné přijmout, že toto řešení následnictví už bylo používáno systematictěji, čemuž by napovídalo i jeho zcela pravidelné používání i sousedními byzantskými vládci.

V případě posledního způsobu, jímž bylo udílení apanáží členům vládnoucího rodu, je však jeho funkce jakožto řešení nástupnického problému sporná. Jordan Andreev tvrdí,¹⁰¹ že udílení apanáže, jež se poprvé vyskytlo v Bulharsku až za vlády Ivana Alexandra, mělo sloužit především k upevnění carovy vlády nad územím, které ještě v polovině třicátých let 14. století bylo dějištěm občanské války, a ne k řešení dynastických problémů, jež vládu tohoto panovníka provázely.¹⁰²

Georgi Atanasov vyslovil tezi, že jistou formou určení nástupnictví mohlo být i jmenování blízkého příbuzného sebastokrátorem či později despota.¹⁰³ V Bulharsku se používání této hodnosti skutečně mírně lišilo od Byzance a Srbska. Ačkoliv je sporné tvrzení Atanasova, že carem jmenovaný sebastokrator nebo despota byl v jednom okamžiku pouze jeden,¹⁰⁴ bulharští carové byli skutečně v udílení těchto titulů dosti střídmi a jejich držitelé byli významem hned za carem a jeho případnými spoluvládci. Není proto divu, že po dvou převratech a jednom vymření dynastie se následujícím carem stal právě držitel despotského titulu.¹⁰⁵ V těchto případech však titul znamenal spíše potvrzení významného postavení dané

монети. София, 2007, s. 90-92. Tím odpadá jediný přímý důkaz, že Georgi Terter I. svého syna za spolucara skutečně prohlásil (byť vyloučeno to není).

¹⁰⁰ АВДЕВ, Стоян. *Българските средновековни монети*. София, 2007, s. 106-125. Michal Asen dokonce razil i vlastní mince. Tamtéž, s. 127-143.

¹⁰¹ АНДРЕЕВ, Йордан. *България през втората четвърт на XIV век*. Велико Търново, 1993, s. 23-66. Andreev předpokládá, že cary byli všichni synové Ivana Alexandra najednou, s tím že jenom nejstarší syn Michal Asen byl Alexandrovým spoluvládcem a následníkem, zatímco Ivan Stracimir a Ivan Asen IV. byli držiteli apanáže, Stracimir ve Vidinu a Ivan Asen IV. v Preslavi. Za důvod tohoto opatření Andreev považuje povstání v severozápadní části Bulharska s centrem ve Vidinu, vedené Beladurem, dle autora nejspíše i za podpory sesazeného cara Ivana Štěpána, jeho matky a bratra Šišmana.

¹⁰² Otázku carských titulů synů Ivana Alexandra (jako v mnohých oblastech bulharské historiografie tam, kde je jen málo pramenů) si téměř každý historik vykládá po svém, a tak se můžeme setkat s celou škálou různých názorů. Viz např. БОЖИЛОВ, Иван. *Фалилията на Асеневици: Генеалогия и просопография*. София, 1985, s. 149-233. БАКАЛОВ, Георги. *Средновековният български владетел: Титулатура и инсигнии*. Второ издание. София, 1995, s. 227. Andreevovu teorii považujeme za nejpřijatelnější, ale z výše uvedeného důvodu je třeba brát všechna tvrzení ohledně toho problému a závěry z nich plynoucí se značnou opatrností.

¹⁰³ АТАНАСОВ, Георги. Севастократори и деспоти в Средновековна България – личности, инсигнии, костюми. In ДАНЧЕВ, Георги (ed.). *Търновска книжовна школа. Т. 7. Търновската книжовна школа и християнската култура в източна Европа. Седми международен симпозиум, Велико Търново, 8-9 октомври 1999 г.* Велико Търново, 2002, s. 475.

¹⁰⁴ Тамtéž, s. 473-4.

¹⁰⁵ Cary se stali despota Jiří Terter I., Ivan Alexandr a Michal Šišman. Viz АТАНАСОВ, Георги. Op., cit., s. 493.

osobnosti než jeho posílení ve státě. Okolnosti jmenování některých despotů svědčily spíše o tom, že pokud je nemělo udělení despotského titulu od ambicí na carský trůn přímo odradit, mělo pro ně představovat dostatečnou satisfakci, aby se nepokoušeli ohrožovat postavení carem skutečně plánovaných dědiců.

Porovnání problematiky dynastie a nástupnictví ve středověkém Bulharsku svědčí o tom, že tuto část císařské ideje převzalo druhé bulharské carství mnohem celistvěji než první bulharský stát. V případě nástupnictví dokonce používala výhradně řešení, která měla precedens v Byzanci. Podoba byzantské *taxis* byla i v tomto případě mnohem důležitější, než vzdálená tradice prvního bulharského státu, jejíž podrobnosti byly v době Asenovců nejspíše již zapomenuty. Nebylo možné doslovně obnovovat starý řád, neboť ten byl až na některé prvky spjaté se slovanským písemnictvím překryt obdobím byzantské nadvlády. Sláva minulosti tak měla být daleko více než v Byzanci viditelná v nových činech a nově vytvořené tradici, což se mělo nejvíce projevit ve výstavbě nového centra bulharského carství.

2. 3. Budování centra

Centrum říše a císařská instituce spolu byly v Byzanci organicky spjaty. Konstantinopol byla již od svého založení roku 330 jediným sídelním městem Východořímské říše a v průběhu následujících let a staletí se postupně stala i jednoznačným centrem církevním¹⁰⁶ a hospodářským. Jako sídlo císaře i patriarchy představovalo město na Bosporu především po ztrátě afrických a blízkovýchodních provincií v 7. století ztělesnění byzantské imperiální myšlenky a velkoleposti říše. Schopnost Konstantinopole odolat v kritických okamžicích, jakými byly například obléhání Avary, Slované, Peršany či Araby, byla přičítána samotné Panně Marii, která se příznačně stala ochranitelkou jak města, tak celé říše.¹⁰⁷ Tato ochrana, spolu s ochranou dalších světců a přítomností vzácných relikvií spjatých s Mojžíšem, Ježíšem a Pannou Marií hrála v myšlení Byzantinců významnou úlohu, neboť právě jí byly připisovány moc a úspěchy říše.¹⁰⁸ Vznikla celá řada proroctví, která ztotožňovala osudy Konstantinopole s osudy celé říše, a v podstatě nebylo představitelné přemýšlet o těchto dvou pojmech odděleně. Hlavní město mělo, stejně jako říše sama, přetrvat až do konce věků, kdy měl poslední císař předat svoji moc Bohu.¹⁰⁹

---

¹⁰⁶ Pozice konstantinopolského patriarchy byla utvrzena na čtvrtém ekumenickém koncilu konajícím se roku 451 v Chalkedonu, jehož rozhodnutím mu měla být přiznávána stejná úcta jako patriarchovi římskému. Viz ГЮЗЕЛЕВ, Васил. *Панството и българите през средновековието: IX-XIV век*. Пловдив, 2009, s. 13.

¹⁰⁷ БИЛЯРСКИ, Иван. *Покровители на Царството: Св. цар Петър и св. Параскева-Петка*. София, 2004, s. 11-12.

¹⁰⁸ ALEXANDER, Paul. The Strength of Empire and Capital as Seen Through Byzantine Eyes. *Speculum: A Journal of Medieval Studies*, 1962, roč. 37, č. 3, s. 339.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 343-344.

Pozice Konstantinopole byla díky spojení nejvyšší světské a církevní autority, a především díky jejím nebeským ochráncům a výjimečné dějinné úloze, jedinečná. Kterýkoliv vládce, který měl ambice dát své moci univerzální charakter, jí byl neodolatelně přitahován. Dokud byla Konstantinopol v rukou pravověrného byzantského císaře, bylo vyloučeno, aby si vrchní moc nad společenstvím pravoslavných křesťanů nárokoval někdo jiný. Pokusil se o to bulharský kníže (později car) Symeon, ale podle Georgiho Bakalova jeho proklamace měla jen lokální význam, neboť hlavní město Byzance se mu dobýt nepodařilo.¹¹⁰ Preslav, Symeonem vybudované sídelní město, přes honosnou výstavbu a pozici důležitého centra slovanského písemnictví nemohla Konstantinopol nahradit.

V poslední čtvrtině 12. století, do které spadá vznik druhého bulharského carství, se Konstantinopol nacházela v postupujícím ekonomickém úpadku, způsobeném slábnoucí mocí centrální administrativy a přechodem zahraničního obchodu do rukou benátských a janovských kupců, který měl být zcela dovršen v následujícím století.¹¹¹ To však nemělo vliv na její pozici centra pravoslavného světa. Ideologická nadřazenost byzantského císaře nad ostatními vládci byla jednoznačně potvrzována výjimečným postavením jeho hlavního města, a pokud chtěli Petr a Asen vybudovat své carství jako (v rámci možností) věrný obraz Byzantské říše, museli nutně pro carskou instituci vytvořit centrum, které by jí bylo dostatečnou mocenskou i ideologickou oporou. A touto oporou se mělo stát do té doby prakticky neznámé město Tarnovo.

Otázkou je, proč se hlavním městem stalo právě Tarnovo, když nepříliš daleko od něj se nacházela Preslav, sídelní město carů Symeona a Petra. Byla městem s bohatou tradicí, které sice nepadlo Bulharům do rukou hned, ale s největší pravděpodobností se nedrželo zdaleka tak dlouho, aby z něj Petr a Asen nemohli udělat centrum státu.¹¹² Historici se stále přou, zda mělo být Tarnovo hlavním městem již od počátku povstání nebo se pro něj bratři rozhodli až po neúspěšném pokusu o rychlé dobytí Preslavy. S výjimkou Jordana Andreeva¹¹³ se však

---

¹¹⁰ БАКАЛОВ, Георги. *Средновековният български владетел: Титулатура и исигнии*. Второ издание. София, 1995, s. 163.

¹¹¹ Za Paleologovců již Konstantinopol své výsadní postavení centra dálkového obchodu prakticky ztratila. Z toho, co jí zůstávalo, těžily hlavně italské městské republiky. Např. zisky Janova na obchodu v hlavním městě byly dvacetkrát větší, než zisky byzantské správy. Provinciální města byla ekonomicky mnohem závislejší na Benátkách a Janovu, než na Konstantinopoli, pro kterou bylo postupem času obtížné i zajistit dodávky obilí pro vlastní obyvatelstvo. Viz ZÁSTĚROVÁ, Bohumila et al. *Dějiny Byzance*. Praha, 1992, s. 308-318.

¹¹² Byzanští kronikáři se o osudu Preslavi po prvním pokusu Petra a Asena ji dobýt již nezmiňují. Předpokládá se, že její posádka se buď nedlouho poté vzdala nebo dokonce sama přešla na stranu vzbouřenců. Viz ЗЛАТАРСКИ, Васил. *История на българската държава през средните векове. Том 2: България под византийското владичество (1018-1187)*. Трето фототипично издание. София, 2007, s. 441-443.

¹¹³ Andreev se domnívá, že až do třetího pochodu Izáka Angela proti Bulharům roku 1190 byla alespoň nominálně hlavním městem carství Preslav. S tímto názorem je však osamocen, byť konkrétní role Preslavi

jednoznačně domnívají, že tato otázka (pokud vůbec byla položena) byla záhy rozhodnuta ve prospěch Tarnova. Koneckonců idea přenesení centra světské a duchovní moci již měla v bulharské historické tradici několik precedentů. Kromě Symeonova přenesení centra z Plisky do Preslavi se jednalo především o Samuilovo přenesení centra carství (ještě v době formální vlády Romana I.) z východní části bulharského státu na západ do Prespy a později v roce 990 do Ochridu. Ačkoliv měl Ochrid bohatou církevní a literární tradici, centrem moci se stal poprvé a můžeme na něm pozorovat jevy, které budou později přítomné při budování Tarnova. Do Prespy i do Ochridu byla oficiálně přenesena jak carská instituce, tak patriarchát, což představovalo v Bulharsku novinku,¹¹⁴ a Samuil podnikal různé kroky, aby pozici nového centra upevnil, včetně přenesení ostatků světce.¹¹⁵ Přenesení centra moci tak evidentně nepředstavovalo pro Bulhary něco neznámého. Tak se Tarnovo mohlo hned od počátku stát centrem duchovní (díky vysvěcení arcibiskupa bulharské církve) a světské (následná korunovace Petra bulharským carem) moci, díky čemuž byla jeho pozice silnější, než jakou kdy měla Preslav. Ve prospěch Tarnova však hovořily i další faktory. Především prostý fakt, že Tarnovo bylo centrem povstání a s největší pravděpodobností i rodových držav Asenovců, což jeho volbu centrem státu činilo zcela přirozenou. Navíc jeho poloha v pohoří Stará Planina, které již dlouhou dobu v Byzantincích probouzelo strach a obavy,¹¹⁶ v kombinaci s opevněním poskytovala městu vynikající ochranu. Město také bylo lépe chráněno vůči případným nájezdům ze zemí na sever od Dunaje, kterými tak často trpěla Byzanc v 11. a 12. století.

Významnou roli však hrál především fakt, že se městu podařilo získat svého svatého ochránce, což umožnilo Bulharům ihned najít oporu svých úspěchů v jeho zásahu a alespoň ve vlastních očích hned od počátku vyzvednout slávu mladého státu. Tímto ochráncem byl totiž svatý Dimitrij Soluňský, jeden z nejznámějších byzantských světců, jehož kult byl úzce spjat s ochranou města. Soluň byla právem považována za druhé nejvýznamnější město Byzance a díky značnému slovanskému osídlení v jejím okolí představovala důležité centrum kulturní výměny mezi Slovy a Byzantinci. Právě ochrana svatým Dimitrijem byla v očích

---

v prvních letech existence druhého bulharského carství stále ještě uspokojivě vysvětlena není. Viz АНДРЕЕВ, Йордан. *История на Второто българско царство: Курс лекции*. Велико Търново, 1997, s. 199.

¹¹⁴ Za Symeona sice Byzanci neuznaný patriarcha sídlil v Preslavi, v mírové smlouvě mezi Bulharskem a Byzancí z roku 927, která přiznávala Bulharsku carský titul a patriarchát, je však jako sídlo patriarchy uveden Dorostol (dnešní Silistra). Viz АНГЕЛОВ, Димитър et al. *История на България. Том 2: Първа българска държава*. София, 1981, s. 370.

¹¹⁵ Jednalo se o Achiela Larisského, jehož ostatky Samuil po dobytí Larissy roku 980 nařídil přenést do tehdejšího sídelního města Prespy. Viz АНГЕЛОВ, Димитър. *Из средновековното ни минало*. София, 1990, s. 196-197.

¹¹⁶ АНГЕЛОВ, Петър. *България и българите в представите на византийците: VII – XIV век*. София, 1999, s. 25-31.

Byzantinců důvodem, proč město odolalo tolika útokům a obléháním. Světcova popularita byla v Byzanci značná. Jeho kult se po christianizaci slovanských národů postupně rozšířil i za hranice říše a svatý Dimitrij se postupně stal jedním z nejoblíbenějších světců v celém pravoslavném světě.¹¹⁷ Již v 9. století napsal Kliment Ochridský patronovi Soluně pochvalu a v následujících letech se světec stal velice populárním v Bulharsku, Srbsku a posléze i v Kyjevské Rusi.¹¹⁸ V roce 1185 však Soluň postihla katastrofa, když byla dobyta a vyplněna sicilskými Normany. Dobytí města znamenalo velikou ránu nejen z hlediska materiálního, ale především z ideologického. Pád města chráněného tak mocným světce mohlo ve východním křesťanském světě znamenat jen to, že světec svoji ochranu městu kvůli jeho hříchům odňal.¹¹⁹ Světcova ochrana tak najednou byla „k dispozici“, čehož se Petr a Asen rozhodli obratně využít. Byzantský kronikář Nikéas Choniatés vypráví, že bratři posilovali odhodlání svých společníků tvrzením, že svatý Dimitrij opustil Soluň a přišel Bulharům v jejich boji na pomoc.¹²⁰ To mělo v očích Bulharů bezprostřední význam pro vojenský úspěch povstání, neboť za dlouhou dobu své existence se kult svatého Dimitrije značně zmilitarizoval, a ze světce, který byl ještě v 7. století zobrazován jako ušlechtilý aristokrat, se stal v podstatě voják,¹²¹ jehož pomoc dříve umožnila Soluní vyjít vítězně z mnoha bojů. Zároveň se svatý Dimitrij v okamžiku svého „příchodu“ do Tarnova stával v očích Bulharů patronem jejich města a carství a spolu s ním se na město a carství přenášela i ona mocná ochrana, kterou se do té doby honosila Soluň.¹²²

Bylo-li přisvojení si ochrany svatého Dimitrije pouhým využitím příležitosti, následující kroky, směřující k posílení svaté ochrany Tarnova a s ním i celého carství, již byly prováděny zcela programově. Jednalo se především o přenášení ostatků světců, které v druhém bulharském carství nabralo nevídaných rozměrů. Již za Asena I. byly v roce 1195 ze Sredce (dnešní Sofie) přeneseny ostatky sv. Ivana Rilského, který se postupně stal nejvýznamnějším

---

¹¹⁷ Tak jej alespoň hodnotí Dimitrij Obolenski. Viz OBOLENSKI, Dimitri. The Cult of St. Demetrius of Thessaloniki in the history of Byzantine-Slav relation. *Balkan Studies*, 1974, roč. 15, č. 1, s. 20.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 13-17

¹¹⁹ Jak zdůrazňuje Ivan Biljarski, k tomu, aby světec odňal městu svoji ochranu a přenesl ji na jiné, nebylo třeba přenesení jeho ostatků. To mělo celý proces jen završit. Viz БИЛЯРСКИ, Иван. *Покровители на Царството: Св. цар Петър и св. Параскева-Петка*. София, 2004, s. 99.

¹²⁰ Choniatés kromě Bulharů uvádí i „Vlachy“. ВОЙНОВ, Михаил et al (edd.). *Гърци извори за българската история XI*. София, 1983, s. 27. Význam tohoto etnonyma je předmětem rozsáhlých diskusí. Historici se přou především o to, zda se jednalo jen o jiný název bulharského etnika, samostatné etnikum či obyvatele etnický shodné s dnešními Rumuny. Většina bulharských vědců zastává první názor.

¹²¹ OBOLENSKI, Dimitri. Op. cit., s. 8-9.

¹²² I se Soluní byla spjata mnohá progocťví přisuzující městu výjimečnou dějinnou úlohu. Viz ТЪРКОВА-ЗАИМОВА, Василка. Търново между Ерусалим, Рим и Цариград (Идеята за престолен град). In ДАВИДОВ, Ангел et al (edd.). *Търновска книжовна школа. Т. 4. Културно развитие на българската държава в края на XII-XIV в. Четвърти международен симпозиум, Велико Търново, 16-18 октомври 1985 г.* София, 1985, s. 255.

původním bulharským světce. Car Kalojan (1197-1207) pak nechal přenést do Tarnova ostatky svatých Michala z Potuku, Jana Polivotského, Pariona Maglenského a Filoteje Temnišské. Za Ivana Asena II. došlo k přenesení ostatků svaté Petky Epibatské a možná též svatých Gabriela Lesnovského a svaté císařovny Teofano.¹²³ U nich se však nevyklučuje, že mohly být přeneseny do Tarnova až za vlády Ivana Alexandra.¹²⁴ Toto hromadění ostatků již svědčí o cílevědomé snaze napodobit Konstantinopol, neboť i Bulhaři mohli postupně připisovat velikost a úspěchy svého hlavního města a carství mocné ochraně mnoha světců. Snaha zvýšit prestiž Tarnova zdaleka nekončila u pouhého přenesení ostatků. To bylo doprovázeno sepsáním života a služby danému světci¹²⁵ a tak postupně vznikl „tarnovský hymnický¹²⁶ a hagiografický¹²⁷ cyklus“, který měl veřejně propagovat slávu bulharského města a bulharského cara, neboť nedílnou součástí životů bylo alespoň stručné vyprávění o přenesení světcových ostatků, v němž car hrál vždy ústřední roli a které mělo oslavit stát, jeho město a jeho vládce. Úzké sepětí cara a města bylo již v životech tarnovských svatých z 1. poloviny 13. století vyjádřeno také v přízviscích s Tarnovem spojených, kde je Tarnovo označováno jako „carské město“,¹²⁸ „carovo město“,¹²⁹ či „vládnoucí hlavní město“.¹³⁰ Vasilka Tapkova-Zaimova také zmiňuje, že se pomocí místních kultů přenesených do Tarnova formovaly i hranice, ve kterých měla vládnout carská moc,¹³¹ bohužel však tuto myšlenku dále nerozvádí. Tarnovo tak mělo být jednoznačně prvním městem carství, které je jediným centrem moci, nesporným a nenahraditelným, jelikož se nachází pod svatou ochranou

---

¹²³ АЛЕКСИЕВ, Йордан. За светците – покровители на столичния Търнов (Опит за локализация на църквите, в който са се пазели мощите им). In Данчев, Георги (ed.). *Търновска книжовна школа. Т. 7. Търновската книжовна школа и християнската култура в източна Европа. Седми международен симпозиум, Велико Търново, 8-9 октомври 1999 г.* Велико Търново, 2002, s. 423.

¹²⁴ Tamtéž, s. 418-419.

¹²⁵ Ne u všech světců jsou život a služby dochovány, bulharští vědci však shodně předpokládají jejich existenci. Tyto životy byly totiž umístěny ve sbornících, od jejichž užívání se ve 14. století upustilo, a tak i dochované životy z této doby, pokud se nestaly součástí pozdějších sborníků, jsou obvykle známy pouze v jediném přepise. МИЛТЕНОВА, Анислава, et al. *История на българската средновековна литература.* София, 2008, s. 458-9.

¹²⁶ Tamtéž, s. 445-448.

¹²⁷ Tamtéž, s. 455-456.

¹²⁸ Viz *Krátký život sv. Ivana Rilského ze Sofijského sborníku* v ИВАНОВ, Йордан. Жития на св. Иван Рилски. *Годишник на Софийския университет I: Историко-филологически факултет*, 1936, roč. 32, s. 54.

¹²⁹ Jako „Carevgrad Tarnov“ je hlavní město carství nazýváno v těchto krátkých životech: svaté Petky (bulharský překlad v БОЖИЛОВ, Иван – КОЖУХАРОВ, Стефан. *Българска агиография и книжнина през XIII век.* София, 1987, s. 54.), Michala z Potuku, (ИВАНОВ, Йордан. *Български старини из Македония. 2.* vydání. София, 1931, s. 424.) a patriarchy Joakima I. (ХОДОВ, Христов. *Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската Академия на науките.* София, 1969, s. 46.).

¹³⁰ Viz *Vyprávění o přenesení ostatků Pariona Maglenského* v ИВАНОВ, Йордан. *Български старини из Македония.* Второ допълнено издание. София, 1931, s. 420.

¹³¹ ТЪРКОВА-ЗАЙМОВА, Василка. Между Охрид и Търново (Оформяне на църковната и културна политика на Търновска България). In ДАНЧЕВ, Георги (ed.). *Търновска книжовна школа. Т. 6. Българската литература и изкуство от търновския период в историята на православния свят. Шести международен симпозиум, Велико Търново, 26-28 септември 1994 г.* Велико Търново, 1999, s. 337.

nesrovnatelnou s jakýmkoliv dalším městem carství. Mělo tak všechny prostředky k tomu, aby mohlo napodobovat Konstantinopol a v případě příznivých okolností se stát jejím konkurentem. K dobudování jeho pozice nezpochybnitelného centra chyběla před rokem 1235 už pouze instituce nezávislého patriarchátu, jejíž budování je však třeba zasadit do širšího kontextu, než jen budování centra státu.

Problematiku byzantských vlivů na formování carské instituce lze stručně charakterizovat jako realizaci tradice prvního bulharského státu prostředky tradice byzantské. To pro Bulhary nepředstavovalo žádný rozpor, neboť byzantský řád jim byl stále vzorem. Novinkou však byla důslednost přejímání tohoto řádu, která se odrážela ve zvýšeném zájmu o aktuální podobu byzantské císařské instituce. Bulharští carové se snažili, aby se prestiž jejich instituce vyrovnala byzantské, a pečlivě se snažili sledovat aktuální vývoj v Byzanci, aby úroveň jejich sebe prezentace nezůstávala za byzantskou v ničem pozadu. Nejednalo se tedy o aspiraci na byzantský trůn, jako tomu bylo u Symeona, ani o jisté podřízené postavení, které měla carská instituce vůči Byzanci za cara Petra. Bulharský vládce měl disponovat pokud možno stejnou autoritou jako byzantský. To sice nebylo možné ve chvíli, kdy císař zachovával “pravou víru“ a měl v moci Konstantinopol, centrum pravoslavného světa, jakékoliv zaváhání Byzance však mohlo otevřít bulharskému carovi nové příležitosti.

3. Církevní otázka a její vliv na carskou ideu v druhém bulharském státu

Když vzniklo v souvislosti s obnovením carství v Tarnovu i nezávislé arcibiskupství v čele s tarnovským metropolitou,¹³² nemohl být proces budování nezávislé bulharské církve v žádném případě považován za završený. V bulharském písemnictví je carská hodnost bez výjimky spjata s institucí patriarchátu, který spolu s carskou institucí tvořil základní pilíř státu. Patriarchát znamenal potvrzení nezávislosti carské moci, neboť díky němu byl car na území svého státu skutečným suverénem, jemuž do světských, ani církevních záležitostí teoreticky nemohl zasahovat nikdo z vnějšku (jednalo se samozřejmě především o byzantského císaře). Obnovení této instituce však nemohlo proběhnout stejnou svévolí, jakou byla obnovena instituce carská. Přísně hierarchické uspořádání církve nebylo možné v případě takto vysoké církevní hodnosti obejít. Už při vytvoření tarnovského arcibiskupství si Petr a Asen museli počínat alespoň navenek kanonicky a provést jej s nedobrovolnou pomocí byzantských duchovních.¹³³ Ke vzniku nového patriarchátu bylo potřeba požehnání skutečné duchovní autority, jiného patriarchy, a vzhledem k tomu, že nebylo v silách bulharských carů patriarchu zajmout nebo ho k požehnání vzniku bulharského patriarchátu donutit, museli se uchýlit k jiným metodám. Ty ukazují, jaký význam mělo pro Bulhary vyvolat alespoň u sebe sama zdání existence skutečně dovršené formy státu, tj. nezávislého císařství s nezávislým patriarchátem.

3. 1. Vztah mezi světskou a církevní mocí v Byzanci a jeho přijetí v druhém bulharském carství

Pro pochopení významu duchovní moci pro bulharského cara je nutné znát specifika vztahu mezi světskou a duchovní mocí v Byzanci, neboť právě tento model se druhé bulharské carství snažilo převzít. Vztah mezi světskou a duchovní mocí byl v Byzanci zcela odlišný od toho, jaký známe z katolického světa, kde v čele církve stál římský biskup (papež),

---

¹³² Metropolita je biskup nebo arcibiskup, který kromě správy své eparchie vykonává moc i nad biskupy jiných eparchií. Hodnost arcibiskupa je v pravoslaví pouze čestná, bez práva vykonávat nad ostatními eparchiemi nějakou moc. Viz MIRKOVIČ, Lazar. *Pravoslávna liturgika*. Prešov, 2001, s. 77.

¹³³ K vysvěcení kněze na biskupa bylo potřeba minimálně dvou, ale spíše třech duchovních, které se Petrovi a Asenovi podařilo do města dostat (jednalo se o vidinského metropolitu a další dva biskupy) a donutit je vysvětit na biskupa kněze Vasilije, kterého následně museli již v rozporu s kanonickými pravidly vysvětit i na arcibiskupa. Viz ЗЛАТАРСКИ, Васил. *История на българската държава през средните векове. Том 2: България под византийското владичество (1018-1187)*. Трето фототипично издание. София, 2007, s. 473-475.

nepodřízený přímo jakémukoliv státu a kde celá církevní hierarchie byla teoreticky nezávislá na světské moci. Termín „*caesaropapismus*“, který se však často v odborné literatuře objevuje, je však pro jeho definování nevhodný.

V Byzanci se vztah mezi světskou a duchovní mocí odvíjel od skutečnosti, že na rozdíl od Západu Římská říše na východě přetrvala a s ní i instituce jejího vládce, která byla naplněná specifickým postavením a posláním. Víra církve v toto poslání císaře a říše, jež spočívalo v šíření křesťanství a obraně jeho čistoty, tak neupadla¹³⁴ a mezi církevními činiteli nevznikla potřeba emancipace na světské moci. Naopak vzniklo pevné pouto mezi státem a církví, kdy se univerzalistické nároky císaře na nejvyšší postavení v křesťanském světě postupně spojily s univerzalistickými nároky „jeho“ církve, která své výsadní postavení odvozovala právě od svého spojení s říšskou ideou. Nebylo v jejím zájmu snažit se postavení císařské instituce nějak snižovat. Císař tak byl stále jediný, jehož moc pocházela přímo od Boha a od toho se odvíjel i jeho vztah k církevní hierarchii, neboť on byl Bohu nejbližší a v říši nebyl nikdo, kdo by mohl jeho postavení zpochybnit. Převaha světské moci nad mocí duchovní skutečně v Byzanci existovala. Byl to císař, kdo navrhoval nového patriarchu a měl pravomoc jej kdykoliv z úřadu odvolat, císař svolával sněmy, podnikal praktická opatření proti heretikům uvnitř státu a vojensky ji chránil proti nájezdům nevěřících z vnějšku. Jeho moc nad církví byla značná, nebyla ovšem zdaleka neomezená. Císař především nesměl zasahovat do dogmatických otázek a sám byl vázaný svou rolí ochránce víry. Pokud z této role vypadl, což se dělo nejčastěji při porušení křesťanské morálky nebo při dogmatických sporech, patriarcha mohl odmítnout vpustit císaře do chrámu Boží moudrosti a udělit mu svátosti. Císař sice mohl vzdorného patriarchu odvolat, postavit se celé církvi však již tak jednoduché nebylo a existoval ne jeden případ, kdy se císař musel před vůlí církve sklonit. Toto soupeření mezi světskou a církevní mocí však nebylo příliš časté, neboť jejich cíle nebyly ve vzájemném rozporu. Církev a císař se navzájem potřebovali. Pojily je stejné cíle a jejich vztah lze nejlépe charakterizovat jako symbiózu, kdy církev nezpochybňovala císařovo jednoznačně nejvyšší postavení ve společnosti (naopak jej podporovala) a císař se nevměšoval do věroučných záležitostí. Navíc církev velmi štědře finančně podporoval, což při neexistenci desátku či jiných výrazných na státu nezávislých příjmů mělo větší význam než na Západě, kde církev byla finančně do značné míry soběstačná.¹³⁵

V druhém bulharském carství byl tento vztah mezi světskou a církevní mocí převzat velice přesně a fungoval prakticky na shodných principech. Také zde jednala církev s vládcem ve

---

¹³⁴ БАКАЛОВ, Георги. *Византия: Культурно-политически очерци*. София, 1993, s. 337.

¹³⁵ Tamtéž, s. 343-344.

vzájemné symbióze a i povaha vzájemných sporů se v podstatě shodovala. Carové byli schopni v případě potřeby patriarchu dokonce i fyzicky zlikvidovat, jak to učinil Teodor Svetoslav s patriarchou Joakimem III.¹³⁶ Zároveň i oni se museli v některých případech před vůlí církve sklonit, jak se stalo v již zmíněném sporu mezi Jiřím Terterem I. a Joakimem III. To však byly spíše ojedinělé případy. Cíle světské a duchovní moci v druhém bulharském carství se shodovaly již v okamžiku povstání Asenovců. Druhé bulharské carství nebylo „světovou“ říší s univerzalistickým posláním jako Byzanc, ale nově vzniklým (či obnoveným) státem, ve kterém bylo toto poslání nahrazeno především idejí nezávislosti na Byzantské říši. Tohoto cíle však, na rozdíl od faktického obnovení státu, nebylo možné dosáhnout pouze vojensky. Pro vývoj druhého bulharského carství bylo důležité, že světská i duchovní moc zcela přijaly ideu nezávislosti na Byzanci za svou a ve vzájemné shodě se této nezávislosti snažily dosáhnout. Tím se v Bulharsku utvrdilo komplexní převzetí byzantského modelu státu, neboť i zde se církevní moc plně ztotožnila se specifickým posláním státu¹³⁷ a nic tedy nebránilo vytvoření „byzantských“ vztahů mezi nimi a cílevědomé snaze toto poslání naplnit. Tato symbióza mezi světskou a duchovní mocí pak vydržela v Bulharsku i po vyřešení církevní otázky, kdy se poslání státu začalo měnit.

3. 2. Car a úsilí o nezávislý patriarchát

Když Asenovci obnovili nezávislou bulharskou církev, stál před nimi jeden problém, v bulharské historii dosud neznámý. Tarnovské arcibiskupství totiž nebylo jediným „bulharským“ arcibiskupstvím na Balkáně. Stejný titul si nárokovalo i ochridské arcibiskupství, které vytvořil Basileos II. po dobytí Bulharska namísto zrušeného bulharského patriarchátu. Ačkoliv bylo již v první třetině 12. století vedeno etnickými Řeky, zůstávalo především díky autonomii slovanských klášterů, která byzantským zábořem nebyla

---

¹³⁶ Dosud se přesně neví, proč Teodor Svetoslav k tak ráznému kroku přikročil. Plamen Pavlov se domnívá, že Joakim III. považoval Teodora, jenž roku 1299 přitáhl do Tarnova spolu se sesazeným tatarským vládcem Čakou, za obyčejného dobrodruha, který je navíc Čakovi podřízen. Proto se snažil jeho aktivitám bránit a snad je oba dokonce i Toktuovi vydat. Viz ПАВЛОВ, Пламен. Бележки към събитията в България и в средновековната столица Търново в края на XIII – началото на XIV век. In ДАНЧЕВ, Георги (ed.). *Търновска книжовна школа. Т. 5. Паметници. Поетика. Историография. Пети международен симпозиум Велико Търново, 6-8 септември 1989 г.* Велико Търново, 1994, s. 527-534. Ivan Biljarski však dospěl ve své studii k názoru, že se současným množstvím pramenů není možné říci, proč přesně byl Joakim III. na rozkaz Teodora Svetoslava popraven. Viz БИЛЯРСКИ, Иван. Животът и страданието на един български предстоятел от втората половина на XIII век. In ДАНЧЕВ, Георги (ed.). *Търновска книжовна школа. Т. 7. Търновската книжовна школа и християнската култура в източна Европа. Седми международен симпозиум, Велико Търново, 8-9 октомври 1999 г.* Велико Търново, 2002, s. 427-434.

¹³⁷ Základním úkolem každého křesťanského státu a vládce bylo dovést svůj lid ke spáse. Ten samozřejmě platil pro všechny země bez ohledu na titul jejich vládce a na specifika jejich státní ideje.

dotčena,¹³⁸ nejdůležitějším centrem slovanského písemnictví v období byzantské nadvlády a tuto pozici si udrželo dokonce i ve 13. století, kdy jeho literární produkce svou kvantitou stále ještě převyšovala tarnovskou.¹³⁹ Pro Tarnovo jako církevní centrum bulharského státu však nepředstavoval Ochrid i přes svoji bohatou tradici významnou konkurenci, a to ze dvou důvodů. 1) S výjimkou let 1206-1207 a 1230-1246¹⁴⁰ se nacházel mimo hranice carství a jeho vzdálenost od centra světské moci jej činila pro roli církevního centra zcela nevhodným. 2) Ačkoliv ochridští arcibiskupové (s výjimkou let, kdy se diecéze nacházela pod kontrolou Bulharska, to byli výhradně Řekové) nezůstávali ke svému bulharskému dědictví slepí a dokonce bylo napsáno několik řeckých životů bulharských světců, toto dědictví začalo hrát především ve 13. století v jejich sebeprezentaci stále menší úlohu. Orientovali se totiž především na zdůrazňování původu arcibiskupství už v dobách Justiniánových¹⁴¹ a na jeho úlohu v rámci Byzance. Sami se ani příliš nesnažili roli Tarnova konkurovat. Obhajoba autokefality ochridského arcibiskupství vůči konstantinopolskému patriarchátu pro ně byla mnohem důležitější. Přitom i samotné slovanské obyvatelstvo Ochridu se pro bulharskou státní ideu nijak výrazně neangažovalo. Kulty ochridských světců si mezi slovanským obyvatelstvem Ochridu a jeho diecéze uchovávaly nezmenšenou popularitu. Rovněž není známo, že by obyvatelstvo této oblasti cítilo výraznou potřebu dostat se pod moc tarnovského cara nebo patriarchy. Ochrid si vystačil sám, o čemž svědčí i jednání bulharských carů po jeho dobytí. Kalojan i Ivan Asen II. sice vyměnili vyšší představitele arcidiecéze za sobě loajální bulharské duchovní a odňali jí několik eparchií, neodhodlali se však vztáhnout ruku na její

---

¹³⁸ Basileos II. výslovně garantoval bulharským klášterům jejich stávající práva a uspořádání v několika listinách, které vydal krátce po konečném dobytí Bulharska v roce 1018. Viz ЗЛАТАРСКИ, Васил. *История на българската държава през средните векове. Том 2: България под византийското владичество (1018-1187)*. Трето фототипично издание. София, 2007, s. 25.

¹³⁹ ТЪРКОВА-ЗАИМОВА, Василка. Между Ochrid и Търново (Оформяне на църковната и културна политика на Търновска България). In ДАНЧЕВ, Георги (ed.). *Търновска книжовна школа. Т. 6. Българската литература и изкуство от търновския период в историята на православния свят. Шести международен симпозиум, Велико Търново, 26-28 септември 1994 г.* Велико Търново, 1999, s. 338-340.

¹⁴⁰ СНЕГАРОВ, Иван. *История на ochridската архиепископия. Т. 1. От основането и до падането и под турско робство*. София, 1995, s. 94-152.

¹⁴¹ Ochridští arcibiskupové vztahovali od 12. století svůj původ k eparchii sídlící ve městě Justiniana prima, jež bylo založeno císařem Justiniánem I. (525-565) v místě jeho rodiště. V roce 535 získalo status arcibiskupství, avšak na počátku 7. století bylo zcela zničeno a zaniklo. Ačkoliv se dodnes neví, kde přesně leželo (jako nejpravděpodobnější se zatím jeví ruiny neznámého města vzdáleného asi 40 km od Niše v Srbsku), s jistotou jej není možné spojit s Ochridem. Tato teorie původu ochridského arcibiskupství tak byl zcela smyšlená a byla jeho arcibiskupy užívána pravděpodobně pro posílení jejich autority. Po vzestupu Tarnova pak představovala hlavní argument pro obhajobu existence autokefálního arcibiskupství v Ochridu. Viz NAXIDOU, Eleonora. An Aspect of the Medieval History of the Archbishopric of Ohrid: its Connection with Justiniana Prima. *Byzantinoslavica: Revue internationale des études byzantines*, 2006, roč. 64, s. 153-167.

autokefalitu, ani na ochridské svatě.¹⁴² Z absence snahy dostat Ochrid pod přímou nadvládu Tarnova soudíme, že cíle související se vznikem tarnovského arcibiskupství a jeho přeměnou na patriarchát není možné chápat jako snahu o sjednocení všech etnických Bulharů pod jedno centrum duchovní moci, jak uvádí Vasil Zlatarski.¹⁴³ Snaha o povýšení Tarnova na patriarchát měla význam jen pro státní ideu, pro Tarnovo a pro jeho vládce. Dle našeho názoru je nutné ji zkoumat především v souvislostech spjatých s idejemi carství a nikoliv s idejemi národními. Koneckonců nějaké doklady o aktivní snaze obyvatel Ochridu a zemí okolo něj dostat se pod správu bulharského státu a tarnovské církve nám chybí a není známa nějaká výrazná snaha tamějších Slovanů připojit se k Bulharsku, např. v podobě protibyzantského povstání. Zato pro cary otázka vlastního patriarchátu důležitá byla, a tak neváhali vynaložit značné úsilí na to, aby jej získali, aniž by se ohlíželi, zda sjednotili pod svou vládou všechny Bulhary.

K získání patriarchátu však bylo nezbytné dohodnout se s Byzantinci, což za neustálých válek, které s nimi Asen, Petr a Kalojan vedli, bylo jen stěží představitelné. Za této situace se Kalojan pokusil dosáhnout vybudování ideálního modelu státu prostřednictvím druhého mocného patriarchy, a to římského, uzavřením unie s katolickou církví. Papež Inocenc III. (1198-1216) poslal Kalojanovi již roku 1199 dopis, v němž ho vybízel k přechodu ke katolické církvi. Toho Kalojan o tři roky později využil. V prvním svém dopise z roku 1202 žádal od papeže pouze „*korunu a poctu jako věrný syn, stejnou, jakou drželi naši staří carové*“¹⁴⁴, ale ve druhém dopise už Inocentovi III. slovy byzantského císaře sdělil, že „*není carství bez patriarchy*“.¹⁴⁵ Ať už byzantský císař tuto nabídku skutečně učinil nebo mu ji do úst vložil sám Kalojan, z oné věty lze usuzovat, že pro Kalojana přijetí carské koruny a povýšení tarnovského arcibiskupství na patriarchát byly dva neoddělitelné akty, které Kalojan od papeže alespoň navenek očekával. Zároveň však bylo zcela vyloučené, aby se mu v rámci katolické církve takové pocty dostalo. Tento problém car a papež „vyřešili“ tím, že se oba tvářili, že dosáhli svého. Papež Kalojanovy požadavky ignoroval a prostřednictvím svého vyslance kardinála Lva jej korunoval na krále¹⁴⁶ a tarnovského arcibiskupa Vasilije¹⁴⁷

---

¹⁴² Jediným světce přeneseným z ochridské diecéze byl Ilarion Maglenský. Viz СНЕГАРОВ, Иван. Op. cit., s. 96. Je pozoruhodné, že Kalojan dal přednost jen málo známému lokálnímu světci, místo aby přenesl do Tarnova ostatky všeobecně známého a populárního Nauma Ochridského.

¹⁴³ ЗЛАТАРСКИ, Васил. *История на българската държава през средните векове том 3: Второ българско царство. България при Асеневици (1187-1280)*. Трето фототипично издание. София, 2007, s. 360-361.

¹⁴⁴ „*coronam et honorem tamquam dilectus filius, secundum quod imperatores nostri veteres habebunt*“, viz ДУЙЧЕВ, Иван. Преписката на папа Инокентия III с българите. *Годишник на Софийския университет: Историко-филологически факултет*, 1942, роč. 38, s. 23.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 31.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 33-37.

jmenoval „arcibiskupem a primasem Bulharů a Vlachu“.¹⁴⁸ Zároveň však nijak neprotestoval, když mu Kalojan vzápětí děkoval, že od něj dostal carskou korunu i patriarchát,¹⁴⁹ a spokojil se s tím, že bulharský car alespoň formálně uznával jeho autoritu. O tom, že se ze strany Kalojana nejednalo o pouhé rétorické cvičení, jasně svědčí mnoho dochovaných pramenů, kde je Vasilij explicitně nazýván patriarchou.¹⁵⁰ Bulharský stát se tak alespoň v rámci vnitřní propagandy skutečně tvářil, že je již hotovým carstvím s nejvyšší světskou i duchovní hodností, které odpovídaly tradici prvního bulharského státu. O tom, že se jednalo skutečně jen o přetvářku, však svědčí samo písemnictví druhého bulharského carství. V něm je prezentován výsledek unie tj. patriarchát, který Kalojan od papeže získal, ale samotná unie jako by byla zcela vymazána z bulharské historické paměti. Ačkoliv by tedy Vasilij měl být teoreticky prvním bulharským patriarchou, není v pramenech žádná zmínka o tom, jak ke svému postavení přišel. V *Synodiku cara Borila* je pro jistotu prvním bulharským patriarchou označen až jeho nástupce, již zcela pravoslavný a legitimní patriarcha Joakim I.,¹⁵¹ což naznačuje, že si i Bulhaři dobře uvědomovali problematičnost Vasilijova postavení. Sami

---

¹⁴⁷ Vasilij zastával úřad tarnovského arcibiskupa již od vypuknutí povstání v roce 1185. Byl nejspíše velmi blízkým spolupracovníkem Asenovců, ale o jeho vlastním životě není téměř nic známo. V čele bulharské církve Vasilij stál velice dlouho, podle některých autorů do roku 1227. Viz АНДРЕЕВ, Йордан – ЛАЗАРОВ, Иван – ПАВЛОВ, Пламен. *Кой е кой в средновековна България*. София, 1994, s. 51-53. Podle Vasilija Gjuzeleva byl však Vasilij odstraněn až v roce 1232, kdy Ivan Asen II. zrušil unii s katolickou církví, jejímž představitelem v Bulharsku Vasilij fakticky byl. Viz ГЮЗЕЛЕВ, Васил. *Панството и българите през средновековието: IX-XIV век*. Пловдив, 2009, s. 147. Tento názor sdílí většina historiků, zatímco datum uváděné výše zmíněnou trojicí autorů se v jiné literatuře téměř nevyskytuje.

¹⁴⁸ ГЮЗЕЛЕВ, Васил. *Панството и българите през средновековието: IX-XIV век*. Пловдив, 2009, s. 37-39. Papež se pokusil Kalojanovi vysvětlit, že primas a patriarcha znamená v podstatě jedno a totéž. Kalojanovi však s největší pravděpodobností bylo jasné, že to, co požadoval, tj. plně nezávislou hlavu církve, která by v duchu byzantské tradice byla podřízena výhradně panovníkovi, od papeže nikdy nedostane.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 65-66.

¹⁵⁰ O bulharském patriarchovi se píše v *Krátkém životě sv. Ivana Rilského ze Sofijského sborníku*, v *Krátkém životě Michala z Potuku*, ve *Vyprávění o přenesení ostatků Ilariona Maglenského*, v *Krátkém životě svatě Petky a v Krátkém životě patriarchy Joakima I.*, přičemž v posledních dvou jmenovaných dílech je Vasilij výslovně zmíněn jménem. Stejně postupuje i Evtimij. Pojem „arcibiskup bulharský“ se v bulharské hagiografické literatuře vůbec nevyskytuje. Bylo by možno namítnout, že když se o Vasilijovi jako o patriarchovi píše již v *Krátkém životě sv. Ivana Rilského*, jehož ostatky byly do Tarnova přeneseny téměř deset let před uzavřením unie, nemohl mít tento jev nic společného s unií a bulharský arcibiskup byl považován za patriarchu již od počátku existence druhého bulharského carství. Všechny dochované životy však pocházejí až z 13. století, tedy z doby, kdy již s největší pravděpodobností byla unie uzavřena (či dokonce i zrušena), a vzhledem k tomu, že bulharským arcibiskupem a posléze „patriarchou“ byla jedna a tatáž osoba (Vasilij), necítili Bulhaři nejspíše potřebu jeho hodnost rozlišovat. Nejdůležitějším argumentem proti výše zmíněné námitce jsou však slova Kalojana a samotného Vasilije, který sám sebe vždy nazývá arcibiskupem. Rovněž Kalojan se o bulharském patriarchátu zmiňuje až v souvislosti se svou korunovací na „cara“, tj. až poté, co byla unie uzavřena. V této práci tedy předpokládáme, že označování tarnovského arcibiskupa jako patriarchy bylo skutečně důsledkem uzavření unie s katolickou církví. Pro bulharské překlady všech výše zmíněných děl, s výjimkou Evtimijových, viz БОЖИЛОВ, Иван – КОЖУХАРОВ, Стефан. *Българска литература и книжнина през XIII век*. София, 1987. Evtimijův *Život Ivana Rilského* viz v KALUŽNIACKI, Emil. *Werke des patriarchen von Bulgaren Euthymius (1359-1393)*. Wien, 1901, s. 5-26. Český překlad v BECHYŇOVÁ, Věnceslava – HAUPTOVÁ, Zoe - DUJČEV, Ivan. *Zlatý věk bulharského písemnictví: Výbor textů od X. do počátku XV. století*. Praha, 1982, s. 292-310.

¹⁵¹ ПОПРУЖЕНКО, Михаил. *Синодикъ царя Борила*. София, 1928, s. 91.

bulharští carové svou příslušnost ke katolické církvi vcelku ignorovali a sami sebe nepřestávali prezentovat jako pravoslavné vládce, kteří pravoslaví chrání a podporují,¹⁵² a vůbec se nesnažili přijmout jakékoliv katolické ideje spjaté se světskou či duchovní mocí. Unie tak byla z hlediska Bulharska aktem čistě pragmatickým, který měl upevnit postavení státu zevnitř pomocí „dovršení“ budování jeho struktur a navenek proti svým katolickým sousedům, Uhrám a křižáckému Latinskému císařství. Vzhledem k délce jejího trvání (1204-1232) a jejímu dopadu na vnitřní poměry a mezinárodní postavení Bulharska však nelze její význam přehnaně snižovat. Dokud plnila své funkce, byla unie, i přes fakticky pravoslavný charakter státu a církve, cary držena a využívána. Tento stav trval až do roku 1230, kdy se mezinárodní situace v jihovýchodní Evropě radikálně změnila.

3. 3. Získání patriarchátu a jeho důsledky pro druhé bulharské carství

Roku 1230 Ivan Asen II. porazil v bitvě u Klokotnice epirského despotu a vzdorocísaře Teodora Komnena,¹⁵³ zabral většinu jeho zemí a stal se faktickým hegemonek na Balkáně. Pro tuto novou pozici Bulharska však již unie přestávala být vhodná, neboť „schizmatický“ car mohl jen těžko vnucovat svoji autoritu pravoslavného vládce řeckým duchovním a věřícím, kteří nyní pod jeho vládu spadali.¹⁵⁴ Sám papež ovšem také podnikal kroky, díky kterým setrvávání v unii ztrácelo pro Bulharsko jakýkoliv smysl. Nejdříve pomáhal zajistit, aby se regentem nezletilého latinského císaře Balduina II. (1228-1261) v Konstantinopoli stal flanderský hrabě Jan z Brienne (vládl v Konstantinopoli v letech 1228-1237), ačkoliv měl o tuto pozici nejspíše zájem i Ivan Asen II. Ten by si jí totiž prakticky zajistil nadvládu nad Konstantinopolí,¹⁵⁵ což byla příležitost, kterou si bulharští carové obvykle nechtěli nechat

---

¹⁵² Car Boril je v synodiku i přes existenci unie připomínán jako pravoslavný car. Tamtéž, s. 77-81.

¹⁵³ Teodor Komnenos (1216-1230) byl vládcem Epirského despotátu, jednoho ze tří nástupnických států Byzance, jež vznikly po dobytí Konstantinopole křižáky v roce 1204. Ačkoliv za zákonného následníka Byzance bylo považováno Nikájské císařství, Teodor se usilovně snažil přenést tuto pozici na svůj stát. Za jeho vlády dosáhl Epirský despotát značného územního rozmachu a začal představovat reálné ohrožení pro samotnou Konstantinopol. Roku 1225 se Teodor nechal v Soluni od ochridského arcibiskupa korunovat císařem, čímž se dostal do přímého střetu s Nikájou o to, kdo má být skutečným dědicem Byzance (mluví se dokonce o tzv. „řeckém schizmu“). Tento spor vyřešil Teodor až roku 1230 zcela neprozíravým útokem na Bulharsko, se kterým měl v té době uzavřenou spojeneckou smlouvu. U Klokotnice byl poražen, zajat a později i oslepen. Již nikdy pak nebyl připomínán jako císař a Epirský despotát už nikdy nepředstavoval pro Nikájské císařství, jakožto jediného nositele byzantské státní ideje, konkurenci. Viz OSTROGORSKY, George. *History of the Byzantine State*. New Brunswick; New Jersey, 1957, s. 383-388.

¹⁵⁴ Vasil Zlatarski se domnívá, že řečtí duchovní za takové situace autoritu Ivana Asena II. přímo odmítali. Nepřekládá však pro svoji domněnku žádné důkazy. Viz ЗЛАТАРСКИ, Васил. *История на българската държава през средните векове. Том 3: Второ българско царство. България при Асеневици (1187-1280)*. Трето фототипично издание. София, 2007, s. 360.

¹⁵⁵ V bulharské historiografii se běžně přijímá, že Ivan Asen II. a představitelé Latinského císařství v tomto směru uzavřeli smlouvu. Ivan Božilov však dospívá k zcela jinému závěru. Podle něj dokument vůbec nereflexuje vztahy mezi Bulharskem a Latinským císařstvím, ale naopak obsahuje návrh smlouvy mezi Janem z Brienne a Konstantinopolí, na základě čehož zpochybňuje i velmi pozdní zprávu, která se o dohodě mezi

uniknout. V roce 1231 pak papež pobídl uherského krále Ondřeje II. k útoku na Bulharsko, čímž skončilo téměř dvacetileté období míru mezi těmito dvěma zeměmi, k nimž unie významnou měrou přispívala. Pro Ivana Asena II. tak již skutečně neexistoval žádný důvod, proč ji držet.¹⁵⁶ Bulharskému vládci po bitvě u Klokotnice výrazně narostlo sebevědomí a jeho země byla nyní dostatečně mocná na to, aby pro sebe mohla hledat důstojné místo v pravoslavném světě. V roce 1232 začala jednání s Nikájským císařstvím, která byla završena roku 1235, kdy byl nově vysvěcený arcibiskup Joakim¹⁵⁷ oficiálně jmenován bulharským patriarchou za souhlasu všech ostatních pravoslavných patriarchů.¹⁵⁸ Druhé bulharské carství se tak konečně stalo po všech stránkách regulérním pravoslavným státem, jehož světský vládce i nejvyšší duchovní představitel se honosili nejprestižnějšími tituly, jakých mohl nebyzantský vládce dosáhnout.¹⁵⁹ Motivy tohoto činu byly přinejmenším ze strany Byzance zcela pragmatické, neboť pro Nikájské císařství představoval Ivan Asen II. ideálního spojence proti katolíkům. Navíc jej dokázal už předtím zbavit Teodora Komnena, jehož ambice postavení Nikájského císařství, jakožto jediného legitimního dědice Byzance, velmi ohrožovaly. Pro bulharskou carskou ideu mělo toto „obnovení patriarchátu“ však i jiný

Bulhary a Franky zmiňuje. Božilov předpokládá, že Ivan Asen II. skutečně o pozici regenta nezletilého císaře Balduina II. stál a možná v tomto směru i vedl jakési rozhovory. Přímé důkazy o takových rozhovorech však dle Božilova neexistují. Viz БОЖИЛОВ, Иван. *Седем етюда по Сердновековна история*. София, 1995, s. 185-186.

¹⁵⁶ Tak vysvětluje konec mírových vztahů mezi Bulharskem a Uhrami Vasil Gjuzev. Viz ГЮЗЕЛІЕВ, Васил. *Панството и българите през средновековието: IX-XIV век*. Пловдив, 2009, s. 146-147. Autoři *Dějiny Bulharska* vydaných Bulharskou akademií věd nabízí jinou chronologii, kdy uherský útok na Bulharsko kladou až do doby po zrušení unie ze strany Bulharska. Viz АНГЕЛОВ, Димитър et al. *История на България. Том 3: Втора българска държава*. София, 1982, s. 171. Jednání Uher by v takovém případě samozřejmě nemohlo být motivem pro zrušení unie. Autoři těchto *Dějiny Bulharska* však neznají dopis papeže Řehoře IX. (1227-1241) uherskému duchovenstvu a králi Ondřeji II. (1205-1235) vybízející je k organizaci křížové výpravy na pomoc obklíčenému Latinskému císařství, kterým argumentuje ve prospěch své chronologie událostí Gjuzev. Jeho chronologii událostí tak lze považovat za pravděpodobnější.

¹⁵⁷ Rok předtím, než se stal patriarchou, odjel Joakim z Tarnova do Nikáje, kde byl vysvěcen na arcibiskupa. Tím byl nejspíše formálně uzavřen proces oficiálního návratu bulharské církve zpět k pravoslaví. O této události se zmiňuje krátké letopisné vyprávění o získání ostatků sv. Petky Epibatské a o jejich přenesení do Tarnova. Viz КОЖУХАРОВ, Стефан. Неизвестен летописен разказ от времето на цар Иван Асен II. *Литературна мисъл*, 1974, roč. 18, č. 2, s. 123-135.

¹⁵⁸ Proceduru vzniku Tarnovského patriarchátu, kdy všichni východní patriarchové (alexandrijský, antiochijský a jeruzalémský) dali svému konstantinopolskému protějšku písemný souhlas s povýšením tarnovského arcibiskupství na patriarchát, popisuje vyprávění o obnovení bulharského patriarchátu, které je součástí *Synodiku cara Borila*. Viz ПОПРУЖЕНКО, Михаил. *Синодикъ царя Борила*. София, 1928, s. 82-87.

¹⁵⁹ Z dopisu konstantinopolského patriarchy Kalista tarnovským mnichům z roku 1361 se dozvídáme o jistých povinnostech, které měl tarnovský patriarcha ke svému konstantinopolskému protějšku mít, jako například vzpomínat jméno konstantinopolského patriarchy při bohoslužbách. Viz ГЮЗЕЛІЕВ, Васил. *Извори за средновековната история на България (VII-XV в.) в австрийските ръкописни сбирки и архиви. Т. 1. Български, други славянски и византийски извори*. София, 1994, s. 177-184. Nemáme však žádné důkazy, které by nám umožnily tvrdit, že tyto povinnosti byly součástí dohody o vzniku bulharského patriarchátu. Téměř jistě musel bulharský patriarcha přiznávat formálně nejvyšší postavení patriarchy konstantinopolského, jak činily všechny východní patriarcháty, což ale nijak nesnižovalo jeho nezávislé postavení. Kalistovo konstatování, že Bulhaři dostali patriarchát pouze z vůle byzantského císaře, popř. že konstantinopolský patriarchát má nad tarnovským soudní pravomoc, jsou pak v přímém rozporu s tím, jak je obnovení patriarchátu popisováno v *Synodiku cara Borila*.

význam než čistě pragmatický. Pravoslavné carství se skutečně nezávislým patriarchou nyní představovalo na Balkáně po všech stránkách nezpochybnitelnou autoritu, která se již nemusela soustředit na obhajobu vlastní existence, ale naopak mohla sama projevovat ambice hrát specifickou úlohu v pravoslavném světě. Tím byla završena fáze budování státu. Ještě během procesu „obnovení bulharského patriarchátu“ začala fáze nová, kterou byla právě snaha najít a upevnit roli a postavení carství v pravoslavném světě, která se výrazně odrazila v písemnictví druhého bulharského carství.

4. Obraz carské instituce v písemnictví druhého bulharského státu

Obraz cara v bulharském písemnictví je pro pochopení vývoje carské ideje nanejvýš důležitý. Hned na úvod je třeba říci, že se ve většině případů jedná o obraz idealizovaný, popřípadě bez nějakého specifického hodnocení. Odhaluje však alespoň částečně vývoj představ Bulharů o carské instituci, o jejím vývoji, ústředních idejích a o její předpokládané roli v pravoslavném světě.

4. 1. Role vládců prvního bulharského státu v písemnictví druhého carství

Dnešní historiografii jsou vládcové prvního bulharského státu známi z mnoha pramenů, ať už slovanských, řeckých, latinských nebo dokonce arabských. Je však otázkou, jaké znalosti o nich existovaly v druhém bulharském carství a s jakými činy a idejemi byli tito vládci spojováni.

Především jsou všichni vládci prvního bulharského státu, počínaje Borisem I., připomínáni jako nositelé carské ideje. Jak už bylo zmíněno, v bulharské historické paměti prakticky nezůstal jiný titul bulharského vládce než car. Titul kníže byl zcela opomíjen a v dochované literatuře z období druhého bulharského carství se téměř nevyskytuje.¹⁶⁰ Pro Bulhary mělo toto „povýšení“ prvních křesťanských vládců hluboký význam, neboť symbolizovalo suverénní postavení Bulharska v křesťanském světě a jeho nezávislost na Byzanci. Ne náhodou patriarcha Evtimij nazývá v *Životě sv. Ivana Rilského* svatého cara Petra *samovládce*,¹⁶¹ ačkoliv sám Petr toto přízvisko vyjadřující suverenitu vládnoucí moci nejspíše nikdy nepoužil. Suverenita tak v očích Bulharů náležela státu již od počátku jeho křesťanské existence. Vládci prvního bulharského státu nepřijímají z rukou Byzance žádné pocty a tituly, ale jsou říši zcela rovnocennými partnery i protivníky. Kromě ideje nezávislosti však není možné v písemnictví 13. a 14. století pozorovat nějaký hlubší koncept spjatý s ideou vládce prvního bulharského státu. Symeonova idea nahrazení byzantského císaře bulharským

---

¹⁶⁰Symeonův knížecí titul je použit v oslavném popisu jeho dvora, který byl součástí *Šestodněvu* sestaveného a z části i napsaného známým bulharským autorem 10. století Janem Exarchou, přičemž tento text byl prokazatelně znám i v druhém bulharském carství. Je samozřejmě otázkou, zda si Bulhaři uvědomovali, že Symeon nebyl carem vždy. Vzhledem k tomu, že při všech ostatních příležitostech je Symeon, stejně jako jeho předchůdce Boris, titulován jako car, však předpokládáme, že přinejmenším u velké většiny Bulharů jiná představa Symeona než jako cara neexistovala. Pro český překlad popisu Symeonova dvora viz BECHYŇOVÁ, Věnceslava – HAUPTOVÁ, Zoe - DUJČEV, Ivan. *Zlatý věk bulharského písemnictví: Výbor textů od X. do počátku XV. století*. Praha, 1982, s. 129-130.

¹⁶¹KALUŽNIACKI, Emil. *Werke des patriarchen von Bulgaren Euthymius (1359-1393)*. Wien, 1901, s. 19.

carem, jako carem Římanů,¹⁶² nebyla v druhém bulharském carství vůbec reflektována. Kromě role cara jako garanta nezávislosti se vládcí prvního bulharského státu v písemnictví druhého carství objevují ještě ve třech rolích. Jedná se o roli cara jako křtitele národa, jako podporovatele církve a klášterů a jako válečníka. V roli křtitele samozřejmě vystupuje pouze Boris I., vzhledem k její důležitosti je však v souvislosti s ním pokaždé připomínána. Díky přijetí křtu a pokřtění Bulharů se Boris I. stal v očích bulharských autorů zároveň prvním bulharským carem¹⁶³ a snaha jeho následovníků dosáhnout carského titulu zůstala bulharským písemnictvím 13. a 14. století zcela opomenuta.

S výjimkou vlády svatého cara Petra se dochovala alespoň kusá svědectví o válečných akcích všech knížat a carů prvního bulharského státu. Jediným zaznamenaným bojem Borise I. je boj proti pohanům, kteří se snaží zvrátit proces christianizace Bulharska.¹⁶⁴ V díle *Zázrak svatého Jiří a Bulhar*, které sice pochází nejspíše již z 10. století, ale v druhém bulharském carství bylo rovněž známo, je dokonce i sám akt pokřtění Bulharů prezentován jako vítězství v bitvě.¹⁶⁵ Ostatní vládcí již válčí proti vnějším nepřátelům, které představují Byzantinci a pouze v jediném případě Maďaři.¹⁶⁶ Pozoruhodná je absence ideologického náboje při popisu válek, které vedli carové Symeon a Samuil. Přípisky v *Manassově kronice* nezúčastněným dokumentárním stylem popisují jejich vítězství i porážky, aniž by se jejich autor snažil cary nějak oslavovat či jejich soupeře snižovat, přičemž jedinou emotivnější chvílí je kruté chování Basilea II., který po porážce Samuila v bitvě u Kleidonu v roce 1014 nechal oslepit 8000 bulharských vojáků, přičemž jen každému stému ponechal jedno oko.¹⁶⁷ Jinými prameny o Symeonových a Samuilových válkách přímo od bulharských autorů nedisponujeme. „Velkolepost“ Symeonových ambicí či „osudovost“ střetu mezi Samuilem a Basileem II., jak

---

¹⁶² Symeonovým snem nebyla nezávislost na Byzanci, ale dobytí Konstantinopole a usednutí na byzantský trůn, buď jako císař, nebo jako regent nezletilého Konstantina VII. Porfyrogenneta. Na své pečeti se Symeon tituloval jako „car Římanů“, což žádný bulharský vládce po něm již neučinil. Viz ЮРКОВА, Йорданка – ПЕНЧЕВ, Владимир. *Български средновековни печати и монети*. София, 1990, s. 30-31. Ze svého ambiciózního cíle Symeon až do konce svého života neslevil. Pro podrobnosti o problematice slovanské podoby jeho titulu viz БАКАЛОВ, Георги. *Средновековният български владетел: Титулатура и иснигнии*. Второ издание. София, 1995, s. 148-161.

¹⁶³ Tak je nazván v *Synodiku cara Borila*. ПОПРУЖЕНКО, Михаил. *Синодикъ царя Борила*. София, 1928, s. 77.

¹⁶⁴ Borisův boj s povstáním pohanských bojarů je reflektován v jednom z přípisků ke slovanskému překladu *Manassovy kroniky* pořízeném v polovině 14. století patrně přímo na objednávku cara Ivana Alexandra. Text přípisku viz в ИВАНОВ, Йордан. *Български старини из Македония*. Второ допълнено издание. София, 1931, s. 621.

¹⁶⁵ Boris v *Zázraku svatého Jiří a Bulharovi* poráží „zrádný a nepokorný bulharský rod a jeho ďábelské dílo“, kterým se myslí pohanství. Text díla viz в ХОДОВ, Христо. *Опис на славянските ръкописи в Библиотека на Българската Академия на науките*. София, 1969, s. 143.

¹⁶⁶ Reflektovány jsou boje Symeona s Maďary krátce po jeho nástupu na trůn. Zmiňuje se o nich jak přípisek k *Manassově kronice* (viz ИВАНОВ, Йордан. Op. cit., s. 622.), tak *Zázrak svatého Jiřího a Bulhar* (viz ХОДОВ, Христо. Op. cit., s. 143.).

¹⁶⁷ ИВАНОВ, Йордан. Op. Cit., s. 623.

je prezentují někteří bulharští historici,¹⁶⁸ jsou v písemných pramenech literatury druhého bulharského carství zredukovány na pouhou řeč faktů a popisů, zdůrazňujících krutost samotné války. O tom, že dějiny prvního bulharského státu však nebyly alespoň pro některé cary pouhým výčtem faktů, svědčí přízvisko „*Římanobijce*“, kterou si dle byzantského kronikáře Jiřího Akropolity dal sám car Kalojan.¹⁶⁹ Jednalo se o zřejmou parafrázi přízviska Basilea II. „*Bulharobijce*“ a podle Akropolity se Kalojan skutečně vědomě mstil za neštěstí, která Basileos II. Bulharům způsobil. Takový případ je však jediný a týká se situace, kdy bylo tvrdé chování Basilea II. vůči Bulharům prokazatelně zdokumentováno v (byť pozdějším) bulharském prameni z období druhého bulharského carství. Je zřejmé, že s výjimkou boje Borise I. proti pohanské reakci, Bulhaři neměli možnost reflektovat motivy válek svých starých vládců. S válkou úzce souvisí i mír, který byl jednoznačně spjat s osobou svatého cara Petra. Skrze něj měli před sebou Bulhaři obraz ideálního křesťanského vládce přítomný ve své vlastní historii, vlastní vzor, ke kterému se mohli vztahovat. S výjimkou několika málo konkrétních údajů,¹⁷⁰ jsou však vzpomínky na něj zaznamenány pouze v rovině obecných křesťanských ctností. Petr tak nebyl v bulharské tradici nositelem nějaké konkrétní bulharské státní ideje (s výjimkou oné ideje nezávislosti bulharské moci na Byzanci). Jeho kult se skutečně, co se obrazu ideálních vladařských ctností týče, kryl s kultem Konstantina Velikého, byť jeho popularity a významu nikdy nedosáhl. Výjimku tvoří obraz svatého cara Petra v *Životě Ivana Rilského* napsaném Evtimijem Tarnovským, který je však spjat s průnikem hésychastických idejí do bulharské společnosti v druhé polovině 14. století, o kterých se zmíníme později.

Role vládců prvního bulharského státu jako podporovatelů církve taktéž neměla specificky bulharský ideologický náboj. Boris, Samuil i Petr jsou připomínáni jako stavitelé kostelů, podporovatelé klášterů,¹⁷¹ jejich činnost v tomto směru však nijak nevybočuje z obecných

---

¹⁶⁸ Největším glorifikátorem cara Symeona v seriózní bulharské historiografii je Ivan Božilov, jenž z něj ve své monografii činí geniálního a prakticky nechybujícího vládce, jehož důkladně propracovanou politickou koncepci (Božilovem nazvanou „*рарх Симеоника*“) měli znát a realizovat i všichni významní carové přinejmenším do Konstantina Ticha Asena. Viz БОЖИЛОВ, Иван. *Цар Симеон Велики (893-927): Златният век на Средновековна България*. София, 1983. Vnímání války mezi Samuilem a Basieem II. bulharskými historiky viz např. v АНГЕЛОВ, Димитър. *Българинът в средновековието: Светоглед, идеология, душевност*. Варна, 1985, s. 280-281.

¹⁶⁹ ВОЙНОВ, Михаил et al (edd.). *Гръцки извори за българската история VIII*. София, 1969, s. 169.

¹⁷⁰ V druhém bulharském carství bylo známo jméno manželky svatého cara Petra jako jediné z careven prvního bulharského státu. V příspěvce ke kronice Konstantina Manassa je zmíněna jeho svatba s vnučkou císaře Romana Lakarena. ИВАНОВ, Йордан. *Български старини из Македония*. Второ допълнено издание. София, 1931, s. 622.

¹⁷¹ Z *Vyprávění o zografských mučednících* je známo, že Symeon a Petr podporovali bulharský klášter Zograf na hoře Athos. Viz ИВАНОВ, Йордан. Op. cit., s. 439. Naum Ochridský podle jemu sepsaného života postavil klášter z příkazu a za podpory „*cara Borise a jeho syna cara Symeona*“. Viz Tamtéž, s. 312. Datace této památky je však nejistá.

idejí spojených s křesťanskými vladaři. Samostatnou otázkou je tradice slovanského písemnictví a jeho obhajoby, která však nemá přímou souvislost s carskou institucí.

Tradice prvního bulharského státu tak mohla pomoci vládcům druhého carství zdůvodnit samostatnou existenci jejich státu, ale ve chvíli, kdy ta již byla zajištěna a druhé bulharské carství dokonce mohlo začít aktivně hledat svoji roli v pravoslavném světě, nemohla tato tradice již poskytnout žádnou novou inspiraci. Na to byla nejspíše příliš slabě zachována. Vývoj carské ideje tak měly určovat především aktuální události, které formovaly obraz carské instituce v písemnictví druhého bulharského carství do podoby odlišné od prvního bulharského státu.

4. 2. Carové druhého bulharského carství a jejich role v pravoslavném světě

Role první carů druhého bulharského carství byla do značné míry dána situací, ve které se obnovený stát nalézal. Sama existence carství byla nejistá a role panovníka spočívala především v jeho upevňování a zdůrazňování nezávislosti, což se odráží i v písemnictví druhého bulharského carství. V pramenech popisujících vládu Asena I. a Kalojana je značně akcentována role cara jako válečníka. Válka s Byzancí byla důležitým prostředkem k upevnění carství a potvrzení jeho autority. Když v *Krátkém životě sv. Ivana Rilského ze Sofijského sborníku* Asen I. při cestě k Srepci (dnešní Sofie) pokořuje země a zmocňuje se měst,¹⁷² je to znak síly obnoveného státu a potvrzení moci jeho panovníka. Toto tažení, zakončené přenesením ostatků světce, válku ospravedlnilo a potvrdilo moc carství na poli duchovním. Samotný akt války totiž nebyl vnímán jako něco chvályhodného a bohublého. Válce musel být dán smysl, který v tomto případě spočíval v navrácení ideálních minulých pořádků ztělesňovaných zde mocným bulharským carstvím, jehož moc předtím byla rozvrácena „*řeckým násilím*“.¹⁷³ Vojenská převaha nad bývalým pokořitelem tak nejen sloužila k oslavě panovníkovy moci, ale byla i potvrzením Boží vůle obnovit bulharské carství a učinit z něj mocný stát. Proto měl Bůh přát vojenským úspěchům, jež carovi umožnily dobytí města a přenesení ostatků světce do vládcova sídelního města. Úspěšná válka tak byla v případě prvních bulharských carů obhajobou a zároveň potvrzením nezávislosti druhého bulharského carství skrze jeho moc, kterou mu v očích Bulharů měla zajišťovat Boží přízeň, jež sama měla být potvrzována úspěšným přenášením ostatků svatých do Tarnova. Těžko lze hovořit o „osvobození Bulharů“ nebo „osvobození bulharských měst“, se kterým tak často pracuje bulharská historiografie. Na rozdíl od ní prameny o nějakém

---

¹⁷² ИВАНОВ, Йордан. Жития на св. Иван Рилски. *Годишникъ на Софийския университетъ I: Историко-филологически факултетъ*, 1936, roč., s. 54.

¹⁷³ Tamtéž, s. 54.

„osvobození“, až na jedinou výjimku,¹⁷⁴ vůbec nehovoří a ona země, kterou carové v bulharské historiografii tak často „osvobozují“ je v pramenech zásadně označována jako „řecká“. Akt „osvobození“ byl tedy ve skutečnosti aktem ovládnutí a dobývání oné „řecké země“, a nikoliv osvobozením Bulharů od byzantské nadvlády.

Novinkou v druhém bulharském carství byla role cara jako aktivního bojovníka za čistotu víry. Není známo, zda vládci prvního bulharského státu organizovali nějaký koncil proti heretikům, známo to ovšem ve 13. století nejspíše nebylo ani samotným Bulharům. Když car Boril zorganizoval roku 1211 koncil proti bogomilům, je v *Synodiku cara Borila* zmíněno, že „před jeho vládou nikdo nesvolal takový pravoslavný sněm“.¹⁷⁵ Role cara jako organizátora boje proti herezím (samotný boj již byl úkolem církve) byla v Byzanci přítomna již od 4. století, v Bulharsku však podle všeho představovala novinku. Její funkce spočívala především v upevnění autority carské instituce i cara samotného, kdy se car aktivně zhostil své úlohy ochránce víry a bojovníka za její čistotu, ať už to byl boj vnější, v rovině válek proti nevěřícím, či vnitřní, proti nepřátelům pravé víry uvnitř státu. Svolání sněmu vedlo k zvýraznění role cara jako garanta vnitřní stability státu, kterou Boril po ztrátě mnohých Kalojanem dobytých území a po několika porážkách v bojích se Soluňským královstvím¹⁷⁶ v roce 1211 tolik potřeboval. Nezávislost a upevnění moci tak byly dva hlavní principy, jimiž se carská idea v druhém bulharském carství na počátku své existence řídila. V souvislosti s úspěchy vlády Ivana Asena II. se však i tento stav změnil.

Bitva u Klokotnice znamenala významný přelom ve vývoji bulharské carské ideje. Po zajištění soluňského císaře Teodora Komnena¹⁷⁷ a zničení jeho císařství se Ivan Asen II. cítil být vládcem celého balkánského prostoru. Sám ve svém nápise na sloupu v chrámu sv. Čtyřiceti mučedníků popisuje, že vládne i řecké, arbanašské (albánské) a srbské zemi.¹⁷⁸ Ivan Božilov se domnívá, že porážka Teodora Komnena znamenala pro Bulhary i jakési „*translatio imperii*“ ze Soluňského císařství na Bulharsko a potvrzovala přízeň svatého Dimitrije Soluňského, který v ikonografii spjaté s Ivanem Asenem II. krátce po bitvě u Klokotnice hrál významnou úlohu.¹⁷⁹ Nepochybně se Ivan Asen II. po pokoření jednoho z císařství a

¹⁷⁴ Tou je zmínka o caru Asenovi I., který v *Synodiku cara Borila* „osvobodil bulharský rod“. Viz ПОПРУЖЕНКО, Михаил. *Синодикъ царя Борила*. София, 1928, s. 77.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 80-82. Český překlad převzat z BECHYŇOVÁ, Věnceslava – HAUPTOVÁ, Zoe - DUJČEV, Ivan. *Zlatý věk bulharského písemnictví: Výbor textů od X. do počátku XV. století*. Praha, 1982, s. 254.

¹⁷⁶ Jeden z křižáckých států vzniklých po dobytí Konstantinopole křižáky v roce 1204. Soluňský král byl leníkem konstantinopolského císaře.

¹⁷⁷ Titul „soluňský císař“ je dnešním konstruktem. Teodor se stejně jako jeho nikájský protějšek považoval za císaře byzantského.

¹⁷⁸ ДУЙЧЕВ, Иван. *Из старата българска книжнина 2: Книжовни и исторически паметници от второто Българско царство*. София, 1943, s. 39.

¹⁷⁹ БОЖИЛОВ, Иван. *Фамилията на Асеневици: Генеалогия и просопография*. София, 1985, s. 189-191.

ovládnutí většiny etnicky řeckých teritorií cítil být již něčím víc než jen pouhým vladařem nezávislého státu. Od roku 1231 se začíná nazývat „*carem Bulharů a Řeků*“,¹⁸⁰ což mělo nově odrážet vyšší autoritu jeho instituce. Ta již byla dostatečně veliká, aby si mohla nárokovat vládu i nad „Římany“, a v ničem si tedy nezdala s autoritou nikájského císaře.¹⁸¹ O tom, že svou vyšší roli myslel Ivan Asen II. vážně, svědčí jeho návštěva na svaté hoře Athos, která se uskutečnila krátce po bitvě u Klokotnice. Ivan Asen II. se evidentně začal považovat za ochránce Svaté hory, což bylo privilegium, které do té doby náleželo pouze byzantskému císaři. Ochrana Svaté hory totiž měla hluboký symbolický význam, neboť zdejší klášterní společenství představovalo významnou a hlavně přirozenou duchovní autoritu pro celý pravoslavný svět a jeho ochrana byla jedním ze způsobů, jakými byzantský císař projevoval univerzálnost své moci. Suverenitu jednání Ivana Asena II. vyjadřuje jasně dárcovská listina pro řecký athonský klášter Vatoped, kterou mu vydal jako „*car Bulharů a Řeků*“,¹⁸² aniž by se přitom ohlížel na mínění byzantského (v tu dobu nikájského) císaře. Ivan Asen II. tak vystupoval jako suverénní vládce jihovýchodní Evropy, který je v tomto prostoru z mocenského i ideového hlediska nejvyšší autoritou. Ještě překvapivější je fakt, že carovo vystupování se nesetkalo s žádným výrazným (nebo alespoň zaznamenaným) odporem ze strany představitelů Svaté hory, kteří se jinak k nadvládě kohokoliv kromě byzantského císaře stavěli nepřátelsky.¹⁸³ Vrcholu a zároveň jasné definice tato idea dosáhla během procesu obnovení bulharského patriarchátu. Ve vyprávění o obnovení bulharského patriarchátu ze *Synodiku cara Borila* je nikájský císař Jan III. Dukas Vatacés (1221-1254) označen jako „východní car“.¹⁸⁴ Proti němu stojí Ivan Asen II. jako zcela rovnocenný partner, který stejně jako nikájský císař povolává duchovenstvo z celé své země. Navíc je to on, kdo povolává představitele athonských klášterů. V *Životě patriarchy Joakima I.* se můžeme dočíst, že

---

¹⁸⁰ Nejstarší s jistotou datovaná zmínka o tomto titulu se nachází v dnes již zničeném *Stanimašském nápisu* (Stanimaka je řecký název hradu blízko dnešního města Asenovgrad v bulharsku nazývaného „Asenova krepost“) Ivana Asena II. z roku 1231. Text nápisu viz v ДУЙЧЕВ, Иван. *Из старата българска книжнина 2: Книжовни и исторически паметници от второто Българско царство*. София, 1943, s. 38.

¹⁸¹ БАКАЛОВ, Георги. *Средновековният български владетел: Титулатура и инициали*. Второ издание. София, 1995, s. 213-214.

¹⁸² Text listiny viz v ДАСКАЛОВА, Ангелина – РАЙКОВА, Мария. *Грамоти на българските царе*. София, 2005, s. 29.

¹⁸³ Snaha srbského krále (později cara) Štěpána Dušana (1331-1356) o získání kontroly nad Svatou horou se setkala ze strany řeckého duchovenstva s tvrdým odporem. Viz МАТАНОВ, Христо. Света гора и политическите отношения между балканските държави през третата четвърт на XIV в. In РУСЕВ, Пеньо et al (edd.). *Търновска книжовна школа. Т. 3. Григорий Цамблак: Живот и творчество. Трети международен симпозиум Велико Търново, 12-15 ноември 1980*. София, 1984, s. 353-358.

¹⁸⁴ „*Sešli se s východním carem Kalojanem Dukou*.“ Český překlad v BECHYŇOVÁ, Věnceslava – НАУПТОВА, Zoe - DUJČEV, Ivan. *Zlatý věk bulharského písemnictví: Výbor textů od X. do počátku XV. století*. Praha, 1982, s. 259. Originální text viz v ПОПРУЖЕНКО, Михаил. *Синодикъ царя Борила*. София, 1928, s. 86.

prvního bulharského patriarchu dosadili na stolec v Tarnovu „*všichni západní archijereji*“.¹⁸⁵ Koncepce „východního“ světa pod nadvládou nikájského císaře a „západního“, jehož hlavou měl být nyní bulharský car, představuje první pokus o definování role Bulharska v pravoslavném světě, který se nám z prostředí druhého bulharského carství dochoval. Představoval vyjádření nejvyšších ambic, jaké mohl Ivan Asen II. mít za situace, kdy se jeho sny o ovládnutí Konstantinopole nemohly naplnit. Nejednalo se o pouhé vyjádření faktické moci nad územím jihovýchodní Evropy, o němž se zmiňuje nápis z chrámu sv. Čtyřiceti mučedníků, ale o skutečnou sakrální carskou moc bulharského cara nad „západem“, plně rovnocennou s tou, kterou disponoval císař „východní“. Výjimečná autorita „východního“ císařství by tak byla ztělesňována pouze ekumenickým patriarchátem, jehož autoritu se Ivan Asen II. podle všeho nepokoušel nijak snižovat. Limity myšlenky dvou rovnocenných říší spočívaly ve skutečnosti, že zároveň spojenectvím s Janem III. Dukou Vatacem alespoň navenek rezignoval na myšlenku ovládnutí Konstantinopole, kterou se nikájskému císaři zavázal pomoci dobýt. „Západní“ car se tak nikdy nemohl stát vládcem skutečně ekumenickým a Ivan Asen II. poté, co nemohl doufat v dohodu s Latinským císařstvím, faktický nárok Nikájského císařství na dědictví po Byzanci uznal, jakkoliv tuto skutečnost nejspíše nenesl lehce.¹⁸⁶ Idea rozdělení pravoslavného světa na „západní“ a „východní“ říši navíc nebyla dlouhodobě udržitelná, neboť byla v přímém rozporu s byzantskými nároky na (alespoň teoretickou) univerzální vládu nad všemi křesťany. Říše by ani v nikájském exilu takové rozdělení světa nikdy nepřijala a bez přijetí této ideje z její strany neměla taková koncepce jakoukoliv perspektivu. Ideu dvou rovnocenných pravoslavných říší tak lze charakterizovat jako snahu o ideové uchopení vztahu, který v pravoslavném světě ve třicátých letech 13. století nastal. Tato idea nebyla dlouhodobě perspektivní, neboť při existenci Byzance znemožňovala ukotvení Bulharska v pravoslavném světě bez rozhodujícího zápasu s říší, což Ivan Asen II. pravděpodobně neměl v úmyslu podstoupit. V písemnictví z doby po obnovení patriarchátu se také již nevyskytuje. Přesto však měla pro carskou ideu značný význam. Jednak poprvé prostorově definovala země, nad nimiž si bulharský car alespoň formálně nárokoval svrchovanost (byť velmi vágně), a jednak spolu s existencí kanonického patriarchátu znamenala posunutí nároku na vysoké postavení v rámci pravoslavného světa do ideové roviny. Sami vládcové Bulharska si začali uvědomovat vlastní důležitost a výjimečné

---

¹⁸⁵ ХОДОВ, Христов. *Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската Академия на науките*. София, 1969, s. 46.

¹⁸⁶ Ivan Asen II. se od spojenectví s Janem III. velmi rychle (byť dočasně) odvrátil, což nesevčí o jeho přehnaném zájmu na „pravoslavné alianci“, ve které (byť jen formálně) hrál podřízenou úlohu. Viz АНГЕЛОВ, Димитър et al. *История на България. Том 3: Втора българска държава*. София, 1982, s. 176-177.

postavení své instituce, která přestala být pouhým garantem nezávislosti, což umožnilo uchovat jejich autoritu v pravoslavném světě i v dobách mocenského úpadku státu.

Z poloviny 13. století pochází první texty, ve kterých se autorita bulharské vladařské instituce alespoň zběžně vymezuje ve vztahu k ostatním zemím křesťanského světa. Ve *Virginské listině*,¹⁸⁷ vydané carem Konstantinem Tichem Asenem, jsou pouze byzantští a bulharští vládcové nazýváni cary, zatímco srbský vládce Štěpán Nemanja (1196) je označen „pouze“ jako král,¹⁸⁸ stejně jako v dárcovském nápise nacházejícím se v Bojanském chrámu.¹⁸⁹ Nová pozice státu byla reflektována i v apokryfní literatuře. V pozdní redakci textu známého jako *Razumnik-Ukaz*, která pochází pravděpodobně z doby vlády Ivana Asena II.,¹⁹⁰ je Bulharsko postaveno naroveň „řeckému“ a „alamanskému“ carství, která jsou spolu s Bulharskem přiřazena k jednotlivým Božím podstatám.¹⁹¹ V *Pandechově prorockém vyprávění* z poloviny 13. století, ve kterém jsou vyslovována proroctví pro různá města a státy východního světa, se pak pouze v souvislosti s Bulhary a Byzantinci objevují pojmy car a carství.¹⁹²

K dalšímu posunu došlo v 70. letech 13. století. V roce 1273 byzantský císař Michael Paleolog (1258-1282) zahájil jednání o uzavření církevní unie, pomocí níž chtěl využít papeže k odvrácení útoku mocné koalice vedené Královstvím obojí Sicílie, která se proti němu utvořila. Dle zjištění Ivana Biljarského se těchto jednání aktivně zúčastnilo i Bulharsko,¹⁹³ což by popřelo dosud převažující tezi, že jeho postoj k unii byl hned ze začátku nesmiřitelně odmítavý. Michael Paleolog se ovšem rozhodl využít uzavření unie také proti svým pravoslavným soupeřům na Balkáně. Na druhém Lyonském koncilu (1274), kde k uzavření unie došlo, zpochybnil samostatnost bulharské a srbské církve, přičemž papež se k jeho nároku stavěl pozitivně. U Konstantina Ticha Asena nakonec převážil zamítavý postoj vůči

---

¹⁸⁷ Pravost listiny je však často zpochybňována. Pro jednotlivé hypotézy ohledně její pravosti viz ДАСКАЛОВА, Ангелина – РАЙКОВА, Мария. *Грамоти на българските царе*. София, 2005, s. 8-9.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 31.

¹⁸⁹ ДУЙЧЕВ, Иван. *Из старата българска книжнина 2: Книжовни и исторически паметници от второто Българско царство*. София, 1943, s. 55.

¹⁹⁰ ТЪПКОВА-ЗАИМОВА, Василка – МИЛТЕНОВА, Анисава. *Историко-апокалиптичната книжнина във Византия и в средновековна България*. София, 1996, s. 281.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 298.

¹⁹² Tamtéž, s. 246.

¹⁹³ Podle Biljarského o účasti Bulharů na jednání o uzavření unie s katolickou církví svědčí dopisy Girolama Masciho, pozdějšího papeže Mikuláše IV. Viz БИЛЯРСКИ, Иван. Животът и страданието на един български предстоятел от втората половина на XIII век. In ДАНЧЕВ, Георги (ed.). *Търновска книжовна школа. Т. 7. Търновската книжовна школа и християнската култура в източна Европа. Седми международен симпозиум, Велико Търново, 8-9 октомври 1999 г.* Велико Търново, 2002, s. 428. Ten v dopise papeži Řehoři X. zmiňuje ochotu Bulharů připojit se k unii a ve svém dopise patriarchovi Joakimovi III. z roku 1291 již jako papež zmiňuje, že sám Joakim (nejspíše z pověření patriarchy Iganita) v roce 1274 osobně v Blachernách v Konstantinopoli vyjádřil ochotu Bulharska připojit se k unii. Vydání dopisů spolu s jejich bulharským překladem se nachází v БИЛЯРСКИ, Иван – ИЛИЕВ, Илия. Пара Николай IV и българите. *Исторически преглед*, 1997, roč. 53, č. 5-6, s. 159-187.

unii, k čemuž nejspíše přispěly i události v Byzanci, které jej najednou stavěly do zcela jiné role. V Konstantinopoli se totiž vůči unii (ačkoliv byla uzavřena z ryze politických důvodů) zvedla nevídaná vlna odporu, k níž se přidala i Michaelova sestra Eulogie, matka bulharské carevny Marie (1269-1279). Eulogie svých kontaktů s dcerou hojně využívala a bulharský car a patriarcha se tak stali hlavní hybnou silou odporu proti unii. Právě oni dva byli v tu chvíli, kdy opora byzantského císaře padla, považováni za hlavní autority pravoslavného světa. O několik let později byl patriarcha Ignatij nazván v přípisku k evangeliu jako „*sloup pravé víry*“, ¹⁹⁴ což nejspíše reflektovalo právě jeho pevnou pozici při odporu vůči unii. Bulharské carství však nebylo jediným centrem odporu vůči unii a jeho výjimečná pozice byla kromě geografické blízkosti k Byzanci jistě dána i blízkými vazbami mezi Eulogií a carevnou Marií. Opatření proti Michaelu Paleologovi nepřekročila rámec politických machinací ¹⁹⁵ a nastupující vnitřní krize Bulharska Konstantinovi nakonec znemožnila v případě protiujunijské politiky jakoukoliv aktivní úlohu, čímž Konstantin ztratil šanci využít své překvapivě nabyté autority a pokusit se ji nějak teoreticky rozvinout. Prestižnějšího postavení v pravoslavném světě už se mu nemělo nikdy dostat.

V *Tarnovském evangeliu* z let 1272/1273 se poprvé objevuje přídomek Cařihrad v souvislosti s hlavním městem Tarnovem. ¹⁹⁶ Tento přídomek podtrhoval posun v myšlení Bulharů, kdy hlavní město se již stalo nejen fakticky, ale i ideově upevněným a nenahraditelným centrem bulharského carství. ¹⁹⁷ Z dob vlády Terterovců bohužel nejsou známy, až na dvě drobné výjimky, ¹⁹⁸ žádné prameny, které by nám umožnily si učinit představu o vývoji carské ideje v období jejich vlády.

---

¹⁹⁴ ДУЙЧЕВ, Иван. *Из старата българска книжнина 2: Книжовни и исторически паметници от второто Българско царство*. София, 1943, s. 279.

¹⁹⁵ Bulhaři se snažili proti Michaelu Palaiologovi získat jeruzalémského patriarchu a egyptského sultána, viz ЗЛАТАРСКИ, Васил. *История на българската държава през средните векове том 3: Второ българско царство. България при Асеневици (1187-1280)*. Трето фототипично издание. София, 2007, s. 536-537.

¹⁹⁶ ДУЙЧЕВ, Иван, Op. cit., s. 65.

¹⁹⁷ Podrobnější informace o roli Tarnova ve 14. století viz v АНДРЕЕВ, Йордан. *Търновската книжовна традиция и идеята за Третия Рим*. In РУСЕВ, Пеньо et al (edd.). *Търновска книжовна школа. Т. 3. Григорий Цамблак: Живот и творчество. Трети международен симпозиум Велико Търново, 12-15 ноември 1980*. София, 1984, s. 310-316. Nebo také v ТЪРКОВА-ЗАЙМОВА, Василка. *Търново между Ерусалим, Рим и Цариград (Идеята за престолен град)*. In ДАВИДОВ, Ангел et al (edd.). *Търновска книжовна школа. Т. 4. Културно развитие на българската държава в края на XII-XIV в. Четвърти международен симпозиум, Велико Търново, 16-18 октомври 1985 г.* София, 1985, s. 249-261.

¹⁹⁸ Jediné dvě originální písemné památky z doby Terterovců jsou nápis z doby Jiřího Tertera I. u skalních chrámů v Ivanovu a přípisek k *Štyřevangeliu Jiřího Tertera II.* ДУЙЧЕВ, Иван. *Из старата българска книжнина 2: Книжовни и исторически паметници от второто Българско царство*. София, 1943, s. 67.

4. 3. Vláda Ivana Alexandra a nástup hésychasmu: střet starých a nových myšlenek

Množství dochovaných pramenů významně narůstá až v období vlády Ivana Alexandra (1330-1371), kdy došlo k poslednímu zápasu o podobu carské ideje a o postavení carské instituce v křesťanském světě. V Bulharsku se střetl přirozený domácí vývoj carské ideje s novým byzantským myšlenkovým směrem, který významně ovlivnil byzantskou společnost a následně i celý pravoslavný svět, hésychasmem. Hésychasmus představuje asketický směr pravoslaví, jehož podstatou je mystické spojení s nestvořeným Božím světlem pomocí naprostého asketismu, odloučení se od světa a neustálou modlitbou ve specifické póze.¹⁹⁹ Hésychasté tak byli dle vlastních slov schopni dosáhnout sjednocení s Bohem, které bylo v křesťanské ideologii narušeno prvotním hříchem, ještě na tomto světě. Hésychasmus navazoval na starší tradice pravoslavného mnišského mysticismu, novinkou však bylo, s jakou vehemencí se začal prosazovat i mimo mnišské kruhy. Jeho faktickým zakladatelem byl byzantský mnich Řehoř Sinajský (60. léta 13. st. – 1346). Ze svého působiště na Sinaji se postupně přesunul na horu Athos, kde pobýval do roku 1335, kdy se spolu se svými učedníky uchýlil pod ochranu bulharského cara Ivana Alexandra do nově založeného Paroiského kláštera. Jedním z jeho učedníků byl i etnický Bulhar Teodosij Tarnovský (okolo 1300-1362/3), který měl sehrát klíčovou roli při šíření hésychasmu v Bulharsku. Důležité bylo, že i přes svůj důraz na askezi hésychasmus nevyklučoval, a dokonce i podporoval společenskou angažovanost. Tu si vynutil zápas, jenž se v Byzanci rozhořel v polovině 40. let 14. století. V roce 1335 kalábrijský mnich Barlaam začal psát řadu pojednání proti hésychastům. Setkal se s nimi při jedné ze svých návštěv Soluně,²⁰⁰ do které hésychastické učení pronikalo ze svého centra na hoře Athos. Obviňoval hésychasty především z mnohobožství, neboť podle něho Boží energie nemohly být nestvořené. Barlaam byl představitelem „racionalistického“ křídla byzantské teologie, které mystickou formou mnišství opovrhovalo a zdůrazňovalo nutnost vzdělání pro pochopení Boha.²⁰¹ Mluvčím hésychastů se stal soluňský metropolita

¹⁹⁹ Pro podrobnosti o hésychasmu viz např. АНГЕЛОВ, Димитър. *Българинът в средновековието: Светоглед, идеология, душевност*. Варна, 1985, s. 248-267.

²⁰⁰ ЗЛАТАРСКИ, Васил. *България през XIV век: Лекционен курс*. София, 2005, s. 122-123. Růžena Dostálová zmiňuje, že se Barlaam seznámil s hésychastickým učením přímo na Athosu. DOSTÁLOVÁ, Růžena. *Byzantská vzdělanost*. 2. vydání. Praha, 2003, s. 268.

²⁰¹ Toto křídlo však zdaleka nebylo jednotné. Ve filozofické rovině se dokonce názory jeho představitelů mohly zcela rozcházet, jak dokládá spor mezi Barlaamem a významným byzantským historikem Nikeforem Gregorou (1295-1360). Ačkoliv je Gregoras řazen mezi „racionalisty“, zcela odmítal Barlaamem propagovaný aristotelismus a ideje západní scholastiky. Sám stál za idejemi Platónovými. Viz DOSTÁLOVÁ, Růžena. *Op. Cit.*, s. 270-271. Oba však stáli v opozici vůči hésychasmu, neboť ten odmítal všechny filozofické směry a racionalismus jako celek. Viz DE LIBERA, Alain. *Středověká filosofie: Byzantská, islámská, židovská a latinská filosofie*. Praha, 2001, s. 56-57.

Řehoř Palamas (1296-1359). Ten se s Barlaamem přímo střetl v roce 1341 na koncilu v Konstantinopoli, který řešil otázku, zda Boží světlo, se kterým setkali Kristovi učedníci na hoře Tábor, bylo stvořené či nestvořené. Palamas a jeho příznivci (v literatuře někdy označovaní jako „Palamité“) dosáhli na koncilu vítězství a samotný Barlaam byl nucen odejít z Konstantinopole a vyhledat útočiště v Itálii, kde nakonec konvertoval ke katolicismu. V Byzanci však zůstalo mnoho dalších odpůrců hésychasmu, z nichž nejvýznamnějším byli Nikeforos Gregoras a Barlaamův učedník Akindios (1300-1348). Celý spor také záhy nabyl politického významu. Barlaam byl výborným znalcem západního světa a byl důležitou osobností u všech jednání císaře Andronika III. (1328-1341) s Římem. Jeho příznivci se povětšinou rekrutovali z řad příznivců dohody se Západem, ve které viděli jedinou možnost záchrany Byzance, zatímco hésychasté jakékoliv jednání odmítali a čistotu víry stavěli nade vše ostatní. Zároveň se obě strany angažovaly v právě probíhající vnitřní válce v Byzanci (1341-1347), mezi Janem VI. Kantakuzenem, který byl jednoznačným příznivcem hésychasmu, a regentskou radou zastupující nezletilého Jana V. Palaiologa, v čele s císařovou matkou Annou Savojskou. Ta naopak hledala oporu u Barlaamových příznivců. Po Kantakuzenově vítězství v roce 1347 definitivně převládl hésychasmus jako hlavní náboženský proud, což bylo potvrzeno na koncilu v roce 1351, kde bylo zároveň s definitivní platností odsouzeno Barlaamovo učení. Zároveň počínaje rokem 1347 byli hésychasté soustavně dosazováni i do funkce patriarchy, což bylo důležité i ve vztahu k okolním pravoslavným státům.²⁰² Již koncem 13. století je možné v Byzanci sledovat rostoucí význam instituce patriarchy, který šel ruku v ruce s neustále klesající prestiží instituce císařské, zaviněnou neustále se zhoršujícím mezinárodním postavením Byzance a neschopností císařů vymanit se z neustálých vnitřních krizí a vnitřních válek. Naproti tomu prestiž konstantinopolského patriarchy zůstávala nedotčena a byl to právě jeho úřad, který v první polovině 14. století postupně převzal úkol obhajovat univerzalistické poslání a autoritu říše, aniž by se však tato skutečnost odrazila ve vztahu mezi ním a císařskou institucí.²⁰³ Toto poslání však pod vlivem hésychastů prodělalo určitou proměnu. Poprvé v dějinách Byzance byla víra postavena zcela do popředí i na úkor byzantské imperiální myšlenky, byť to v žádném případě neznamenovalo, že by na ni Byzanc rezignovala. Hésychasté již ani teoreticky nepopírali právo ostatních pravoslavných států na nezávislou existenci a kladli důraz na jejich jednotu při upevňování pravoslavné víry zevnitř a její obranu proti nepřátelům zvenčí. Byzantský císař a konstantinopolský patriarcha již neměli představovat tolik vládnoucí, jako

²⁰² ZÁSTĚROVÁ, Bohumila et al. *Dějiny Byzance*. Praha, 1992, s. 319-320.

²⁰³ БАКАЛОВ, Георги. *Византия: Культурно-политически очерци*. София, 1993, s. 317.

spíše sjednocující prvek pravoslavného společenství. Takovému jednotě hésychasté podřizovali i obraz ideálního vladaře. Jeho role válečníka již měla být nasměrována pouze proti nevěřícím a odpůrcům oficiálního dogmatu. Válka proti jinému pravoslavnému vládci již byla spíše nutným zlem, kterému předcházelo selhání jednoho z panovníků.²⁰⁴ Zároveň byla výslovně zdůrazňována povinnost panovníka podporovat a chránit církev, a ačkoliv formálně panovníkova převaha nad církví zpochybněna nebyla, její autorita ve vztahu k panovnické moci posílila. Tyto ideje našly v Byzanci výraznou odezvu a vzhledem k postupu jejich představitelů na nejvyšší místa církevní hierarchie se brzy staly i oficiální doktrínou Byzantské říše. Do Bulharska se díky Řehoři Sinajskému a Teodosijovi Tarnovskému dostaly také poměrně brzy. Jiný Řehořův žák, konstantinopolský patriarcha Kalistos (1350-1354, 1355-1363/4), sepsal životy těchto dvou významných hésychastů, které byly přeloženy i do církevní slovanštiny, přičemž druhý z nich podává pozoruhodný obraz cara Ivana Alexandra.²⁰⁵ Ten je zde líčen jako takřka ideální vládce, plně oddaný víře a podpoře hésychasmu, jenž přesně plní své dvě hlavní úlohy, jež vládci dle hésychastů náležely: na popud Teodosije (nikoliv z vlastní iniciativy) bojuje proti heretikům pomocí církevních koncilů a svojí vojenskou mocí ochraňuje mnichy, které zároveň jako vzorný mecenáš štědře obdarovává. Autorita cara zůstává zdánlivě stejná, neboť je to on, kdo svolává koncily a kdo jim předsedá. Jedná však především na popud Teodosije, který pro něj v Kalistově životě představuje nezpochybnitelnou autoritu, které neváhá vždy ve všem vyhovět. Takový obraz Ivana Alexandra, jakožto ideálního hésychastického vládce, však dosti kontrastuje nejen s byzantskými prameny,²⁰⁶ ale také s bulharskými.

---

²⁰⁴ Typickým projevem této ideje je dílo původem bulharského hésychasty a žáka Evtimije Tarnovského, Grigorije Camblaka (1365-1420). V jeho díle *Život Štěpána Dečanského* je tento srbský král vládnoucí v letech 1321-1331 vylíčen jako skutečný milovník míru, který se svými křesťanskými sousedy, nevlastním bratrem Konstantinem a bulharským carem Michalem Šišmanem, bojuje pouze z donucení a ještě před bitvou se je snaží od boje odvrátit. Neboť válka je něco, co by mezi křesťanskými vladaři vůbec nemělo nastat. A když už je Štěpán k boji donucen, jeho soupeři jsou vždy s Boží pomocí poraženi a zabiti. Camblak ústy Štěpána jasně vyjadřuje myšlenku, že boj je přípustný pouze proti nevěřícím a ne mezi křesťanskými vládci navzájem. Text *Života Štěpána Dečanského* viz v ДАНЧЕВ, Георги et al. *Житие на Стефан Децански от Григорий Цамблак*. София, 1983, s. 97-113.

²⁰⁵ Bulharský překlad *Života Teodosije Tarnovského* viz v ИВАНОВА, Климентина. *Стара българска литература. Том 4: Житиенписни творби*. София, 1986, s. 443-467.

²⁰⁶ Ivan Alexandr je v historiografických dílech Nikefóra Gregory a císaře Jana VI. Kantakuzena zobrazen jako člověk, jehož jediným zájmem je získat z každé situace pro sebe co nejvíce výhod, bez ohledu na křesťanskou morálku a vladařské ctnosti. Ačkoliv Nikeforos Gregoras a Jan VI. stáli v zápase mezi „racionálním“ a hésychastickým proudem pravoslaví proti sobě, jejich charakteristika bulharského cara se překvapivě shoduje. Viz АНГЕЛЮВ, Петър. *България и българите в представите на византийциите: VII – XIV век*. София, 1999, s. 249-251.

V Bulharsku se sice asketické ideje hésychasmu nestřetly s idejemi Barlaamovými,²⁰⁷ ale představy hésychastů o uspořádání křesťanského světa zde narazily na domácí ideje cara a carství, jejichž vývoj směřoval zcela rozdílným směrem.

Když Ivan Alexandr nastoupil roku 1331 na trůn, pokračoval ve snaze započaté Ivanem Asenem II. najít pro Bulharsko co nejprestižnější místo v pravoslavném světě, a to i na úkor Byzantské říše. Obraz Ivana Alexandra v bulharském písemnictví je tak dosti vzdálen hésychastickému ideálu. V pochvale z roku 1337 (tj. dva roky poté, co přijal Řehoře Sinajského a jeho učedníky) je Ivan Alexandr veleben jako velký válečník, který je silou přirovnáván k Alexandru Velikému a vírou k císaři Konstantinovi.²⁰⁸ Hlavním důvodem k pochvale je jeho vítězství nad byzantským císařem, ačkoliv pochvala zřejmě reflektuje i jiná válečná tažení Ivana Alexandra především proti vnitřní opozici.²⁰⁹ Byzanc stále představovala soupeře, jehož pokošení bylo důvodem k oslavě panovníka a nepotřebovalo nějaké zvláštní ospravedlnění. Ačkoliv v dárcovské listině pro Zografský klášter na hoře Athos Ivan Alexandr stále respektuje postavení byzantského císaře jako ochránce Svaté hory,²¹⁰ jeho kurz vůči Byzanci byl spíše konfrontační, dokonce víc než za jeho předchůdců. Nejpozději od čtyřicátých let 14. století začal Ivan Alexandr prostřednictvím bulharské církve přímo zpochybňovat výsadní postavení konstantinopolského patriarchátu, na němž v té době ležel úkol obhajovat vedoucí postavení Byzance v pravoslavném světě. Bulharský patriarcha začal vystupovat jako nadstátní autorita v pravoslavné církvi, když otevřeně asistoval u vzniku srbského patriarchátu v roce 1346²¹¹ a v roce 1354 neváhal jmenovat dokonce kyjevského

---

²⁰⁷ Neexistují prameny, jež by v Bulharsku zaznamenaly boj mezi barlaamity a palamity podobný tomu, který proběhl v Byzanci. Barlaamovo učení bylo v Bulharsku pouze několikrát odsouzeno, aniž by však zdejší prameny zmiňovaly nějakou aktivitu Barlaamových příznivců. Viz např. odsouzení Barlaamitů v *Synodiku cara Borila*: ПОПРУЖЕНКО, Михаил. *Синодикъ царя Борила*. София, 1928, s. 95.

²⁰⁸ Pro text pochvaly viz ХОДОВ, Христов. *Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската Академия на науките*. София, 1969, s. 13-14. Český překlad v BECHYŇOVÁ, Věnceslava – HАУРТОВА, Zoe - DUJČEV, Ivan. *Zlatý věk bulharského písemnictví: Výbor textů od X. do počátku XV. století*. Praha, 1982, s. 268-271. Ke Konstantinu Velikému je Ivan Alexandr přirovnáván ještě v krátké pochvale tvořící doslov k *Londýnskému čtyřevangeliu* z roku 1355/6. Text pochvaly viz v ДУЙЧЕВ, Иван. *Из старата българска книжнина 2: Книжовни и исторически паметници от второто Българско царство*. София, 1943, s. 150-151. Pro český překlad viz BECHYŇOVÁ, Věnceslava – HАУРТОВА, Zoe - DUJČEV, Ivan. Op. cit., s. 272-273.

²⁰⁹ АНДРЕЕВ, Йордан. *България през втората четвърт на XIV век*. Велико Търново, 1993, s. 23-66.

²¹⁰ ДАСКАЛОВА, Ангелина – РАЙКОВА, Мария. *Грамоти на българските царе*. София, 2005, s. 37-40.

²¹¹ Srbský patriarchát v Peči vznikl z iniciativy Štěpána Dušana, který potřeboval mít patriarchu, aby mohl být korunován na císaře. Intronizaci srbského patriarchy provedl tarnovský patriarcha zcela proti vůli konstantinopolského patriarchy. Nový srbský patriarcha Joakimij pak ve Skopji korunoval Štěpána Dušana carem. Štěpánův titul však podle Vasila Zlatarského nepředstavoval nějaký specifický vývoj srbské vládařské ideje. Štěpán měl jednoznačně v úmyslu dobýt Konstantinopol a usednout na byzantský trůn. Navíc důsledně oddělil srbský královský titul od svého carského. Viz ЗЛАТАРСКИ, Васил. *България през XIV век: Лекционен курс*. София, 2005, s. 60-70.

metropolitu, ačkoliv ten byl dosud vždy podřízen pouze Konstantinopoli.²¹² Před takovouto výzvou konstantinopolští patriarchové ještě nestáli a neváhali se jí rozhodně postavit. S šířením hésychasmu v bulharském prostředí také získali důležitého spojence v osobě Teodosije Tarnovského. Teodosij se jednoznačně stavěl za jednotu pravoslavného světa zastřešenou konstantinopolským patriarchou. Právě na jeho stížnosti vůči tarnovskému patriarchovi reagoval patriarcha Kalistos ve svém známém dopisu bulharským mnichům, kde odsoudil projevy suverenity tarnovského patriarchátu a pokusil se dokázat jeho podřízenost Konstantinopoli. Terčem Kalistovy kritiky se však stal výhradně tarnovský patriarcha, o kterém se patriarcha příliš lichotivě nevyjadřuje ani v Teodosijově životě, avšak Ivan Alexandr jako by s jeho aktivitami neměl nic společného. Tato dvojakost přístupu vůči Bulharsku především reflektuje obdobnou dvojakost, s jakou se Ivan Alexandr stavěl k hésychastickému učení. K jeho náboženským ideám se stavěl jednoznačně pozitivně, o čemž svědčí jeho vytrvalá podpora Řehoře Sinajského i Teodosije Tarnovského i poté, co hésychastické hnutí nabralo i politický rozměr. Hésychastické ideje se objevují i v iluminacích známého *Tomičova žaltáře*, který byl pravděpodobně vytvořen na zakázku cara.²¹³ Idea sjednocení křesťanského světa kolem Konstantinopole však bulharskému carovi zůstávala cizí, i přes sílící nájezdy osmanských Turků, které již v polovině 14. století stály život dva jeho syny z prvního manželství.²¹⁴ Na mezinárodním poli se car pokoušel čelit Turkům pouze vágními pokusy o spojenectví s Byzancí, které se však na rozdíl od vzájemných válek nikdy reálně neuskutečnilo.²¹⁵ Tradice nezávislosti carské moci, která

---

²¹² Metropolita Kyjeva a vši Rusi v tu dobu oficiálně sídlil ve Vladimíru a fakticky od počátku 14. století v Moskvě. Bulharský patriarcha však jmenoval v Tarnovu metropolitu přímo do Kyjeva, který byl v té době již pod vlivem litevského velkoknížete Olgerda (1345-1377). Konstantinopolský patriarcha však nechal vysvětit kyjevským metropolitou moskevského kandidáta Alexeje, čímž začal dlouholetý konflikt mezi Litvou a Moskvou o to, kde má „ruský“ metropolita skutečně sídlit. V něm ani pozice Byzance nebyla jednoznačná, o čemž svědčí chování patriarchy Kalista, jenž jakoby ignoroval volbu svého předchůdce a na žádost Olgerda jmenoval do Kyjeva metropolitu. Jmenování kyjevského metropolity tarnovským patriarchou tak mělo spíše epizodní význam, svědčí však o vůli Ivana Alexandra při vhodné příležitosti zpochybnit autoritu Byzance v pravoslavném světě a pokoušet se ji nahradit. Viz OBOLENSKY, Dimitri. *Byzantium, Kiev and Moscow: A Study in Ecclesiastical Relations*. Tentýž (ed.). *Byzantium and the Slavs: Collected studies*. London, 1971, s. 35-45. Tentýž. *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe 500-1453*. London, 1974, s. 337-352. Pro text rozhodnutí konstantinopolského patriarchátu odsuzující jmenování kyjevského metropolity v Tarnovu a jeho bulharský překlad viz ГЮЗЕЛЕВ, Васил. *Извори за средновековната история на България (VII-XV в.) в австрийските ръкописни сбирки и архиви. Т. 1. Български, други славянски и византийски извори*. София, 1994, s. 172-174.

²¹³ МИЛТЕНОВА, Анислава, et al. *История на българската средновековна литература*. София, 2008, s. 506.

²¹⁴ Ivan Asen IV. padl v roce 1349 při boji s dvacetitisícovou tureckou armádou poblíž Sofie. Viz АНДРЕЕВ, Йордан. *България през втората четвърт на XIV век*. Велико Търново, 1993, s. 171-243. Michal Asen, nejstarší syn Ivana Alexandra a dědic trůnu, padl v boji s Turky v bitvě u Ichtimanu v roce 1352. АНГЕЛОВ, Димитър et al. *История на България. Том 3: Втора българска държава*. София, 1982, s. 346.

²¹⁵ První pokus o zastavení Turků byl uskutečněn až v roce 1351, kdy Jan VI. Kantakuzenos požádal Ivana Alexandra o finanční pomoc na udržování flotily, která by znemožnila Turkům dostat se před Galipolskou úžinu.

tvořila ústřední téma carské ideje prvních Asenovců, a idea bulharského cara, jako vladaře zcela rovnocenného byzantskému císaři v očích celého pravoslavného světa, tvořily stále ústřední motivy, jež ovlivňovaly jednání Ivana Alexandra a jež také tvořily jeho obraz v bulharském písemnictví po celé období jeho dlouhé čtyřicetileté vlády. Díky carově podpoře se však hésychastické učení v Bulharsku pevně usadilo a za vlády jeho syna Ivana Šišmana (1371-1395) se mohlo bez vážnějších problémů stát rozhodujícím myšlenkovým směrem, který významně ovlivnil bulharskou carskou ideu, přičemž do značné míry revidoval její dosavadní vývoj.

4. 4. Ivan Šišman a patriarcha Evtimij: Poslední proměny carské ideje pod vlivem hésychasmu

Přelom ve vývoji bulharské carské ideje nastal v roce 1375, kdy poslední bulharský car Ivan Šišman (1371-1395) jmenoval patriarchou nejvýznamnějšího představitele hésychastického učení v Bulharsku Evtimije Tarnovského. Dokumentů, které by osvětlovaly představy samotného cara o své roli ve světě, máme bohužel minimum.²¹⁶ Zato z pera patriarchy Evtimije se dochovalo na bulharské poměry výjimečné množství děl. Patriarcha Evtimij byl typickým příkladem hésychasty nacházejícího se ve vysoké církevní funkci. Svou bohatou literární činností se snažil upevňovat a podporovat silný pravoslavný stát v čele se silným vládcem, jenž by ho svou mocí ochránil proti všem nepřátelům a jenž by církvi naslouchal a podporoval ji. Tato idea silného státu však neměla v žádném případě narušovat jednotu pravoslavného světa, v jehož zájmu bylo, podle hésychastů, aby všechny státy, které jej tvoří, byly silné a jednotné. Jak správně poukazuje Ivan Lazarov, pro představitele hésychasmu vůbec nebylo důležité, ze které země pochází, neboť je navzájem nespojoval etnický původ, ale příslušnost ke stejnému společenství.²¹⁷ Stejně tak i jednotlivé pravoslavné státy byly součástí tohoto společenství, jehož jednotu se hésychasté (alespoň v teoretické rovině) snažili

---

Tuto žádost však Ivan Alexandr i přes počáteční pozitivní stanovisko nakonec odmítl. Následovalo ještě několik dalších pokusů, ale bez viditelného efektu. АНГЕЛЮВ, Петър. *Българско средновековие: Лекционен курс*. Второ издание. София, 2007, s. 74-78. Naopak ještě v letech 1364-1367 spolu císař Jan V. Paleolog a Ivan Alexandr válčili. Nejdříve o černomořská města a posléze o to, aby mohl císař Jan V. projít bulharským územím při svém návratu domů z Uher, v čemž se mu Ivan Alexandr snažil bránit. Viz АНДРЕЕВ, Йордан. *История на Второто българско царство: Курс лекции*. Велико Търново, 1997, s. 82-83.

²¹⁶ V tomto směru nám můžou sloužit pouze dvě dochované dárcovské listiny, kterými Ivan Šišman potvrzoval a rozšiřoval majetek Rilského a Vytošského kláštera. Ty se však svou ideovou náplní od listin Ivana Alexandra nijak výrazně neliší. Texty obou listin viz v ДАСКАЛОВА, Ангелина – РАЙКОВА, Мария. *Грамоти на българските царе*. София, 2005, s. 44-47.

²¹⁷ ЛАЗАРОВ, Иван. Индивидуалност и детерминация в творчеството и социалното поведение на писателите от търновската книжовна школа. *Търновска книжовна школа. Т. 5: Паметници, поетика, историография. Пети международен симпозиум, Велико Търново, 06-08 септември 1989 г.* Велико Търново, 1994, s. 510.

podporovat. Tyto ideje jsou bohatě odraženy i v Evtimijově díle, jehož významná část je adresována právě Ivanu Šišmanovi, popřípadě měla sloužit k upevnění státu.²¹⁸

Nejvýraznější průlom oproti dosavadní podobě carské instituce představuje nahrazení její ústřední ideje, již byla nezávislost bulharského cara. V Evtimijových dílech se hlavní ideou stává v hésychastickém duchu víra, které je podřízena jak role cara v rámci státu, tak jeho postavení v pravoslavném světě. V rámci carství tak bylo carovým hlavním úkolem udržovat jednotu víry, bojovat proti herezím a udávat příklad ostatním následovním církevních pravidel. V *Životě sv. Ivana Rilského* osvětluje Evtimij ústy svatého cara Petra omezení carské moci spočívající v nutnosti zabývat se světskými záležitostmi a zdůrazňuje nutnost úcty vládce k církvi.²¹⁹ Stejný přístup je patrný i v *Životě sv. Konstantina a Heleny*. Tam jsou zmíněny všechny hlavní úlohy, v nichž by měl ideální vládce při starosti o spásu svého lidu vystupovat. Konstantin je štědrý k církvi, zakládá chrámy,²²⁰ organizuje koncily kvůli obraně církevní jednoty²²¹ a brání víru proti nevěřícím nepřátelům.²²² Zároveň je Konstantin, jakožto ideální císař, připraven osobně chránit čistý obraz církve před očima vlastních poddaných.²²³ Georgi Dančev dokonce hovoří o ideji nadřazenosti duchovní moci nad mocí světskou.²²⁴ Tuto tezi s ním sdílejí i autoři nejnovější syntézy o dějinách bulharské středověké literatury, přičemž dodávají, že tato idea přímo souvisela se zdůrazněním mentorské role církve, jakožto nezpochybnitelné autority, které vždy naslouchá i car.²²⁵ V *Životě sv. Konstantina a Heleny* jsou církevní otcové na Nikájském koncilu pro císaře téměř posvátnými autoritami, kterým prokazuje maximální možnou úctu a nedělá nic, co by mělo symbolizovat jeho převahu nad členy sněmu.²²⁶ Nejpozoruhodnějším jevem spojeným se vztahem světské a duchovní moci v Evtimijových dílech je však důslednost, s jakou se autor vyhýbá ideji božského původu

---

²¹⁸ Přímo Ivanu Šišmanovi je adresováno *Pochvalné slovo sv. Konstantinovi a Heleně*, kde je na příkladě císaře Konstantina Velikého vyličena představa o ideálním křesťanském panovníkovi. Viz KALUŽNIACKI, Emil. *Werke des patriarchen von Bulgaren Euthymius (1359-1393)*. Wien, 1901, s. 145-146. V *Životě svatých Petky* se pak Evtimij zmiňuje, že byl o napsání tohoto díla požádán přímo carem. Viz Tamtéž, s. 60-61.

²¹⁹ Ze čtyř životů a čtyř pochval napsaných Evtimijem jsou až na dvě pochvalná slova (svatých Neděli a svatým Konstantinovi a Heleně) všechny věnovány světcům, jejichž ostatky byly uloženy v Tarnovu. Jejich sepsáním je patrná Evtimijova snaha posílit jejich kult a tím posílit i prestiž carova sídelního města a celého státu.

²²⁰ KALUŽNIACKI, Emil. Op. Cit., s. 137.

²²¹ Evtimij se samozřejmě věnoval především císařově roli na Nikájském koncilu. Viz Tamtéž, s. 120-124.

²²² Konstantinovy války s jeho konkurenty Maxentiem a Liciniem v boji o vládu nad říší jsou v životě interpretovány právě jako obrana křesťanů proti útlaku, jemuž byli těmito konkurenty vystavováni. Viz Tamtéž, s. 108-116.

²²³ Tamtéž, s. 125.

²²⁴ ДАНЧЕВ, Георги. Отношението на Евтимий Търновски към представителите на институция, отразено в житията и похвалните му слова. In БАЧКОВА, Кина (ed.). *Бог и цар в българската история*. Пловдив, 1996, s. 13.

²²⁵ МИЛТЕНОВА, Анислава, et al. *История на българската средновековна литература*. София, 2008, s. 528.

²²⁶ KALUŽNIACKI, Emil. Op. Cit., s. 121-122.

carské moci, která byla základem pro zdůvodnění převahy světské moci. Evtimij tuto ideu nikde nepopírá, ale daleko raději zdůrazňuje důležitou roli církve. Tuto ideu „převahy“ duchovní moci nad mocí světskou však nelze srovnávat s tou, jež působila v katolickém světě. Evtimij se v žádném případě nesnažil vyvolat rozpor mezi světskou a duchovní mocí či snad zpochybňovat carovu autoritu. Tradice jednoty cílů světské a duchovní moci pro něj zůstává nezpochybnitelná a důležitost této jednoty je naopak Evtimijem opakovaně zdůrazňována. Jelikož však Evtimij staví v hésychastickém duchu zájem víry nad vše ostatní, roste v jeho spisech i role církve, jakožto její vykladačky a strážkyně její čistoty.

Zájmem víry je u Evtimije podřízena i role cara jako válečníka, které věnuje značnou pozornost. To bylo nepochybně ovlivněno neustálým postupem osmanských Turků jihovýchodní Evropou. Ti se po vítězné bitvě na Marici v roce 1371²²⁷ stali pány prakticky celé Thrákie a během několika málo let připravili Bulhary o všechna území nacházející se na jih od Staré Planiny. Zároveň byl Ivan Šišman donucen stát se vazalem tureckého sultána. Na neustále se zhoršující situaci Bulharska reagoval v několika svých dílech i Evtimij. Ten vyzývá především svatého Ivana Rilského a svatou Petku Epibatskou, aby pomohli Ivanu Šišmanovi porazit jeho nepřátele²²⁸ a ochránili před nimi Tarnovo.²²⁹ Důležitost, jakou Evtimij přičítá vládcově starosti o vojsko, je také jasně patrná v *Životě sv. Konstantina a Heleny*.²³⁰ V *Životě sv. Ivana Rilského* pak ještě světec nabádá svatého cara Petra, aby své bohatství použil mimo jiné i na vybudování silného vojska,²³¹ což lze chápat i jako nepřímý apel na samotného Ivana Šišmana. I v případě této role vládce hraje prvořadý význam víra. Případné vítězství nad nepřáteli není očekáváno díky válečnickým schopnostem cara, ale díky přímlově světců u Krista, jenž jako jediný má moc rozhodnout boj s nevěřícími v carův prospěch.²³² Boj proti Turkům jinak nepotřeboval v očích Evtimije žádné zvláštní zdůvodnění, obzvláště když to byli právě oni, kdo byli útočníky. Zajímavá je ovšem Evtimijova reflexe válek Bulharska s Byzancí. Sřety těchto dvou států reflektuje Evtimij při

---

²²⁷ V této bitvě byla křesťanská armáda vedená srbským králem Vukašinem a despotou Uglešou Turky překvapena a zcela zlikvidována. Podle Jordana Andreeva měla rozhodující význam, neboť dle jeho názoru již pak nebylo v silách pravoslavných států Turky z jihovýchodní Evropy vytlačit. Viz АНДРЕЕВ, Йордан. *История на Второто българско царство: Курс лекции*. Велико Търново, 1997, s. 84.

²²⁸ KALUŽNIACKI, Emil. *Werke des patriarchen von Bulgaren Euthymius (1359-1393)*. Wien, 1901, s. 26.

²²⁹ Tamtéž, s. 74. Tato role svaté Petky není vůbec náhodná. Ivan Biljarski upozorňuje na specifický význam kultu svaté Petky jako ochránkyně Tarnova. Její kult totiž nejen v tomto ohledu podle autora do značné míry plnil funkce mariánského kultu v Konstantinopoli a pro stát a jeho vládce tak svatá Petka představovala nejvýznamnější ze všech tarnovských svatých. Viz БИЛЯРСКИ, Иван. *Покровители на Царството: Св. цар Петър и св. Параскева-Петка*. София, 2004, s. 43-102.

²³⁰ Starost o vojáky je u Konstantina však čistě duchovního rázu, když nabádá vojáky, aby se vždy před bitvou modlili k Bohu. Viz KALUŽNIACKI, Emil. Op.Cit., s. 135-136.

²³¹ Tamtéž, s. 19.

²³² Tamtéž, s. 136.

vyprávění o činech carů Asena I. a Kalojana. Již v případě Ivana Asena II. patriarcha tiše pomíjí válku s Teodorem Komnenem. Ze všech Evtimijových textů prosvítá hésychastická idea, že válka mezi pravoslavnými zeměmi je něco nepatřičného. Boje Asena I. a Kalojana proti Byzanci jsou ospravedlňovány pouze proto, že napravují minulé křivdy a naplňují Boží vůli, která o nutnosti obnovit bulharský stát dle Evtimije i dřívějších autorů rozhodla. Mezi Tarnovem a Konstantinopolí mohly jen těžko vznikat nějaké územní spory, neboť od roku 1369 byly obě země od sebe odděleny územím dobytým Turky. Omezení obrazu Byzance jako nepřitele pouze na dobu krátce po obnovení bulharského státu však může souviset i s Evtimijovou představou o roli Bulharska v pravoslavném světě.

V Evtimijových dílech se poprvé v historii druhého bulharského carství přestalo zpochybňovat (byť jen nominální) privilegované postavení Byzance a patriarcha se naopak pokusil vřadit Bulharsko do hésychastické představy o jeho místě mezi ostatními státy. Tam byla Bulharsku vyhrazena druhá nejvýznamnější pozice hned po Byzanci. Tato představa se objevuje už u patriarchy Kalista, který v *Životě Teodosije Tarnovského* nazývá Tarnovo městem „*druhým podle slov i ve skutečnosti po Konstantinově městě*“.²³³ Stejná idea se objevuje i u Evtimije v jeho *Službě sv. císařovně Teofano*. V ní je Konstantinopol dokonce „ústý“ samotného Tarnova nazvána „*vládnoucím městem*“ a „*matkou měst*“,²³⁴ což svědčí o výsadním postavení, jaké jí Evtimij přikládá. Tyto formulace odpovídají procesu, který Ivan Biljarski popisuje jako „*konsolidaci pravoslavného společenství okolo Konstantinopole v posledních desetiletích před ovládnutím Balkánu Osmany*“.²³⁵ Zároveň Evtimij, na rozdíl od svých předchůdců, v *Instrukci k vedení liturgie svatého Jana Zlatoústého* uvádí i nutnost vzpomínat jméno ekumenického (konstantinopolského) patriarchy při bohoslužbě, a to dokonce před patriarchou tarnovským,²³⁶ čímž jasně přiznává (byť jen formální) podřízenost konstantinopolskému patriarchátu, o kterou tolik usiloval patriarcha Kalistos. U Evtimije nenacházíme žádné přímé srovnání byzantského a bulharského vládce, ale při srovnání pozice sídelních měst obou zemí a přiznání primátu konstantinopolského patriarchy je zřejmé, že Evtimij byl přesně v hésychastickém duchu připraven zahrnout tradici nezávislosti a suverenity Bulharska. Role Bulharska měla být výjimečná, avšak nikoliv nejvyšší či rovnocenná byzantské. Bulharský car by tak v rámci takové koncepce byl skutečně „synem“,

---

²³³ ИВАНОВА, Климентина. *Стара българска литература. Том 4: Житиенписни творби*. София, 1986, s. 446.

²³⁴ KALUŽNIACKI, Emil. *Werke des patriarchen von Bulgaren Euthymius (1359-1393)*. Wien, 1901, s. 274-275. Interpretaci služby viz v БИЛЯРСКИ, Иван. *Покровители на Царството: Св. цар Петър и св. Параскева-Петка*. София, 2004, s. 63-69.

²³⁵ Tamtéž, s. 66.

²³⁶ KALUŽNIACKI, Emil. Op. Cit., s. 300.

či „mladším bratrem“ byzantského cara, za kterého jej tento vládce vždy považoval a čemu se předchozí bulharští carové vždy bránili. Je pozoruhodné, že tuto myšlenku dokázal Evtimij v Bulharsku prosazovat do té míry, že se proti ní car (pokud můžeme soudit z dochovaných pramenů) přinejmenším nepostavil.²³⁷ Dopady tureckých dobovačných tažení již nejspíše byly tak očividné, že prolomení staré tradice se značné části bulharské elity nejspíše jevilo jako menší zlo než roztržičnost křesťanského světa, která v předchozích desetiletích hladký průnik osmanských Turků do jihovýchodní Evropy umožnila. Navíc idea jednoty mohla bulharskému carovi konvenovat i ve smyslu zvrácení procesu fragmentace jednotlivých států, která v druhé polovině 14. století postihla jak Bulharsko, tak Srbsko a Byzanc, a která organizaci jakéhokoliv odporu proti Turkům ještě více komplikovala.²³⁸ Avšak zatímco v Byzanci se imperiální myšlenka i přes všechny okolnostmi vynucené kompromisy udržela až do samotného zániku říše, bulharský vývoj je specifický opuštěním hlavní myšlenky spjaté s carskou institucí a faktickou negací jejího předchozího vývoje. I tento jev byl jistě do značné míry způsoben neustále se horšící situací Bulharska, zároveň však svědčí o tom, že vývoj carské ideje v předchozích letech nedokázal dospět do stádia, kdy by bulharská carská idea byla naplněna specifickým posláním potvrzujícím její jedinečnost a výjimečné postavení v pravoslavném světě. Na této skutečnosti měl nepochybně vliv konfrontační charakter carské ideje, kterou bulharští vládcové až do nástupu hésychasmu nebyli schopni vymanit z orientace na zpochybňování univerzální autority Byzance a na představě bulharského cara jako vládce ve všech směrech rovnocenného s byzantským císařem. Změna tohoto kurzu, kterou hésychasmus přinesl, byla nakonec násilně ukončena osmanskými Turky, kteří v letech 1393-1396 zničili poslední zbytky bulharské nezávislosti²³⁹ a na rozdíl od ostatních pravoslavných států zlikvidovali bulharské elity natolik důsledně, že bulharská státní myšlenka po příštích několika staletí nezůstala ničím víc než neurčitou pamětí, uchovávanou v balkánském folklóru, a zájmem několika málo jednotlivců.

---

²³⁷ V *Rilské listině* Ivan Šišman v tradičním duchu poukazuje na božský původ své moci a ani v jiných ohledech se její charakter neliší od listin dřívějších. Viz ДАСКАЛОВА, Ангелина – РАЙКОВА, Мария. *Грамоти на българските царе*. София, 2005, s. 44-46. S dostupným množstvím pramenů však není možné určit, zda Ivan Šišman přímo hésychastické ideje přijal nebo je pouze toleroval, aniž by se nějak dotkly jeho představy o carské instituci.

²³⁸ Srbské carství se začalo rozpadat prakticky hned po smrti Štěpána Dušana v roce 1355. Viz ŠESTÁK, Miroslav et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*. 2. vydání. Praha, 2009, s. 71-72. Stejný osud postihl i onu trochu území, která ještě zůstávala Byzanci. Ty byly fakticky rozparcelovány jako apanáže mezi jednotlivé členy vládnoucího rodu Paleologů a jejich podřízenost ústřední moci v Konstantinopoli často byla pouze formální. Viz ZÁSTĚROVÁ, Bohumila et al. *Dějiny Byzance*. Praha, 1992, s. 311-312.

²³⁹ V roce 1396 bylo Turky obsazeno Vidinské carství, jeden ze dvou státních útvarů, které se odštěpily od Bulharska během vlády Ivana Alexandra. Dobružský despotát byl dobyt již v roce 1393. Viz RYCHLÍK, Jan et al. *Dějiny Bulharska*. 2. vydání. Praha, 2000, s. 134-135.

Závěr

Na základě uvedených zjištění je nyní možné odpovědět na otázky vytyčené v úvodu práce. Tradice prvního bulharského státu hrála nepochybně významnou roli identifikační, neboť umožnila druhému bulharskému carství odůvodnit v ideologické rovině svůj vznik, vztáhnout se ke starší tradici a vymezit se vůči svému okolí. Jelikož však tradice prvního bulharského carství zůstala jen mlhavou vzpomínkou, o čemž svědčí způsob, jakým jsou první bulharský stát a jeho vládcí reflektováni v bulharském písemnictví 13. a 14. století, zůstalo její působení značně omezené. Z prvního bulharského státu Asenovci sice převzali ústřední ideu nezávislosti bulharské carské moci na Byzanci, další vývoj této ideje ve 13. a 14. století však již probíhal zcela nezávisle na starší tradici. Její podrobnější podoba nejspíše v Bulharsku již ani nebyla známa, o což dosvědčuje především omezená role, jakou vládcí prvního bulharského státu v bulharském písemnictví 13. a 14. století hráli. Daleko větší význam pro vývoj druhého bulharského carství hrála Byzanc. Ta nebyla pouze státem, jehož institucionální podobu přijalo druhé bulharské carství hned po svém vzniku, ale představovala i neustálý vzor pro bulharskou carskou ideu a pro konkrétní podobu carské instituce. Snaha konfrontovat autoritu Byzance v pravoslavném světě, která započala za vlády Ivana Asena II., tak omezovala nejen vývoj vnějších znaků bulharské carské instituce, ale i podobu samotného státu. Ten se bulharští carové neustále snažili co nejvíce připodobnit byzantskému modelu. Bulharský vývoj s sebou nutně nesl jistá specifika, jako například vztah k vládnoucímu rodu, roli přenášení ostatků do centra carství nebo vnímání církevní unie s Římem jako dovršení „ideálního“ byzantského modelu státu, nikdy se však nezpronevřil svému základnímu cíli, kterým byla snaha, co nejvíce připodobnit bulharský stát ideální byzantské *taxis*. Tento vývoj měl za následek rezignaci carů na pokusy o vlastní originální vývoj bulharského státu a omezování řešení problémů souvisejících s carskou institucí na pouhé kopírování byzantského modelu. To fakticky znemožnilo vývoj vlastní vladařské ideje, která by se mohla rozvíjet nezávisle na Byzanci i ve chvíli, kdy nemohla zaujmout její místo. To vedlo k tomu, že žádná tradice nemohla hrát při formování bulharské carské ideje stálou roli, a tak nakonec i nejstálější a nejtrvalejší tradice nezávislosti bulharského cara na Byzanci mohla být odvržena nástupem myšlenkového směru, který se stal určujícím pro dění v Byzantské říši. Bylo by však chybou chápat tuto absenci originálního vývoje negativně, neboť dnešní důraz na originalitu byl středověkému světu cizí. Ačkoliv Bulhaři nedokázali napodobit své byzantské protějšky zcela, jejich schopnost pochopit a zpracovat komplexní ideový systém spojený

s byzantskou císařskou institucí svědčí o vyspělosti jejich politického myšlení. Schopnost absorbovat byzantské ideje spjaté s císařem a císařstvím, zpracovat je a pomocí originálních děl i překladů je předávat větší části pravoslavného světa, měla nakonec pro vývoj ideje vládce a říše v pravoslavném světě mnohem větší význam než samotná specifika bulharské carské ideje. Snaha co nejvíce se připodobnit byzantským vládcům, tak zůstává zároveň nejdůležitější tradicí, kterou po sobě druhé bulharské carství zanechalo pravoslavnému světu i po svém zániku. Zároveň představovala jeho největší specifikum, které dnes činí druhé bulharské carství v rámci států středověké Evropy výjimečným.

Resumé

The topic of this Bachelor's Thesis is the czarist idea in the Second Bulgarian Empire, its main topics, sources and development.

The first chapter describes the role of the Byzantine empire during the Comneni period and the role of the First Bulgarian Empire for the formation of the czarist idea during the uprising of the Asen brothers in 1185. The idea of continuity with the First Bulgarian empire was the most important factor in uprising, which legitimized it and differentiated it from feudal uprisings, which were quite common in the end of Comneni period, and facilitated very quick consolidation of the empire. On the other hand, the new state clearly continued in traditions of the Comnenian Byzance, including state institutions and terms in society.

The second chapter concentrates on the several specific problems connected with the czarist institution in the Second Bulgarian Empire and the sources, which influenced them: 1) Sacralisation of the institution 2) Problems connected with dynasty and succession and their solution 3) Building of the center of empire and ideas connected with it.

The third chapter acquaints reader with problems connected with the church question, which had a great significance for development of czarist idea. It explains the relation between state and church in the Byzantine Empire, which existed also in the Second Bulgarian Empire and the actions, which Bulgarian rulers used for getting independent patriarchate, which was necessary for the ideal model of orthodox Christian empire. It also describes influence of the success of these actions on the future development of the Bulgarian czarist idea.

The fourth and final chapter attempts to describe development of the image of Bulgarian czars in the Bulgarian literature of 13th and 14th century. It concentrates on the crucial moments, which changed the image of the czars and the images about their role in Christian world.

The conclusion of this Bachelor's thesis is that the czarist idea in the Second Bulgarian Empire was so influenced by its Byzantine model that it resigned for its own independent development. Bulgarian czars wanted to possess the same authority as their Byzantine counterparts and for this reason they followed Byzantine model of state and ruler as much as they could. The traditions connected with rulers of the First Bulgarian Empire, was badly conserved and they have only little impact on the czarist idea in the Second Bulgarian Empire, excluding tradition of the independence of Bulgarian ruler on his Byzantine counterpart. The fact that with arrival of the hesychasm Bulgarians abandoned even this idea, clearly witnesses about the great influence of the Byzantine ideas on Bulgarian society.

Seznam pramenů a literatury

Prameny

- БИЛЯРСКИ, Иван – ИЛИЕВ, Илия. Пара Николай IV и българите. *Исторически преглед*, 1997, гоџ. 52, џ. 5-6, s. 159-187.
- ВОЙНОВ, Михаил et al (edd.). *Гръцки извори за българската история VIII*. София, 1969.
- ВОЙНОВ, Михаил et al (edd.). *Гръцки извори за българската история XI*. София, 1983.
- ДАСКАЛОВА, Ангелина – РАЙКОВА, Мария. *Грамоти на българските царе*. София, 2005. ISBN 954-322-034-4.
- ДАНЧЕВ, Георги et al. *Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак*. София, 1983.
- ДУЙЧЕВ, Иван. *Из старата българска книжнина 1: Книжовни и исторически паметници от първото Българско царство*. София, 1943.
- ДУЙЧЕВ, Иван. *Из старата българска книжнина 2: Книжовни и исторически паметници от второто Българско царство*. София, 1943.
- ДУЙЧЕВ, Иван et al (edd.). *Латински извори за българската история III*. София, 1965.
- ДУЙЧЕВ, Иван. Преписката на папа Инокентия III с българите. *Годишникъ на Софийския университетъ: Историко-филологически факултетъ*, 1942, гоџ. 38.
- ГЮЗЕЛЕВ, Васил. *Извори за средновековната история на България (VII-XV в.) в австрийските ръкописни сбирки и архиви. Т. 1. Български, други славянски и византийски извори*. София, 1994. ISBN 954-07-0297-6. ISBN 954-07-0766-8.
- ХОДОВ, Христов. *Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската Академия на науките*. София, 1969.
- ИВАНОВ, Йордан. *Български старини из Македония*. Второ допълнено издание. София, 1931.
- ИВАНОВ, Йордан. Жития на св. Иван Рилски. *Годишникъ на Софийския университетъ I: Историко-филологически факултетъ*, 1936, гоџ. 32.
- KALUŹNIACKI, Emil. *Werke des patriarchen von Bulgaren Euthymius (1359-1393)*. Wien, 1901.
- КУЕВ, Куйо. *Черноризец Храбър*. София, 1967.
- КОЖУХАРОВ, Стефан. Неизвестен летописен разказ от времето на цар Иван Асен II. *Литературна мисъл*, 1974, гоџ. 18, џ. 2, s. 123-135.
- МЕЧЕВ, Константин. *Григорий Цамблак*. София, 1969.

ПОПРУЖЕНКО, Михаил. *Синодикъ царя Борила*. София, 1928.

ТЪПКОВА-ЗАИМОВА, Василка – МИЛТЕНОВА, Анисава. *Историко-апокалиптичната книжнина във Византия и в средновековна България*. София, 1996. ISBN 954-07-0766-8.

Literatura

АВДЕВ, Стоян. *Българските средновековни монети*. София, 2007. ISBN 978-954-91635-3-7.

АЛЕКСИЕВ, Йордан. Образоването на столичното население. In ДАВИДОВ, Ангел et al (edd.). *Търновска книжовна школа. Т. 4. Културно развитие на българската държава в края на XII-XIV в. Четвърти международен симпозиум, Велико Търново, 16-18 октомври 1985 г.* София, 1985, s. 360-365.

АЛЕКСИЕВ, Йордан. За светците – покровители на столичния Търнов (Опит за локализация на църквите, в които са се пазели мощите им). In ДАНЧЕВ, Георги (ed.). *Търновска книжовна школа. Т. 7. Търновската книжовна школа и християнската култура в източна Европа. Седми международен симпозиум, Велико Търново, 8-9 октомври 1999 г.* Велико Търново 2002, s. 411-426. ISBN 954-524-339-2.

АЛЕКСИЕВ, Йордан. За мястото и датата на църковните събори в Търново. In БАЧКОВА, Кина (ed.). *Бог и цар в българската история*. Пловдив, 1996, s. 140-144. ISBN 954-577-019-8.

ALEXANDER, Paul. The Strength of Empire and Capital as Seen Through Byzantine Eyes. *Speculum: A Journal of Medieval Studies*, 1962, год. 37, ъ. 3, s. 339-357.

АНГЕЛОВ, Димитър. *Българинът в средновековието: Светоглед, идеология, душевност*. Варна, 1985.

АНГЕЛОВ, Димитър. *Из средновековното ни минало*. София, 1990.

АНГЕЛОВ, Димитър et al. *История на България. Том 2: Първа българска държава*. София, 1981.

АНГЕЛОВ, Димитър et al. *История на България. Том 3: Втора българска държава*. София, 1982.

АНГЕЛОВ, Петър. *България и българите в представите на византийците: VII – XIV век*. София, 1999. ISBN 954-607-223-0.

АНГЕЛОВ, Петър. *Българско средновековие: Лекционен курс*. Второ издание. София, 2007. ISBN: 978-954-796-023-7.

АНДРЕЕВ, Йордан. *България през втората четвърт на XIV век*. Велико Търново, 1993.

АНДРЕЕВ, Йордан. Две хронологически изправки към епохата на цар Иван Александър: Кога Иван Александър е стъпил на българския престол и през коя година се е състоял съборът против богомилите и евреите. In ДАВИДОВ, Ангел et al (edd.). *Търновска книжовна школа. Т. 4. Културно развитие на българската държава в края на XII-XIV в. Четвърти международен симпозиум, Велико Търново, 16-18 октомври 1985 г.* София, 1985, s. 302-309.

АНДРЕЕВ, Йордан. *История на Второто българско царство: Курс лекции.* Велико Търново, 1997. ISBN 954-427-217-6.

АНДРЕЕВ, Йордан. Кой е „багренородният“ цар Михаил от скалния надпис при село Рояк, Провадийско?. In ДАНЧЕВ, Георги (ed.). *Търновска книжовна школа. Т. 5: Паметници, поетика, историография. Пети международен симпозиум, Велико Търново, 06-08 септември 1989 г.* Велико Търново, 1994, s. 441-453 1994.

АНДРЕЕВ, Йордан. Търновската книжовна традиция и идеята за Третия Рим. In РУСЕВ, Пеньо et al (edd.). *Търновска книжовна школа. Т. 3. Григорий Цамблак: Живот и творчество. Трети международен симпозиум Велико Търново, 12-15 ноември 1980.* София, 1984, s. 310-316.

АНДРЕЕВ, Йордан – ЛАЗАРОВ, Иван – ПАВЛОВ, Пламен. *Кой е кой в средновековна България.* София, 1994. ISBN 954-01-0476-9.

АТАНАСОВ, Георги. Севастократори и деспоти в Средновековна България – личности, инсигнии, костюми. In ДАНЧЕВ, Георги (ed.). *Търновска книжовна школа. Т. 7. Търновската книжовна школа и християнската култура в източна Европа. Седми международен симпозиум, Велико Търново, 8-9 октомври 1999 г.* Велико Търново, 2002, s. 467-494. ISBN 954-524-339-2.

АТАНАСОВ, Георги. За владетелските инсигнии на първите Асеновци. In ДАНЧЕВ, Георги (ed.). *Търновска книжовна школа. Т. 6. Българската литература и изкуство от търновския период в историята на православния свят. Шести международен симпозиум, Велико Търново, 26-28 септември 1994 г.* Велико Търново 1999, s.357-377. ISBN 954-524-214-0.

БАКАЛОВ, Георги. *Средновековният български владетел: Титулатура и иснигии.* Второ издание. София, 1995. ISBN 954-426-109-5.

БАКАЛОВ, Георги. *Византия: Културно-политически очерци.* София, 1993.

BECHYŇOVÁ, Věnceslava – HAUPTOVÁ, Zoe - DUJČEV, Ivan. *Zlatý věk bulharského písemnictví: Výbor textů od X. do počátku XV. století.* Praha, 1982.

БЕШЕВЛИЕВ, Веселин. *Първобългарите: История, бит и култура*. Пловдив, 2008. ISBN 978-954-91983-2-4.

БИЛЯРСКИ, Иван. *Институциите на средновековна България: Второ българско царство (XII-XIV век)*. София, 1998.

БИЛЯРСКИ, Иван. *Покровители на Царството: Св. цар Петър и св. Параскева-Петка*. София, 2004. ISBN 954-488-050-X.

БИЛЯРСКИ, Иван. Животът и страданието на един български предстоятел от втората половина на XIII век. In ДАНЧЕВ, Георги (ed.). *Търновска книжовна школа. Т. 7. Търновската книжовна школа и християнската култура в източна Европа. Седми международен симпозиум, Велико Търново, 8-9 октомври 1999 г.* Велкио Търново 2002, s. 427-434. ISBN 954-524-339-2.

БОЖИЛОВ, Иван – КОЖУХАРОВ, Стефан. *Българска литература и книжнина през XIII век*. София, 1987.

БОЖИЛОВ, Иван. *Седем етюда по Средновековна история*. София, 1995. ISBN 954-426-106-0.

БОЖИЛОВ, Иван. *Цар Симеон Велики (893-927): Златният век на Средновековна България*. София, 1983.

БОЖИЛОВ, Иван. *Фалилията на Асеневици: Генеалогия и просопография*. София, 1985.

ДАНЧЕВ, Георги. Отношението на Евтимий Търновски към представителите на институцията, отразено в житията и похвалните му слова. In БАЧКОВА, Кина (ed.). *Бог и цар в българската история*. Пловдив, 1996, s. 13-19. ISBN 954-577-019-8.

ЧОКОЕВ, Иван – ТОТЕВ, Константин. Еврейската общност в Търново и църковният събор от 1359 г. In ДАНЧЕВ, Георги (ed.). *Търновска книжовна школа. Т. 6. Българската литература и изкуство от търновския период в историята на православния свят. Шести международен симпозиум, Велико Търново, 26-28 септември 1994 г.* Велкио Търново 1999, s.523-528. ISBN 954-524-214-0.

ЧОКОЕВ, Иван. За облеклото в творбите на Патриарх Евтимий. In ДАНЧЕВ, Георги (ed.). *Търновска книжовна школа. Т. 7. Търновската книжовна школа и християнската култура в източна Европа. Седми международен симпозиум, Велико Търново, 8-9 октомври 1999 г.* Велкио Търново 2002, s. 531-542. ISBN 954-524-339-2.

DE LIBERA, Alain. *Středověká filosofie: Byzantská, islámská, židovská a latinská filosofie*. Praha, 2001. ISBN 80-7298-026-2.

DOSTÁLOVÁ, Růžena. *Byzantská vzdělanost. 2. vydání*. Praha, 2003. ISBN: 80-7021-409-0.

ГЮЗЕЛЕВ, Васил. *Папството и българите през средновековието: IX-XIV век*. Пловдив, 2009. ISBN 978-954-91983-4-8.

ХАРИТОНОВ, Христо. Християнски мотиви в българските монети от XII-XIV век. In ДАНЧЕВ, Георги (ed.). *Търновска книжовна школа. Т. 7. Търновската книжовна школа и християнската култура в източна Европа. Седми международен симпозиум, Велико Търново, 8-9 октомври 1999 г.* Велкио Търново 2002, s. 441-446. ISBN 954-524-339-2.

ИВАНОВА, Албена. „Синодикът” на цар Борил и „Законикът” на крал Душан – образци на правната култура на южните славяни. In ДАНЧЕВ, Георги (ed.). *Търновска книжовна школа. Т. 6. Българската литература и изкуство от търновския период в историята на православния свят. Шести международен симпозиум, Велико Търново, 26-28 септември 1994 г.* Велкио Търново 1999, s.379-384. ISBN 954-524-214-0.

ИВАНОВА, Климентина. *Стара българска литература. Том 4: Житиенписни творби*. София, 1986.

ИВАНОВА-МИРЧЕВА, Дора. „Героманов сборник” – български писмен паметник от X век в препис от 1359 г. *Български език: орган на Института за Български език при Българската академия на науките*. 1965, гоџ. 21, џ. 5, s. 316.

ЮРКОВА, Йорданка – ПЕНЧЕВ, Владимир. *Български средновековни печати и монети*. София, 1990.

LAIUO, Angeliki. *Constantinopole and the Latins: The Foreign Polici of Andronicus II 1282-1328*. Massachusetts, 1972.

ЛАЗАРОВ, Иван. Индивидуалност и детерминация в творчеството и социалното поведение на писателите от търновската книжовна школа. In ДАНЧЕВ, Георги (ed.). *Търновска книжовна школа. Т. 5: Паметници, поетика, историография. Пети международен симпозиум, Велико Търново, 06-08 септември 1989 г.* Велико Търново, 1994, s. 505-514.

МАТАНОВ, Христо. Света гора и политическите отношения между балканските държави през третата четвърт на XIV в. In РУСЕВ, Пеньо et al (edd.). *Търновска книжовна школа. Т. 3. Григорий Цамблак: Живот и творчество. Трети международен симпозиум Велико Търново, 12-15 ноември 1980*. София, 1984, s. 353-358.

МИЛТЕНОВА, Анислава, et al. *История на българската средновековна литература*. София, 2008. ISBN 978-954-321-466-2.

MIRKOVIČ, Lazar. *Pravoslávna liturgika*. Prešov, 2001. ISBN 80-8068-079-5.

NAXIDOU, Eleonora. An Aspect of the Medieval History of the Archibishopric of Ohrid: its Connection with Justiniana Prima. *Byzantinoslavica: Revue internationale des études byzantines*, 2006, roč. 64, s. 153-167.

НИКОЛОВА, Бистра. Историческата личност в Българската агиография от XII-XIV век. In ДАНЧЕВ, Георги (ed.). *Търновска книжовна школа. Т. 6. Българската литература и изкуство от търновския период в историята на православния свят. Шести международен симпозиум, Велико Търново, 26-28 септември 1994 г.* Велико Търново, 1999, s. 385-392. ISBN 954-524-214-0.

НИКОЛОВА, Бистра. Цар Петър и характерът на неговия култ. *Paleobulgarica/Старобългаристика*, 2009, roč. 33, č. 2, s. 63-78.

НИКОЛОВА, Бистра. Управлението на първите Асеновци, отразено в агиографските паметници на Търновската книжовна школа. In ДАВИДОВ, Ангел et al (edd.). *Търновска книжовна школа. Т. 4. Културно развитие на българската държава в края на XII-XIV в. Четвърти международен симпозиум, Велико Търново, 16-18 октомври 1985 г.* София, 1985, s. 270-277.

НИКОЛОВА, Бистра. За т. нар. „родословно дърво” от църквата при с. Беренде (Софийско). In ДАНЧЕВ, Георги (ed.). *Търновска книжовна школа. Т. 7. Търновската книжовна школа и християнската култура в източна Европа. Седми международен симпозиум, Велико Търново, 8-9 октомври 1999 г.* Велико Търново, 2002, s. 657-668. ISBN 954-524-339-2.

OBOLENSKI, Dimitri. The Cult of St. Demetrius of Thessaloniki in the history of Byzantine-Slav relation. *Balkan Studies*, 1974, roč 15, č. 1, s. 3-20.

OBOLENSKY, Dimitri. The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe 500-1453. London, 1974. ISBN 0 351 17644 6.

OBOLENSKY, Dimitri. Byzantium, Kiev and Moscow: A Study in Ecclesiastical Relations. In OBOLENSKY, Dimitri (ed.). *Byzantium and the Slavs: Collected studies*. London, 1971.

OSTROGORSKY, George. *History of the Byzantine State*. New Brunswick; New Jersey, 1957.

ПАВЛОВ, Пламен. *Българското средновековие познато и непознато. Страници от политическата и културната история на България, VII-XIV век.* Велико Търново, 2008. ISBN 987-954-427-796-3.

ПАВЛОВ, Пламен. Бележки към събитията в България и в средновековната столица Търново в края на XIII – началото на XIV век. In ДАНЧЕВ, Георги (ed.). *Търновска*

книжовна школа. Т. 5. Паметници. Поетика. Историография. Пети международен симпозиум Велико Търново, 6-8 септември 1989 г. Велико Търново, 1994, s. 527-534.

ПЕТКАНОВА, Донка. *Българска средновековна литература*. в. Велико Търново, 2001. ISBN 954-427-455-3.

ПЕТКАНОВА, Донка et al. *Старобългарска литература: Енциклопедичен речник*. Четвърто разширено издание. Велико Търново, 2003. ISBN 954-427-532-0.

ПЕТКОВА, Илка. Житието на Стефан Дечански от Григорий Цамблак и някои проблеми на народностното самосъзнание на автора. In ДАНЧЕВ, Георги (ed.). *Търновска книжовна школа. Т. 6. Българската литература и изкуство от търновския период в историята на православния свят. Шести международен симпозиум, Велико Търново, 26-28 септември 1994 г.* Велико Търново, 1999, s. 451-460. ISBN 954-524-214-0.

RYCHLÍK, Jan et al. *Dějiny Bulharska*. 2. vydání. Praha, 2000. ISBN 80-7106-497-1

ТАЛЕВ, Илия. *Български „предренесанс“ : Митове и реалност*. София, 2005. ISBN 954-9321-05-3.

СТЕФАНОВ, Павел. Антиюдейството в България през XIV век. In ДАНЧЕВ, Георги (ed.). *Търновска книжовна школа. Т. 8. Св. Евтимий, Патриарх търновски, и неговата духовна мисия в Европа. Осми международен симпозиум, Велико Търново, 14-16 октомври 2004 г.* Велико Търново, 2007, s. 731-750. ISBN 954-524-339-2 (Т8).

ŠESTÁK, Miroslav et al. *Dějiny jihoslovanských zemí*. 2. vyd. Praha, 2009. ISBN 978-80-7106-375-9.

ТЮТЮНДЖИЕВ, Иван. От патриаршия към митрополия – драмата на една промяна в статута на Търновската църква в края на XIV в. и началото на XV в. In ДАНЧЕВ, Георги (ed.). *Търновска книжовна школа. Т. 8. Св. Евтимий, Патриарх търновски, и неговата духовна мисия в Европа. Осми международен симпозиум, Велико Търново, 14-16 октомври 2004 г.* Велико Търново, 2007, s. 513-530. ISBN 954-524-339-2 (Т8).

ТЪРКОВА-ЗАИМОВА, Василка. Между Охрид и Търново (Оформяне на църковната и културна политика на Търновска България). ДАНЧЕВ, Георги (ed.). *Търновска книжовна школа. Т. 6. Българската литература и изкуство от търновския период в историята на православния свят. Шести международен симпозиум, Велико Търново, 26-28 септември 1994 г.* Велико Търново, 1999, s.337-346. ISBN 954-524-214-0.

ТЪРКОВА-ЗАИМОВА, Василка – БОЙЧЕВА, Павлина. Охрид, Търново и отвъддунавските княжества (XIII-XIV в.). In ДАНЧЕВ, Георги (ed.). *Търновска книжовна школа. Т. 7. Търновската книжовна школа и християнската култура в*

източна Европа. Седми международен симпозиум, Велико Търново, 8-9 октомври 1999 г. Велико Търново, 2002, s. 375-400. ISBN 954-524-339-2.

ТЪРКОВА-ЗАИМОВА, Василка. Търново между Ерусалим, Рим и Цариград (Идеята за престолен град). In ДАВИДОВ, Ангел et al (edd.). *Търновска книжовна школа. Т. 4. Културно развитие на българската държава в края на XII-XIV в. Четвърти международен симпозиум, Велико Търново, 16-18 октомври 1985 г.* София, 1985, s. 249-261.

ZÁSTĚROVÁ, Bohumila et al. *Dějiny Byzance*. Praha, 1992. ISBN 80-200-0504-8.

ЗЛАТАРСКИ, Васил. *България през XIV век: Лекционен курс*. София, 2005. ISBN 954-321-172-8.

ЗЛАТАРСКИ, Васил. *История на българската държава през средните векове. Том 1: Първо българско царство. Част 2: От славянизацията на държавата до падането на Първото царство*. София, 2007. ISBN 954-739-929-2, 978-954-739-929-7.

ЗЛАТАРСКИ, Васил. *История на българската държава през средните векове том 2: България под византийското владичество (1018-1187)*. Трето фототипично издание. София, 2007. ISBN 954-739-930-6, 954-07-2446-5.

ЗЛАТАРСКИ, Васил. *История на българската държава през средните векове том 3: Второ българско царство. България при Асеневици (1187-1280)*. Трето фототипично издание. София, 2007. ISBN 954-739-931-4, 954-07-2447-3.

ЖИВКОВА, Людмила. *Четвероевангелието на цар Иван Александър*. София, 1980.

Elektronické zdroje

Wikipedia [online]. 1995 – 2010. Dostupné z: < <http://www.wikipedia.org/> >

Přílohy

1. Vyobrazení Ivana Alexandra v *Londýnském čtyřevangeliu*
2. Vyobrazení anděla s “carským” oděvem v *Londýnském čtyřevangeliu*
3. Vyobrazení cara Konstantina Ticha Asena na stěně Bojanského chrámu z roku 1259

Пříloha č. 1

Vyobrazení cara Ivana Alexandra z *Londýnského čtyřevangelia* z roku 1355/6. Viz ЖИВКОВА, Людмила. *Четвероевангелието на цар Иван Александър*. София, 1980, list 272, obr. 366.

Vyobrazení anděla z *Londýnského čtyřevangelia* z roku 1355/6. Viz ЖИВКОВА, Людмила. *Четвероевангелието на цар Иван Александър*. София, 1980, list 169, obr. 221.

Vyobrazení cara Konstantina Ticha Asena na stěně Bojanského chrámu z roku 1259. Viz АНГЕЛОВ, Димитър et al. *История на България. Том 3: Втора българска държава.* София, 1982, s. 283.